

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فصلنامه علمی تخصصی
رهافت فرهنگ دینی

سال چهارم- شماره پانزدهم و شانزدهم- پاییز و زمستان ۱۴۰۰

صاحب امتیاز: آستان مقدس حضرت احمد بن موسی الکاظم شاه چراغ^(ع)

مدیر مسئول: دکتر محمدرضا محمدجانی

سر دبیر: دکتر سید احمد رضا دستغیب

مدیر داخلی: لیلا موسوی

اعضای هیأت تحریریه:

محمد برکت (استاد حوزه و رئیس حوزه علمیه ولی عصر ع)

محمد مهدی جاوید (استاد حوزه و معاون پژوهشی حوزه علمیه رضویه)

قاسم کاکایی (استاد دانشگاه شیراز)

داریوش بوستانی (دانشیار دانشگاه شهید باهنر کرمان)

محمدرضا محمدجانی (استادیار دانشگاه آزاد اسلامی شیراز)

مجوز انتشار این فصلنامه به شماره ثبت ۸۱۰۵۸ در تاریخ ۱۳۹۶/۱۱/۱۶ از سوی معاونت امور مطبوعاتی و اطلاع رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی صادر گردیده و در سایت e-rasaneh.ir قابل مشاهده است

نشانی: شیراز- آستان مقدس حضرت احمد بن موسی الکاظم شاه چراغ^(ع)- مرکز پژوهش های آستان مقدس

تلفن: ۰۷۱۳۲۱۳۱۳۴۱ - پست الکترونیکی: farhangedini@shahecheragh.ir

آدرس سایت: <https://www.farhangedini.ir>

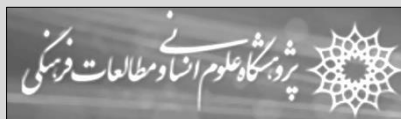
چاپ و صحافی: پورسهراب

مسئولیت صحت و سقم مطالب مقالات به لحاظ علمی و حقوقی و مسئولیت آراء و نظرات ارائه شده به عهده نویسنده مسئول مکاتبات است و چاپ مقاله به معنی تأیید تمام و یا بخشی از مطالب آن نیست.

پایگاه‌های نمایه کننده:

مرکز منطقه‌ای اطلاع رسانی علوم و فناوری

پرتال جامع علوم انسانی

پایگاه مجلات تخصصی نور

بانک اطلاعات نشریات کشور

پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

مرجع دانش (سیویلیکا) مقالات علمی کنفرانس و ژورنال

راهنمای تهیه و ارسال مقالات

مقاله باید در سطح علمی- پژوهشی باشد.

مقاله حاصل مطالعات، تجربه‌ها و تحقیقات نویسنده (یا نویسندگان) باشد.

مقاله ارسالی نباید قبلاً برای هیچ یک از نشریات (داخلی یا خارجی) ارسال و یا چاپ شده باشد.

حجم مقاله ارسالی با منابع، جداول و شکل‌ها باید حداکثر ۲۰ صفحه باشد.

فاصله خطوط باید به اندازه ۱/۱۵ باشد.

مقاله با استفاده از نرم‌افزار Word (ویرایش‌های ۲۰۰۷ و ۲۰۱۰) نوشته شود. برای متن فارسی از قلم B Mitra با فونت ۱۳ و برای متن انگلیسی از قلم Times New Roman و فونت ۱۲ مطابق با معیارهای مندرج در این راهنما ارسال شود.

اسامی نویسندگان در فایل ارسالی مقاله درج نشود و به صورت جداگانه ارسال گردد.

کلیه فرمول‌ها فقط با نرم‌افزار Word تایپ شده باشد. تمامی جداول، منحنی‌ها، شکل‌ها و نمودار سیاه و سفید، دقیق، روشن و اصل باشند. جداول و نمودار به صورت کاملاً فارسی باشد. نمودارها به صورت عکس نباشد (اصل و روشن باشد) و عناوین افقی و عمودی نمودارها فقط فارسی نوشته شود. کلیه تصاویر باید با رزولوشن ۳۰۰ dpi، فرمت jpg و با کیفیت قابل چاپ باشد. کلیه جداول و نمودارها به صورت مسلسل شماره‌گذاری و با درج مشخصات و مأخذ آن‌ها در بالای جدول یا نمودار تنظیم گردد. شماره جدول باید در متن مقاله باشد.

ساختار مقاله به صورت زیر تنظیم شود:

عنوان مقاله.

چکیده مقاله: شامل موضوع، چارچوب نظری، روش‌شناسی تحقیق و نتایج مقاله به صورت فشرده، بین ۱۵۰ تا ۳۰۰ کلمه باشد.

بلافاصله پس از چکیده (فارسی)، فهرستی از "واژگان کلیدی" اضافه شود. کوشش شود در این فهرست صرفاً "واژگان" اصلی مقاله نوشته شود و تعداد آن‌ها به طور معمول ۳ تا ۷ مفهوم است.

مقدمه: شامل تعریف موضوع، طرح مسئله و بیان اهداف و ضرورت انجام تحقیق.

بررسی پیشینه: تحقیقات پیشین، موضوع و چارچوب نظری و طرح پرسش‌ها/یا فرضیات تحقیق.

متن اصلی: باید موضوع به طور روشن تحلیل شود که می‌تواند شامل اجزای زیر باشد: روش‌شناسی، ارائه یافته‌ها، تجزیه و تحلیل و تفسیر آن‌ها.

خلاصه و نتیجه‌گیری.

فهرست منابع فارسی و انگلیسی:

برای ارجاع و فهرست دهی از استاندارد APA استفاده شود. ارجاعات در متن مقاله داخل پرانتز به صورت (نام خانوادگی، سال: صفحه) آورده شود. در متن مقاله طبق اصول APA، زمانی که نام یک نویسنده (خارجی) را برای اولین بار ذکر می کنید، عنوان لاتین آن را پانویس کنید. اگر نویسنده دارای همکار است (تا چهار نفر) عنوان خانوادگی آن ها را نوشته و آن ها را پانویس کنید. در صورتی که تعداد آن ها با نویسنده از پنج نفر به بالا هست، نام نویسنده را نوشته و سپس از واژه‌ی همکاران استفاده کنید؛

در ذکر منابع از الگوی زیر استفاده شود:

فهرست منابع جداگانه به ترتیب حروف الفبا (ابتدا فارسی و سپس انگلیسی) آورده شود و از تکرار منابع خودداری گردد

کتاب تألیف شده: نام خانوادگی، نام (سال نشر). نام کتاب. محل نشر: ناشر.
مقاله: نام خانوادگی، نام، نام، نام خانوادگی (سال نشر). عنوان مقاله. نام نشریه، دوره یا جلد، (شماره‌ی نشریه): شماره صفحات مقاله. رفرنس به صورت کامل همراه با ذکر شماره و سال انتشار و شماره صفحه باشد و از نوشتن لفظ "و دیگران" در رفرنس فارسی و موارد مشابه در رفرنس لاتین خودداری شود.
کتاب ترجمه شده: نام خانوادگی، نام نویسنده (سال تألیف). نام کتاب به فارسی. نام و نام خانوادگی مترجم. محل نشر: نام ناشر.

مجموعه مقالات: نام خانوادگی، نام (سال نشر). عنوان مقله. نام و نام خانوادگی (گردآورنده). عنوان مجموعه مقالات. سال، شماره صفحات
یادداشت‌ها به صورت پاورقی آورده شود.

تذکر

مقاله- ارسالی باید پس از ثبت نام نویسنده در سایت فصلنامه، از طریق سامانه موجود ارسال گردد.
مقالات رسیده توسط داوران مجله مورد ارزیابی قرار گرفته و پذیرش نهایی منوط به موافقت سردبیر و هیأت تحریریه فصلنامه رهیافت فرهنگ دینی است.
پس از دریافت و بررسی مقالات، نتیجه داوری و ارزیابی مقاله، در سامانه و به صورت الکترونیکی به اطلاع نویسنده/ نویسندگان محترم خواهد رسید.
هیأت تحریریه مجله در ویرایش مقالات آزاد است.
مقاله‌های ارسالی برگشت داده نمی‌شود.
فصلنامه از پذیرش مقالاتی که بر اساس معیارهای ذکر شده تنظیم نشده باشد، معذور است.

فهرست مقالات

- ۶..... بررسی و معرفی کتیبه‌ای از موزهی حرم حضرت شاهچراغ (ع)
محمدرضا ضیا، محمود مهرآوران و سحر زارع
- ۱۷..... تأثیر ابعاد شخصیتی حضرت احمد بن موسی شاهچراغ (ع) در توسعه گردشگری و ارتقای سبک زندگی مردم
رضا پورمحمد و رضا صالحی نیا
- ۲۴..... رابطه بین نگرش مذهبی، هوش معنوی با سخت رویی روان‌شناختی باتوان ساکن شهر اردبیل
محمد مهدی بابائی متقاری و مهرداد حامدینیا
- ۴۲..... نقش مادر در تربیت فرزند از منظر قرآن
سید عبدالرسول حسینی نودادی
- ۵۹..... بررسی نقش شهر اهواز در سفر امام رضا (ع) و احمد بن موسی (ع) به ایران
محمدرضا سلیمانی ایبات
- ۷۳..... مختصری از زندگی‌نامه حضرت احمد بن موسی شاهچراغ (ع)
مهرداد برون
- ۷۹..... نقش حرم مطهر حضرت احمد بن موسی شاهچراغ (ع) در رونق شهر شیراز
شهره مرتضوی

بررسی و معرفی کتیبه‌ای از موزه‌ی حرم حضرت شاه‌چراغ (ع)

محمد رضا ضیا^۱، محمود مهرآوران^۲ و سحر زارع^۳

چکیده

سنت کتیبه‌نگاری پیشینه‌ای دیرینه دارد و از کهن‌ترین نگارش بشر به شمار می‌آید. کتیبه‌ها گاهی اطلاعات بنا را بیان می‌کنند و گاهی تزیینات بنا را تشکیل می‌دهند. یکی از کتیبه‌هایی که جنبه یادمانی دارد؛ کتیبه‌ای است که به شماره ۹۹۰۱/۰۳/۰۰۳۴۳ در موزه‌ی حرم مطهر حضرت احمد بن موسی الکاظم شاه‌چراغ (ع) ثبت و نگهداری می‌شود. این کتیبه از نظر ادبی و محتوایی متن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. کتیبه‌ی مذکور حاوی ابیاتی از ترکیب‌بند ۹۹ بیتی میرزا احمد متولی باشی، تولیت آستان حضرت شاه‌چراغ (ع) در عهد محمد شاه قاجار است که در مرثیه‌ی سرور سالار شهیدان حضرت اباعبدالله...الحسین سروده شده است. این پژوهش ابتدا به شرح حال مختصری از شاعر پرداخته و سپس ضمن بررسی ترکیب‌بند مذکور به معرفی این کتیبه‌ی خطی می‌پردازد.

کلید واژگان: میرزا احمد متولی باشی، کتیبه خطی، ترکیب‌بند، مرثیه، شاه‌چراغ (ع).

^۱ - دکترای زبان و ادبیات فارسی، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز، شیراز، ایران؛ پست الکترونیکی:

ziyamohammadreza@gmail.com

^۲ - دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه قم.

^۳ - دانشجوی دکترای زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد فیروزآباد و دبیر آموزش و پرورش ناحیه دو شیراز.

مقدمه

کتیبه در لغت: آنچه به خط جلی نسخ یا نستعلیق و یا به خط طغرا و یا به خط کوفی بر دوره‌ی دیوار مساجد و مقابر و اماکن متبرکه یا سر در دروازه‌ی امرا و بزرگان نویسند و یا نقش کنند (از ناظم الاطباء). نوشته‌ای که حاشیه مانند دور سر در عمارت و بر بدنه‌ی دیوار مسجد و مقبره و بقعه و تخت و کرسی و در و نیز بر کرانه‌ی پارچه که سفره و بیرق و جامه (جامه‌ی خانه‌ی کعبه) و زین‌پوش و جلیل اسب و پوشش تکیه‌ها و غیره باشد نویسند (دهخدا، ذیل واژه‌ی کتیبه).

کتیبه‌ها از نظر موضوع، محتوا، نوع خط و... دسته‌بندی‌های مختلفی دارد. «کتیبه‌ها از منظر و ویژگی‌هایی چون موضوع و مضمون، مواد و مصالح، زبان، خط، تاریخ، نوع بنا و محل قرارگیری، مطالعه و دسته‌بندی کرده‌اند و به علاوه، در قالب کتیبه‌های یادمانی، دینی و بنایی نیز طبقه‌بندی نموده‌اند» (میرزا ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۱-۱۰).

کتیبه‌ی مذکور ابیاتی از بندهای پنج، هفت و هشت ترکیب‌بند ۹۹ بیتی میرزا احمد متولی باشی است. به نظر می‌رسد در سالیانی که وی عهده‌دار تولیت آستان بوده؛ دستور تهیه و نصب آن را در حرم مطهر داده است. میرزا احمد متولی باشی از جمله شاعرانی است که بخش زیادی از دیوان اشعارش به مدح و مرثیه‌ی اهل‌بیت (ع) اختصاص دارد (ضیا، ۱۳۹۹: ۶۱). این کتیبه بخشی از ترکیب‌بندی است که در رثای سیدالشهدا (ع) سروده و گویا به ترکیب‌بند مشهور محتشم کاشانی نظر داشته است.

مرثیه سرایی

مرثیه، رثا: در لغت گریستن بر مرده و برشمردن محاسن و محامد وی است و در اصطلاح، شعری را که در رثای کسی ساخته باشند، مرثیه می‌گویند (دهخدا، معین، ذیل واژه‌ی مرثیه، رثا). نخستین مرثیه‌هایی که در ادب فارسی به جای مانده، اشعاری است که رودکی سمرقندی در رثای شاعران هم‌عصر خویش سروده است. از جمله درباره ابوالحسن مرادی بخارایی، شهید بلخی، امیر اسماعیل سامانی و... (رودکی، ۱۳۷۴: ۴-۴۳) مرثیه‌ها بر حسب مناسبات سراینده با شخص متوفی به سه نوع تقسیم می‌شود: مرثیه رسمی، شخصی و مذهبی (افسری کرمانی، ۱۳۷۱: ۴۵). مرثیه مذهبی به نوعی از مرثیه گفته می‌شود که شعرا در سوگ رهبران مذهبی، عالمان دینی یا مصیبت و شهادت ائمه اطهار و پیشوایان دینی (ع) به‌ویژه سیدالشهدا حضرت امام حسین علیه‌السلام و یاران وفادار می‌سرایند. سرودن

مراثی در سوگ شهدای کربلا و تشکیل مجالس عزّا و اقامه مجامع سوگواری واقعه کربلا بلافاصله بعد از زمان وقوع آن حادثه جان‌سوز شروع شد و تا زمان حال ادامه یافته است (همان: ۱۰۹).

در دوره قاجاریه به واسطه رواج مجالس روضه‌خوانی و اهمیتی که پادشاهان و رجال و مردم این عهد به برپایی مراسم سوگواری سالار شهیدان به‌خصوص در ایام محرم و صفر می‌دادند مرثیه‌سرایی رونق تازه‌ای گرفت و آثار برجسته‌ای در این زمینه بر جای ماند (همان: ۱۵۷).

در میان مراثی سروده شده توسط میرزا احمد متولی باشی ترکیب‌بندی ۹۹ بیتی وجود دارد که بندهایی از آن در زمان حیات شاعر که تولیت آستان را بر عهده داشتند (طی سال‌های ۱۲۳۸ تا ۱۲۵۶) به‌صورت کتیبه در آمده و بر دیوارهای اطراف ضریح حرم مطهر نصب شده است. این کتیبه اکنون در موزه‌ی حرم مطهر شاه‌چراغ نگهداری می‌شود.

ترکیب‌بند

قالبی است مرکب از چند بند غزل‌گونه که بندها از حیث وزن و شمار ابیات باهم برابرند ولی هر بند خود قافیه‌ای جدا دارد. در پایان دربند بیتی در همان وزن می‌آید که آن نیز برای خود قافیه‌ای جدا دارد (ارژنگ، ۱۳۷۵: ۷۸). معروف‌ترین ترکیب‌بندهای فارسی از محتشم کاشانی (واقعه‌ی کربلا) و جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی (در نعت پیامبر اسلام) و وحشی بافقی (شرح پریشانی) است. موضوع ترکیب‌بند مواردی از قبیل مدح، وصف، رثا، عشق، و عرفان را دربر می‌گیرد.

مولانا کمال‌الدین کاشانی، متخلص به محتشم از شاعران قرن دهم هجری و معاصر با شاه طهماسب اول صفوی است. عمده شهرت او مدیون ترکیب‌بندی است که در رثای شهیدان کربلا و سالار شهیدان حضرت اباعبدالله الحسین (ع) سروده است. این ترکیب‌بند در ۱۲ بند یعنی در ۹۷ بیت سروده شده است.

باز این چه شورش است؟ که در خلق عالم است باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است؟

(محتشم کاشانی، ۱۳۷۰: ۲۱۵)

ذبیح‌الله صفا در کتاب (تاریخ ادبیات ایران جلد ۱/۵ صفحه ۶۱۶) آورده است که: «اهمیت کار محتشم کاشانی در آن است که ساختن مراثی اهل بیت را با سرودن «دوازده بند» معروف خود به اقتفای «هفت بند» حسن کاشی رواجی تازه بخشید» (صفا، ۱۳۷۶: ۶۱۶).
تعریف و تمجید فراوانی از این ترکیب‌بند شده است. آن را گوشواره‌ی گوش سخن تا یوم‌القرار نامیده‌اند (اسکندر بیگ منشی، ۱۳۵۰: ۲۷۳). ازجمله مقلدان پیروان این ترکیب‌بند بدیع و سوزناک و مؤثر عبارت اند از: وحشی بافقی، عاشق اصفهانی، صباحی بیدگلی، فتحعلی شاه قاجار (خاقان)، وصال شیرازی، سروش اصفهانی و ادیب الممالک فراهانی، علامه کمپانی، اهلی شیرازی و میرزا احمد متولی باشی.

میرزا احمد متولی باشی

میرزا احمد متولی باشی، متخلص به «روشن» و ملقب به «روشن عالی گوهر» از نوادگان میرشریف جرجانی است. پدر او محمدحسین متخلص به «عالی» است. پدربزرگ شاعر میرزا محمد، کلانتر عهد کریم‌خان زند و صاحب روزنامه‌ی کلانتر است. میرزا محمد کلانتر خواهرزاده‌ی میرزا محمدحسین شریفی صاحب اختیار فارس است (میرزا حسن حسینی فسایی، ۱۳: ۴-۹۴۳).

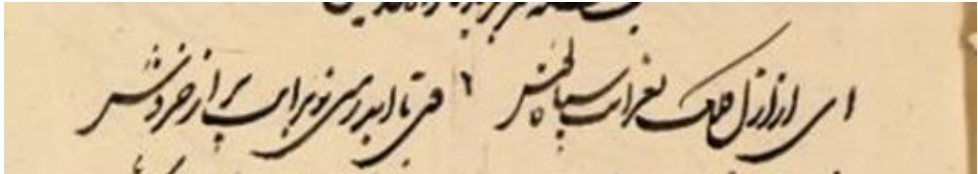
میرزا احمد متولی باشی در سال ۱۲۱۵ ق در شیراز زاده شده است. در محله‌ی بازار مرغ شیراز نشو و نمو یافت. در عصر محمدشاه قاجار، پس از آن که پدرش در اثر بیماری تب دق - که سالیانی با آن دچار است - فوت می‌کند؛ مدتی عهده‌دار تولیت آستان مقدس حضرت احمد بن موسی الکاظم شاهچراغ (ع) می‌شود (همان: ۹۴۴). میرزا محمدحسن حسینی فسایی که از معاصران میرزا احمد روشن است؛ در فارس‌نامه با این القاب و عناوین او را معرفی می‌کند: «جناب قدوه‌ی اخیار و زبده‌ی ابرار سید سادات و مجمع سعادات، نادره‌ی زمان، ناظم دُر و مرجان» (همان: ۵-۹۴۴). میرزا محمدحسین شعاع‌الملک در تذکره‌ی شکرستان سال وفات او را ۱۲۶۲ ه.ق بیان می‌کند و می‌گوید: «جنازه‌ی شریفش را حمل نجف اشرف نموده، و در آن مکان فیض نشان مدفون گردید» (شعاع شیرازی، ۱۳۹۲: ۷۵۳).

ترکیب‌بند میرزا احمد متولی باشی در نسخه‌ی خطی دیوان اشعارش با این بیت آغاز

می‌شود:

ای از ازل فلک به عزایت سیاه‌پوش وی تا ابد زمین ز برایت پر از خروش

(برگ ۲۴ن خ)

(برگ ۲۴ن خ)

بررسی و معرفی کتیبه

کتیبه‌ی مذکور اکنون سه بخش است. به نظر می‌رسد به دلیل دیوارهای متعدد اطراف ضریح حرم مطهر، هر بخش از کتیبه بر دیواری نصب بوده است. مشخصات این سه بخش این گونه است:

بخش نخست

ابعاد کتیبه ۱۹۴×۴۰ cm در دو سمت راست و چپ دارای حاشیه‌ی مذهب و در سمت چپ آخرین مصراع اطلاعات مرمت کتیبه (۱۳۲۸هـ ق) ثبت شده است:

چون که از شاه‌چراغ غفار	مددی گشت به این خادم زار
کرده تعمیر کتیبه چاکر	حسن الخیر خزانه‌ی دار

هر مصراع در یک قاب نگاشته شده و هر قاب با لچک سورمه‌ای رنگ با خطوط اسلیمی که در چهار گوشه‌ی قاب تزئین شده است. کاغذ آن از نوع فرنگی که به دلیل استحکام و دوام بیش‌تر بر روی پارچه نصب شده است. دارای مذهب ابر و مه و بین تذهیب‌ها تا مرز هر قاب طلا اندازی شده است. دارای جدول زرین تحریردار که ۳ تحریره است. برخی جاها خوردگی و افتادگی کاغذ به چشم می‌خورد. همه‌ی ابیات در دو ردیف افقی نوشته شده و میان خط افقی اول و دوم با دو خط موازی مشکی رنگ از هک جدا شده است. شروع و پایان

هر بخش دارای تزیین و نقش گل دیده می‌شود. بیت‌های نگاشته شده در بخش اول کتیبه در نسخه‌ی خطی دیوان اشعار میرزا احمد متولی باشی به این ترتیب ثبت شده و از بند ۵ ترکیب‌بند است: (۵۷/۵۸/۵۹/۶۰/۶۱/۶۲/۶۳/۶۴/۶۵) (ضیا، ۱۳۹۹: ۹۰-۸۹).

۵۷	از پشت ذوالجناح چو شه گشت سرنگون	ساکن شد آسمان و زمین گشت بی‌سکون
۵۸	هنگامه‌ی (ی) قیامت کبرا شد آشکار	گفتی گسیخت سلسله‌ی (ی) ربط کاف و نون
۵۹	از زخم تیر و نیزه جراحات پیکرش	بود از هزار و نه‌صد و پنجاه و یک فزون
۶۰	تاب نشستنش به تن ناتوان نبود	از بس که از جوارح وی رفته بود خون
۶۱	بر متکای خاک سر از بی‌کسی نهاد	خاکم به سر، به خاک سر خود نهاد چون!
۶۲	طفل حسن (ع) چو بی‌کسی عمّ خویش دید	آمد دوان دوان ز سراپرده‌ها برون
۶۳	پهلوی عمّ خویش به غم‌خواری آرمید	گفت: ای شهید ظلم و ستم حال توست چون؟
۶۴	تیری سه شعبه بر تن آن طفل بی‌گناه	آمد ز شست ظلم ستم پیشه‌ی (ی) زبون
۶۵	شد آن زمان مصیبت آن تشنه لب شدید	که آن طفل سر به دامن عمّش به خون تپید

(همان: ۹۰-۸۹)

بخش دوم

این بخش از کتیبه دو قسمت مجزا شده است. ابعاد قسمت اول ۳۱۰×۴۰cm با همان اطلاعات و ویژگی‌های

بخش نخست است. ابعاد قسمت دوم 186×40 cm است. تفاوت ابعاد هر قاب با توجه به تعداد واژگان هر مصراع 37×16 و 40×16 است. بیت‌های نگاشته شده در بخش دوم کتیبه در نسخه‌ی خطی دیوان اشعار میرزا احمد متولی باشی از بند هفتم ترکیب‌بند مذکور گرفته شده و ترتیب آن به این قرار است: (۸۵/۸۴/۸۳/۸۲/۸۱/۸۰/۷۹)

(نگارنده، آرشيو موزه‌ی حرم مطهر حضرت شاه‌چراغ(ع))

- ۷۹ چون از شقاوت عمر سعد روسیاه در خاک و خون تپید شه‌ن‌شاه دین پناه
- ۸۰ باد سیه وزید و جهان گشت قیر فام گفتی که در محاق نهان گشت مهر و ماه
- ۸۱ آشوب رستخیز قیامت شد آشکار در حیرتم که دهر نگشت از چه رو تباه
- ۸۲ فریاد جبرئیل شد از شش جهت بلند آن دم که بر سَنان رفت رَأس شاه
- ۸۳ ناگه ز سمت بادیه با زین واژگون شد ذوالجناح غرقه به خون تا به قتلگاه
- ۸۴ در جست‌وجوی شاه شهیدان به هر طرف خونابه می‌فشاند همی چشمش از نگاه
- ۸۵ تا دید نعش صاحب خود را در آن میان بر خاک دست و پا زده افتاده بی‌پناه
- (همان: ۹۱-۹۰)

بخش سوم

ابعاد کلی این قسمت 318×40 cm و ابعاد قاب‌ها با توجه به تعداد کلمات و واژگان هر بیت 37×16.5 و 35×16 است. در هر ردیف از خطوط دارای جدول سه خط تحریر دار است و بین خط یا ردیف افقی اول و دوم هیچ خط

مقسمی وجود ندارد. بیت‌های مذکور در بخش اول کتیبه در نسخه‌ی خطی دیوان اشعار میرزا احمد متولی باشی به این ترتیب ثبت شده است. این ابیات از بندهای ۷ و ۸ ترکیب‌بند گزینش شده است: (۸۶/۸۸/۹۰/۹۱/۹۴/۹۷/۹۸/۹۹)

(نگارنده، آرشیو موزه‌ی حرم مطهر حضرت شاهچراغ (ع))

۸۶ پهلوی آن شهید به خون خفته آرمید از درد کوفت سر به زمین و کشید آه

۸۸ از بس که سر به خاک فرو کوفت شد ز هوش گفتی به مرغزار جنان برگرفت راه

۹۰ با حرب (ی) ستیزه پس آن قوم کینه خواه بستند بر زنان مصیبت رسید (ه) راه

۹۱ قومی گشوده دست به آزار بی‌کسان جمعی فشرده پای به تاراج خیمه‌گاه

۹۴ از تارک شکسته یکی لاله‌سان عذار و ز ضربت تپانچه یکی نیلگون جباه

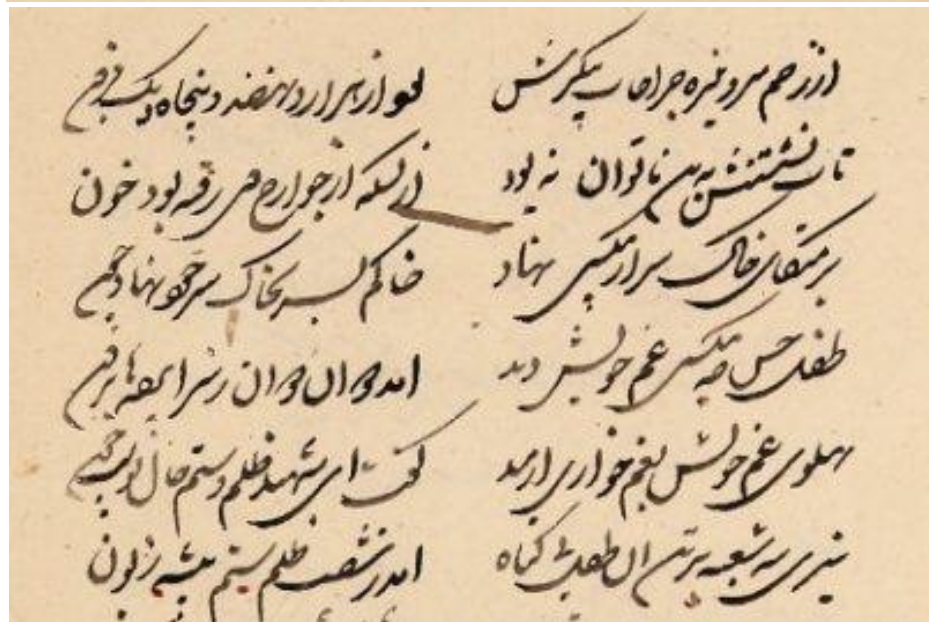
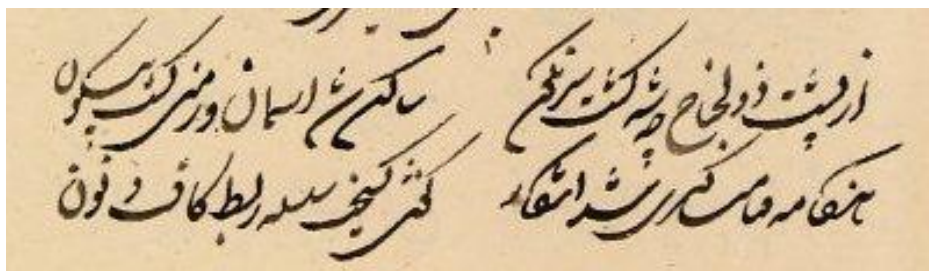
۹۷ چون شد ز خیمه آتش بیداد شعله‌ور گشت آسمان ز دود دل دردشان تباه

۹۸ محشر ز یاد رفت، جهان را دمی که رفت آن کاروان غم‌زده از راه قتلگاه

۹۹ ظلمی نکرده‌اند که آید به شرح راست گر خامه مختصر کند این دردشان رواست

(همان: ۹۱)

ترکیب‌بند مذکور در برگ ۲۴ نسخه‌ی خطی دیوان اشعار میرزا احمد متولی باشی ثبت است.

(برگ ۵-۲۴ خ)

نتیجه‌گیری

کتیبه‌های دوران اسلامی علاوه بر نقش تزئینی، جنبه‌ی معنوی نیز داشته است. کتیبه‌ی موزه‌ی حرم مطهر حضرت شاهچراغ (ع) از اشعاری برگرفته شده که در رثای سرور سالار شهیدان سروده شده و جنبه‌ی معنوی آن بر نقش تزئینی کتیبه پر رنگ‌تر است.

پیشگام مرثیه‌های مذهبی و کهن‌ترین مرثیه در ادب فارسی نخستین سوگنامه‌ای است که کسانی مروزی در عزای شهیدان کربلا سروده است (ریاحی، ۱۳۸۰: ۸۲). موقعیت دینی و مذهبی در عهدقاجار به گونه‌ی خاصی است. یعنی کشور رنگ کاملاً مذهبی دارد و شاهان قاجاری چهره‌ی مذهبی خود را روز به روز نمایان تر می‌کنند (خاتمی، ۱۳۸۰: ۵۵). میرزا احمدمتولی باشی نیز به دلایلی همچون فضای جامعه، پیشینه‌ی خانوادگی، جایگاه اجتماعی و عهده‌داری تولیت آستان حضرت شاهچراغ(ع) و از همه مهم‌تر علاقه و ارادت قلبی به خاندان رسالت بخش زیادی از دیوان اشعار خود را به مدح و ستایش و مرثیه‌ی اهل‌بیت(ع) اختصاص داده است (ر.ک: بررسی اشعار مدحی و مراثی میرزا احمد متولی باشی، دو فصلنامه زبان و ادب فارسی، شماره ۲۲ فصل بهار - تابستان ۱۳۹۹). شاعر در دیوان خویش ۶۱۳ بیت در مرثیه‌ی حضرت سیدالشهدا(ع) سروده است. که این ترکیب‌بند ۹۹ بیتی بخشی از آن است. وی در این ابیات و به‌طور اخص در این ترکیب‌بند ضمن اشاره به تشنگی حضرت و یارانش، از نحوه‌ی شهادت، مصیبت و رنج اسارت اهل‌بیت (ع) غارت و تاراج خیمه گاه صحنه‌هایی جانکاه را به تصویر می‌کشد.

این کتیبه برگرفته از همین ترکیب‌بند ۹۹ بیتی است از نظر تاریخی نیز متعلق به این دوره‌ایست که شاعر عهده‌دار تولیت حرم حضرت شاهچراغ(ع) بوده‌اند. هرچند طبق اطلاعات کتیبه، تعمیر آن در سال ۱۳۲۸ یعنی ۶۶ سال پس از فوت شاعر و در دوران تولیت سید جلال‌الدین محمد مجدالاشراف (۱۳۳۱-۱۳۶۴ق) اتفاق افتاده است.

سپاس‌گزاری

نگارنده بر خود لازم می‌داند از آقای بهروز موسی‌زاده مسئول محترم موزه‌ی آستان مقدس حضرت شاهچراغ(ع)، سرکار خانم‌ها لیلا موسوی و مریم ابراهیمی از کارکنان بخش اسناد و نسخ خطی وقت، مرکز پژوهش‌های آستان مقدس که در گردآوری اطلاعات کتیبه‌ی مذکور این پژوهش را یاری دادند؛ سپاس‌گزاری نماید.

منابع

- ارژنگ، غلامرضا (۱۳۷۵). زبان و ادب فارسی. تهران، نشر قطره.
- اسکندر بیگ منشی (۱۳۵۰). عالم آرای عباسی. تهران، انتشارات امیرکبیر.
- افسری کرمتی، عبدالرضا (۱۳۷۱). نگرشی به مرثیه سرایی در ایران. تهران، انتشارات اطلاعات.
- حسینی کازرونی، سیداحمد، حمیدی، سیدجعفر، ضیا، محمدرضا (۱۳۹۹). مقاله بررسی اشعار مدحی و مرثیاتی میرزا احمد متولی باشی، دو فصلنامه زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد فسا، شماره ۲۲ فصل بهار - تابستان ۹۹.
- خاتمی، احمد (۱۳۸۰). تاریخ ادبیات ایران در دوره‌ی بازگشت ادبی. تهران، پایا.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۴). لغت‌نامه. ج ۱۱، محمدمعین و سیدجعفر شهیدی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- رودکی سمرقندی، ابوعبدالله جعفر (۱۳۷۴). دیوان اشعار. شرح و توضیح منوچهر دانش‌پژوه، تهران نشر توس.
- روشن، میرزا احمد متولی باشی (۱۳۸۲ ق). نسخه خطی دیوان اشعار. مرکز پژوهش‌های حضرت شاه‌چراغ (ع) شماره ثبت ۳۰.
- ریاحی، محمدامین (۱۳۹۶). کسای مروتی، تهران، علمی.
- شعاع شیرازی، میرزا محمدحسین (۱۳۹۲). تذکره‌ی شکرستان. تصحیح و تعلیق عبدالرسول فروتن، قم، مجمع ذخائر اسلامی.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۳۶). تاریخ ادبیات ایران، ج ۵، تهران، انتشارات ابن‌سینا.
- ضیا، محمدرضا (۱۳۹۹). بررسی زبان و بیان، سبک و اندیشه، تصحیح و تحشیه دیوان میرزا احمد متولی باشی. رساله‌ی دکترای زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر. چاپ نشده.
- فسایی، میرزااحسن (۱۳۸۸). فارس‌نامه ناصری. ج ۲، تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسایی، تهران، امیرکبیر.
- قلیچ‌خانی، حمیدرضا (۱۳۷۳). رسالتی در خوشنویسی و هنرهای وابسته. تهران، روزنه.
- محتشم‌کاشانی، کمال‌الدین (۱۳۷۰). دیوان اشعار. تصحیح مهرعلی گرگانی، تهران، انتشارات سنایی.
- میرزا ابوالقاسمی، محمد صادق (۱۳۸۷). کتیبه‌های یادمانی فارس بناهای قرن هفتم تا دهم هجری. تهران، فرهنگستان هنر.

تأثیر ابعاد شخصیتی حضرت احمد بن موسی شاهچراغ (ع) در توسعه گردشگری و ارتقای سبک زندگی مردم

رضا پورمحمد^۱، رضا صالحی نیا^۲

چکیده

زمینه و هدف: وجود پربرکت و نازنین فرزندان حضرت موسی بن جعفر (ع) در ایران و به ویژه وجود پربرکت و عالی مرتبه حضرت احمد بن موسی (ع) چراغی روشن از چلچراغ معارف ناب و حقه‌ی شیعی است که سالیان سال محور ولایت مداری، شریعت محوری، اخلاق و ادب مردمان این دیار است. هدف از این مطالعه مروری بررسی تأثیر ابعاد شخصیتی احمد بن موسی شاهچراغ (ع) در توسعه گردشگری و ارتقای سبک زندگی مردم است.

مواد و روش‌ها: این پژوهش یک مطالعه مروری هست که در فروردین سال ۱۴۰۱ انجام و در طی آن به بررسی تأثیر ابعاد شخصیتی احمد بن موسی شاهچراغ (ع) در توسعه گردشگری و ارتقای سبک زندگی مردم پرداخته شده است. به این منظور پایگاه‌های CIVILICA و SID و Magiran مورد بررسی قرار گرفتند و جهت جست‌وجو از کلمات کلیدی احمد بن موسی (ع)، شاهچراغ، اهل بیت (ع)، سبک زندگی، گردشگری فارسی استفاده شد.

یافته‌ها: یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد از ابعاد شخصیتی احمد بن موسی (ع) می‌توان اطاعت محض از ولی و خلیفه خدا یعنی امامان معصوم، بخشندگی، به عدالت رفتار کردن، خوش کرداری، آزردگی از بدرفتاری، دوری کننده از حرام، شکر گذار، دوری از حسد و ... اشاره کرد. اما آنچه به مقوله سبک زندگی دینی مربوط می‌شود، می‌توان گفت که آستان مقدس شاهچراغ به صورت برجسته با ترویج معنویت دینی، تجلی زیبایی‌شناسی دینی، تعمیق ساختار اجتماعی دینی، تسهیل مناسک دینی، تعمیق بینش دینی و انعکاس آموزه‌های دینی، سبک زندگی بسیاری به ویژه مردم استان فارس و جنوب ایران را متأثر نموده است یکی از اصلی‌ترین مزایای حاصل از وجود حرمین مطهر امامزادگان، افزایش تعداد زائرین و کمک به توسعه صنعت گردشگری مذهبی هست.

نتیجه‌گیری: بررسی زندگی بزرگان دین و شناخت ویژگی‌های شخصیتی آنان راه پرنوری را فراوری انسان قرار می‌دهد که با پیمودن آن، انسان به خدا نزدیک می‌شود و از خطا و شکست در زندگی رهایی می‌یابد.

کلمات کلیدی: احمد بن موسی (ع)، شاهچراغ، اهل بیت (ع)، سبک زندگی، گردشگری.

۱ - مربی اتاق عمل، گروه اتاق عمل و هوشبری، دانشکده پیراپزشکی لنگرود، دانشگاه علوم پزشکی گیلان. پست الکترونیکی:

r_pourmohammad@yahoo.com

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد اتاق عمل، دانشکده پیراپزشکی، کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران.

مقدمه

وجود سومین آستان مقدس سلاله موسی بن جعفر(ع) در قلب سرزمین فارس، دارای آثار و برکات فراوانی بوده که البته بسیاری از ابعاد و زوایای آن حتی از چشم تحلیل‌گران مغفول مانده است. در بدو امر درک این موضوع که میان آستان مقدس شاهچراغ در شیراز و موضوع سبک زندگی چه سختی وجود دارد، قدری مشکل به نظر می‌رسد. اما حقیقت آن است که نمی‌توان و نباید از کنار ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه این آستان مقدس در رابطه با آنچه سبک زندگی مردم خوانده می‌شود به‌راحتی گذشت. حضور بارگاه شاهچراغ، در بلاد فارس با جغرافیا، تاریخ و فرهنگ زیستی مردم این سرزمین گره خورده است کما این که همین نقش را بارگاه امام رضا(ع) در بلاد خراسان به عهده‌دارد. این آستان مقدس در بسیاری از امور و مسائل اجتماعی و فرهنگی خطه فارس تأثیر انکارناپذیری دارد. اما آنچه به مقوله سبک زندگی دینی مربوط می‌شود، می‌توان گفت که آستان مقدس شاهچراغ به‌صورت برجسته با ترویج معنویت دینی، تجلی زیبایی‌شناسی دینی، تعمیق ساختار اجتماعی دینی، تسهیل مناسک دینی، تعمیق بینش دینی و انعکاس آموزه‌های دینی، سبک زندگی بسیاری به‌ویژه مردم استان فارس و جنوب ایران را متأثر نموده است(شریفی و شقایق، ۱۳۹۷). وجود ائمه معصومین (ع) و نوادگان و بزرگان دین در هر عصر و زمانی موجب تجمع دوستداران آل الله، شیعیان و ترویج معارف حقیقی و ناب اسلامی خواهد شد(رضوی و شکوفه چین، ۱۳۹۷). حرم مطهر حضرت احمد بن موسی الکاظم (ع) به‌عنوان یک عنصر مهم مذهبی و هویت بخش در فرهنگ ایرانی-اسلامی نه تنها در شهر شیراز بلکه در کشور ایران و سایر کشورهای اسلامی شناخته شده است (محمدجانی، پورمنتصری، ۱۳۹۷) از بارزترین و مهم‌ترین ویژگی شخصیتی حضرت احمد بن موسی(ع) اطاعت محض از ولی و خلیفه خدا یعنی امامان معصوم خصوصاً حضرت موسی بن جعفر و امام رضا (علیهماالسلام) هست که خداوند اطاعت از آنان را واجب ساخته و با اطاعت از آن‌ها انسان به جاودانگی و شرف ابدی دست می‌یابد چون آن حضرت با امام رضا(ع) بیعت نمود و دیگران را نیز تشویق و ترغیب کرد که با امام رضا(ع) بیعت کنند و در تثبیت رکن ولایت که از مهم‌ترین ارکان اسلام است تلاش خستگی‌ناپذیری از خود بروز داد. از دیگر خصوصیات شخصیتی ایشان اعتماد امام کاظم به احمد بن موسی(ع)، بخشندگی و... اشاره کرد(محب‌زاده، طاهری، ۱۳۹۷)؛ همچنین مذهب نقش مهم و برجسته‌ای در شکل‌گیری بسیاری از شهرهای ایران داشته است یکی از اصلی‌ترین مزایای حاصل از وجود حرمین مطهر امامزادگان، افزایش تعداد زائرین و کمک به توسعه صنعت گردشگری مذهبی هست و این امر با ایجاد برنامه‌ریزی استراتژیک جهت بهره‌برداری از حضور گردشگران میسر می‌شود. عوامل درونی «قوت» (جنبه‌های مثبت و پیش برنده) تأثیرگذار مدل مدیریت استراتژیک در توسعه صنعت گردشگری شیراز با محوریت جایگاه حرم مطهر حضرت شاهچراغ؛ وجود محوطه‌های باستانی و بناهای تاریخی در حرم مطهر شاهچراغ(ع)، فرهنگ پذیرش گردشگران خارجی از سوی مردم شیراز، وجود هنرکاری‌ها و آیین‌کاری‌های متعدد در حرم مطهر شاهچراغ، توجه به

اوقات شرعی و نماز و سرو غذای حلال در زائرسراها و اقامتگاه‌های گردشگری در سطح شهر شیراز، شهرت جهانی آستان مقدس احمدی و محمدی علیهم‌السلام و جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی در حرم مطهر، اهتمام جدی مسئولان به رونق اقتصادی بیشتر به وسیله گسترش گردشگری با محوریت حرمین امامزادگان(ع) در شیراز، وجود مسیرهای ویژه مترو و اتوبوس منتهی به حرمین امامزادگان(ع)، وجود چشم‌اندازهای طبیعی و ملی توأم با زیست‌بوم‌های حائز اهمیت شیراز در اطراف حرم مطهر، قابلیت بالای سرمایه‌گذاری در حوزه تولید محصولات گردشگری و خدمات گردشگری مذهبی در حرم مطهر شاه‌چراغ(ع)، وجود جاذبه‌های متنوع شیراز به‌عنوان قطب گردشگری تاریخی ایران به لحاظ تمدن و فرهنگ اسلامی و جایگاه ویژه حرم مطهر حضرت شاه‌چراغ(ع)، وجود موزه بزرگ فرهنگی در حرم مطهر حضرت شاه‌چراغ(ع)، برخورداری از آثار تاریخی فرهنگی شاخص ملی و بین‌المللی جذاب در صنعت توریسم شیراز بالأخص ویژگی مذهبی حرم مطهر حضرت شاه‌چراغ(ع)، برخورداری حرم مطهر شاه‌چراغ(ع) از آثار شاخص معماری دوران اسلامی، برگزاری مناسبت‌ها و مراسم‌های سنتی مذهبی جذاب مردم مناطق مختلف شیراز در حرم مطهر حضرت شاه‌چراغ(ع)، وجود اقامتگاه‌های متعدد جهت اسکان زائرین حرم مطهر شاه‌چراغ(ع) در سطح شهر شیراز(چیت‌ساز و همکاران، ۱۳۹۷) با توجه به اهمیت ابعاد شخصیتی احمد بن موسی (ع) در توسعه گردشگری و ارتقای سبک زندگی مردم در این مطالعه که به‌صورت مروری انجام‌شده است به بررسی تأثیر ابعاد شخصیتی احمد بن موسی شاه‌چراغ (ع) در توسعه گردشگری و ارتقای سبک زندگی مردم پرداخته‌شده است.

اهداف تحقیق

هدف کلی ما در این تحقیق تأثیر ابعاد شخصیتی احمد بن موسی شاه‌چراغ (ع) در توسعه گردشگری و ارتقای سبک زندگی مردم است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

آشنایی با زندگی بزرگان دین خصوصاً پرورش یافتگان مکتب امامت راهی نورانی را در برابر زندگی ما قرار می‌دهد چون آنان از خورشید تابناک‌ترند و هم چنان که در زندگی جسم ما به نور خورشید و گرمای آن نیازمند است روح انسان به انوار معنوی زندگی این بزرگان نیازمندتر است. بنابراین شناساندن و بیان خصوصیات و اخلاقیات آنان و توجه و الگو گرفتن از ویژگی‌های شخصیتی این بزرگان می‌تواند در مسیر و ارتقای زندگی مردم کمک کننده باشد.

مواد و روش‌ها

این پژوهش یک مطالعه مروری هست که در سال ۱۴۰۱ انجام و در طی آن به بررسی تأثیر ابعاد شخصیتی احمد بن موسی شاه‌چراغ (ع) در توسعه گردشگری و ارتقای سبک زندگی مردم پرداخته‌شده است. به این منظور پایگاه‌های CIVILICA , Magiran , SID مورد بررسی قرار گرفتند و جهت جست‌وجو از کلمات کلیدی احمد بن موسی

(ع)، شاه‌چراغ، اهل بیت (ع)، سبک زندگی، گردشگری فارسی استفاده شد. معیارهای ورود مقالات به تحقیق شامل مطالعاتی که موضوع آن‌ها بررسی ابعاد شخصیتی احمد بن موسی (ع) و توسعه گردشگری و سبک زندگی بود. معیارهای خروج شامل مطالعات غیر مرتبط با موضوع بودند جهت تعیین تناسب مقاله‌ها با موضوع تحقیق، ابتدا عنوان و سپس چکیده مقالات مورد بررسی قرار گرفتند و پس از تأیید مقاله از لحاظ موضوع و سال انجام، جهت بررسی بیشتر، تمام متن مقاله توسط دو نفر از محققین مطالعه شد. نتایج جست‌وجو با حذف موارد تکراری و غیر مرتبط، ۸ مقاله واجد شرایط انتخاب و به مطالعه حاضر وارد شدند.

یافته‌ها

ردیف	مقاله	سال	نویسنده	نتیجه
۱	تبیین سبک زندگی بر اساس آموزه‌های نبوی و علوی (نجارپوریان و محمدشفیعی، ۱۴۰۰)	۱۴۰۰	نجارپوریان و شفییعی	معنویت سهم بسزایی در عرصه‌های مختلف زندگی ایرانی اسلامی دارد از بین رفتن ارزش‌های دینی و انسانی به تدریج اثر سویی در روابط تک‌تک افراد جامعه می‌گذارد و باعث ناهنجاری‌های گوناگون می‌شود. کمرنگ شدن بعد معنوی در جامعه سقوط آن را به دنبال دارد. از کارکردهای منفی فرهنگ غرب، همین کمرنگ‌تر کردن معنویت در جامعه است.
۲	مدل کیفی اثر اجتماعی و روانی گردشگری مذهبی شهری بر شهروندان در فضاهای مذهبی شهر شیراز (سهامی و رستگاری، ۱۳۹۹)	۱۳۹۹	سهامی و رستگاری	اثر معنوی زیارت بر فرد در نهایت رضایت‌مندی شهروندان، شهروندی تفاهمی و تعاملی و انسجام اجتماعی شهروندی را سبب می‌شود. به عبارتی اماکن مذهبی در بستر شهر شیراز به عنوان یک فضای امن همگانی در سطح شهر کارکردهای عمده‌ای داشته از جمله فرهنگ شهروندی را ارتقاء می‌بخشد موجب انقیاد شهروندی اخلاقی تعاملی و تفاهمی شده است.
۳	جستاری در فضائل و مناقب حضرت احمد بن موسی (ع) (معتمد لنگرودی، ۱۳۹۸)	۱۳۹۸	معتمد لنگرودی	این پژوهش مبتنی بر آن است که احمد بن موسی (ع) با دارا بودن فضائل و مناقب اخلاقی و نسبی بسیار، با بهره‌مندی از مکتب امامت پدر و برادر بزرگوارشان در تبیین جایگاه امامت علی بن موسی الرضا (ع) گامی اساسی برداشت و با دستگیری از نیازمندان در جهت اشاعه مکتب خیرخواهی اهل بیت (ع) و مبارزه با جریان‌های انحرافی به ایفای نقش در جهت اشاعه فرهنگ ناب شیعی در جامعه اسلامی گام‌های مؤثری برداشتند.
۴	نقش آستان مقدس احمد بن موسی الکاظمی شاه‌چراغ (ع) در ارتقای سبک زندگی دینی	۱۳۹۷	صالحه شریفی امان‌الله شفایی	اما آنچه به مقوله سبک زندگی دینی مربوط می‌شود، می‌توان گفت که آستان مقدس شاه‌چراغ به صورت برجسته با ترویج معنویت دینی، تجلی زیبایی‌شناسی دینی، تعمیق ساختار اجتماعی دینی، تسهیل مناسک دینی، تعمیق بینش دینی و انعکاس آموزه‌های دینی، سبک

	مردم(شریفی و شفایی، ۱۳۹۷)		زندگی بسیاری به‌ویژه مردم استان فارس و جنوب ایران را متأثر نموده است
۵	مطالعه نقش حرم مطهر احمد بن موسی الکاظم شاه‌چراغ (ع) در بازسازی صنعت گردشگری شیراز(چیت‌ساز و همکاران، ۱۳۹۷)	۱۳۹۷	چیت‌ساز و همکاران
۶	بررسی ابعاد شخصیتی و زیارت‌نامه حضرت احمد بن موسی شاه‌چراغ (ع)(نجفی برزگر، ۱۳۹۷)	۱۳۹۷	نجفی برزگر
۷	راهبردهای توسعه گردشگری مذهبی در کلان‌شهر شیراز(پیرعلی و سیادت، ۱۳۹۷)	۱۳۹۷	پیر علی و سیادت
۸	ویژگی‌های شخصیتی حضرت احمد بن موسی و محمد بن موسی (علیهما السلام) (بررسی سبک زندگی آن دو بزرگوار)(محب‌زاده و طاهری، ۱۳۹۷)	۱۳۹۷	محب زاده و طاهری

بحث

با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده در رابطه با ابعاد شخصیتی احمد بن موسی شاه‌چراغ (ع) یا در باب توسعه گردشگری یا ارتقای سبک زندگی مردم که نتایج آن‌ها ارائه شدند در این مطالعه مروری به بررسی تأثیر ابعاد شخصیتی احمد بن موسی شاه‌چراغ (ع) در توسعه گردشگری و ارتقای سبک زندگی مردم پرداخته شد. در مطالعه برزگر که در سال ۱۳۹۷ تحت عنوان (بررسی ابعاد شخصیتی و زیارت‌نامه حضرت احمد بن موسی شاه‌چراغ (ع)) انجام شد. در این مطالعه به بررسی صفات احمد بن موسی (ع) از جمله صفاتی که شیخ مفید (ره) نقل می‌کنند: و کان احمد بن موسی کریم جلیلا ورعا (مفید ۱۳۸۰، جلد ۲، ص: ۲۴۵) اما کریم به کسی می‌گویند که شرافتی در

اخلاقش است و جامع انواع خیر و شرف و فضائل را نیز دارد و جلیل به کسی می‌گویند که دارای عظمت و شکوه باشد و کبیر در مقابل صغیر است و به کسی که سنش یا فضیلتش بیش از دیگران باشد به او کبیر می‌گویند و فرق کبیر با سید آن است که سید کسی است که تدبیر یک قوم را به عهده می‌گیرد ولی کبیر شخص میان سال یا دارای فضیلت است. صفت ورع به معنای عفت و خودداری از امور ناشایسته است. این اوصاف در مورد احمد بن موسی نشان می‌دهد ایشان دارای صفات حسنه و فضائل بوده‌اند که زبان زد بوده و البته این اوصاف نشان از بزرگی سنی ایشان در میان فرزندان حضرت امام کاظم (ع) یا بزرگی نسبی ایشان نسبت به برخی از فرزندان آن حضرت می‌دهد. از دیگر خصوصیات شخصیتی ایشان اعتماد امام کاظم به احمد بن موسی (ع)، بخشندگی و... (نجفی بزرگر، ۱۳۹۷) در مطالعه پیر علی و سیادت در سال ۱۳۹۷ تحت عنوان (راهبردهای توسعه گردشگری مذهبی در کلان‌شهر شیراز) انجام دادند در این مطالعه به نقش گردشگری پرداخته شده یکی از رایج‌ترین شکل‌های گردشگری در سراسر جهان گردشگری مذهبی است که سابقه آن مربوط با قرون گذشته است و به‌طور کلی شامل سفرها و بازدیدهایی می‌شود که اصلی‌ترین هدف از آن‌ها تجربه‌ای مذهبی است. جاذبه‌های مذهبی، زیارتگاه‌ها و امان مقدس هرساله تعداد زیادی از گردشگران را به‌سوی خود جذب می‌کنند. گردشگری مذهبی به لحاظ معنوی هدفمند است و به دلایلی چون انجام زیارت به‌عنوان یک عمل عبادی، ابراز قدردانی، اقرار به گناه و ادای نذر، دستیابی به رستگاری معنوی و اجتماعی، برقراری جشن و بزرگداشت رویدادهای مذهبی خاص و ارتباط با هم‌کیشان صورت می‌گیرد. در حقیقت مذهبی بودن در کنار تاریخی بودن شیراز امتیاز ویژه‌این شهر است. از راهبردهای حائز توجه توسعه و احیای مراکز تربیت نیروی انسانی تخصصی مذهبی در حوزه‌ها و دانشگاه‌ها و معرفی این شهر به‌عنوان پایگاه دینی-مذهبی هست زیرا افزایش سرانه طلبه و دانشجوی مذهبی در شهر موجب معرفی و شناخته شدن بیشتر جاذبه‌های مذهبی شهر در کنار سایر پتانسیل‌های توریسمی آن نظیر جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، پزشکی و طبیعی آن می‌شود. از دیگر راهبردهای مطروحه در توسعه گردشگری مذهبی کلان‌شهر شیراز ایجاد امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری تولیدات مذهبی نظیر مراکز چاپ، انتشار و نمایشگاه کتب و مطبوعات اسلامی و... در این شهر است که علاوه بر نقش آن در تقویت جایگاه مذهبی شیراز اهمیت بسزایی نیز در کمک به اشتغال و توسعه پایدار اقتصادی این کلان‌شهر نیز دارد (پیرعلی و سیادت، ۱۳۹۷)

نتیجه‌گیری

اطاعت محض از ولی و خلیفه خدا یعنی امامان معصوم، بخشندگی، به عدالت رفتار کردن، خوش کرداری، آزردگی از بدرفتاری، دوری کننده از حرام، شکر گذار، دوری از حسد را می‌توان از ویژگی‌های بارز احمد بن موسی (ع) شمرد. می‌توان گفت که آستان مقدس شاه‌چراغ به‌صورت برجسته با ترویج معنویت دینی، تجلی زیبایی‌شناسی دینی، تعمیق ساختار اجتماعی دینی، تسهیل مناسک دینی، تعمیق بینش دینی و انعکاس آموزه‌های دینی، سبک زندگی

بسیاری به‌ویژه مردم استان فارس و جنوب ایران را متأثر نموده است. بررسی زندگی بزرگان دین و شناخت ویژگی‌های شخصیتی آنان راه پروری را فراروی انسان قرار می‌دهد که با پیمودن آن، انسان به خدا نزدیک می‌شود و از خطا و شکست در زندگی رهایی می‌یابد.

منابع

- پیرعلی، علیرضا و سیادت، سعیده. (۱۳۹۷). راهبردهای توسعه گردشگری مذهبی در کلان شهر شیراز. رهیافت فرهنگی دینی، ۱ (۲)، ۹ - ۲۰.
- چیت‌ساز، فاطمه، احمدی‌نژاد، محمدرضا، قهرمانی، عبدالرضا، رحمانی، امین، معتقدالحق، محمدحسین و نادری فرد، امیرحسین. (۱۳۹۷). مطالعه نقش حرم مطهر احمدبن موسی الکاظم شاهچراغ(ع) در بازسازی صنعت گردشگری شیراز. رهیافت فرهنگ دینی، ۱ (۱)، ۲۱۱ - ۲۳۷.
- رضوی، نجمه و شکوفه‌چین، راضیه سادات. (۱۳۹۷). تأثیر سیره و شخصیت احمدبن موسی(ع) بر سبک زندگی اسلامی. رهیافت فرهنگ دینی، ۱ (۲)، ۴۷ - ۶۲.
- سهمای، سوسن و رستگاری، شهین. (۱۳۹۹). مدل کیفی اثر اجتماعی و روانی گردشگری مذهبی شهر شیراز بر شهروندان در فضاهای مذهبی شهر شیراز، مطالعات جامعه شناختی شهری، ۱۰ (۳۵)، ۵۷ - ۸۴.
- شریفی، شریفی، صالحه و شفایی، امان‌الله. (۱۳۹۷). نقش آستان مقدس احمدبن موسی الکاظم شاهچراغ(ع) در ارتقای سبک زندگی دینی مردم. رهیافت فرهنگ دینی، ۱ (۱)، ۱۳۷ - ۱۵۳.
- محب‌زاده، مجید و طاهری، راضیه. (۱۳۹۷). ویژگی‌های شخصیتی حضرت احمدبن موسی و محمدبن موسی (علیهم السلام)، بررسی سبک زندگی آن دو بزرگوار، رهیافت فرهنگی دینی، ۱ (۱)، ۹ - ۳۱.
- محمدجانی، محمدرضا و پورمنتصری، محمد. (۱۳۹۷). نقش آستان مقدس حضرت احمدبن موسی الکاظم شاهچراغ(ع) در حرکت‌های اعتراضی منتهی به انقلاب اسلامی ایران از سال ۱۳۴۲ - ۱۳۵۷. رهیافت فرهنگ دینی، ۱ (۳)، ۵۶ - ۸۹.
- معمودی لنگرودی، فاطمه. (۱۳۹۸). جستاری در فضائل و مناقب حضرت احمدبن موسی(ع)، رهیافت فرهنگی دینی، ۲ (۶)، ۷ - ۲۴.
- نجاریوریان، علی و محمدشفیعی، عبدالسعید. (۱۴۰۰). تبیین سبک زندگی براساس آموزه‌های تربیتی نبوی و علوی. پویش در آموزش علوم انسانی، ۷ (۲۵)، ۲۹ - ۴۴.
- نجفی بزرگر، محمد. (۱۳۹۷). بررسی ابعاد شخصیتی و زیارتنامه حضرت احمدبن موسی شاهچراغ(ع). رهیافت فرهنگ دینی، ۱ (۲)، ۱۱۵ - ۱۳۰.

رابطه بین نگرش مذهبی، هوش معنوی با سخت رویی روان شناختی بانوان ساکن شهر اردبیل

محمد مهدی بابایی منقاری^۱ و مهرداد حامدنیا^۲

چکیده

هدف این پژوهش شناسایی رابطه بین نگرش مذهبی و هوش معنوی با سخت رویی روان شناختی بانوان شهر اردبیل است. روش تحقیق توصیفی و از نوع همبستگی است. جامعه آماری شامل ۲۳۸۵۳۵ نفر از بانوان شهر اردبیل بود. از بین جامعه آماری بر اساس فرمول کوکران تعداد ۳۸۴ نفر از بانوان به روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای انتخاب گردید. ابزار پژوهش پرسش‌نامه ۴۰ سؤالی نگرش مذهبی، پرسشنامه ۳۰ سؤالی هوش معنوی و پرسش‌نامه ۴۵ سؤالی سرسختی روان شناختی بود. داده‌ها با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون، رگرسیون چندگانه به روش گام‌به‌گام و تحلیل مسیر تحلیل شد. بین نگرش مذهبی (عبادات و مباحث اجتماعی) با سخت رویی روان شناختی بانوان رابطه منفی وجود دارد. بین نگرش مذهبی (اخلاقیات و ارزش‌ها، اثر مذهب در زندگی و رفتار انسان، جهان‌بینی و باورها و علم و دین) با سخت رویی روان شناختی بانوان رابطه مثبت وجود دارند. بین یکی از مؤلفه‌های هوش معنوی (زندگی معنوی) با سخت رویی روان شناختی رابطه مثبت وجود دارد. بین زیرمؤلفه‌های دیگر هوش معنوی (درک و ارتباط با سرچشمه هستی) با سخت رویی روان شناختی بانوان رابطه منفی وجود دارد. تحلیل رگرسیون نشان داد که زندگی معنوی، عبادات، اخلاقیات و ارزش‌ها و مباحث اجتماعی ۱۷٪ از واریانس سخت رویی روان شناختی بانوان را پیش‌بینی می‌کند. همچنین نتایج تحلیل مسیر نشان داد که عبادات، (اخلاقیات و ارزش‌ها) و مباحث اجتماعی از طریق متغیر زندگی معنوی بر سخت رویی روان شناختی بانوان اثر غیر مستقیم می‌گذارد ولی هوش معنوی بر سخت رویی روان شناختی بانوان اثر مستقیم می‌گذارد. یافته‌های حاصل از این پژوهش بر کاربرد نگرش به دین و هوش معنوی در سخت رویی روان شناختی بانوان تأکید داشت.

کلید واژگان: نگرش مذهبی، هوش معنوی، سخت رویی روان شناختی.

^۱ - دانشجوی دکترای اقتصاد، دانشگاه تهران؛ آدرس پست الکترونیکی، m.zmbm۶۷@gmail.com

^۲ - کارشناس ارشد روان‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، پژوهشگر آزاد.

مقدمه

با رشد فزاینده آگاهی در حوزه روان‌شناسی و پیدایش گستره‌های نو مفهوم سخت‌رویی^۱، نیز به‌عنوان یکی از ویژگی‌های شخصیتی مورد توجه نظریه‌پردازان روان‌شناسی به‌ویژه روان‌شناسان مثبت‌گرا قرار گرفته است. در این چارچوب سخت‌رویی به‌عنوان ترکیبی از نگرش‌ها و باورهای تعریف می‌شود که به فرد انگیزه و جرأت می‌دهد تا در مواجهه با موقعیت فشارزا و دشوار، کارهای سخت و راهبردی انجام دهد و برای سازگاری با آن شرایط سرسختانه فعالیت کند تا از میان رویدادهایی که می‌تواند به‌صورت بالقوه واجد پیامدهای فاجعه‌آمیز و ناخوشایند باشند راهی به‌سوی رشد و تعالی باز کند و فرصت‌هایی برای رشد فراهم آورد (مددی، ۲۰۰۲: ۱۲۴).

سخت‌رویی به‌عنوان یک عامل سرشتی می‌تواند عملکرد و سطح سلامت روانی فرد را علی‌رغم تجربه موقعیت‌های تنیدگی‌زا و فشارآور، افزایش دهد (مددی، براو، پرسیکو، لو، خوشابا، هاروی^۲، ۲۰۰۶). کوباسا^۳ (۱۹۷۹) در مطالعات اولیه خود این سازه‌ی شخصیتی روان‌شناختی را بر اساس یافته‌های جمع‌آوری شده از افرادی که با فشار روانی زیادی روبه‌رو هستند معرفی می‌کند. سخت‌رویی، یک جهت‌گیری کلی نسبت به خود و دنیای پیرامون است و شامل سه مؤلفه: تعهد^۴، کنترل^۵، مبارزه‌جویی^۶ است.

سخت‌رویی چیزی فراتر از جمع سه مؤلفه‌ی تعهد، کنترل و مبارزه‌جویی است. انعطاف‌پذیری روان‌شناختی افراد سرسخت، صرفاً از تأثیر انفرادی این سه مؤلفه سرچشمه نمی‌گیرد، بلکه ناشی از شیوه مقابله‌ای خاصی است که با ترکیب پویایی این سه مؤلفه همخوان است (وردی، ۱۳۸۰: ۵۴). در واقع سرسختی ساختار واحدی است که به یکپارچه‌سازی مؤلفه‌هایش می‌پردازد؛ به عبارتی دیگر سرسختی تمایزهای مؤلفه‌هایش را از بین می‌برد و در آن یک همگونی ایجاد می‌کند. همچنین سرسختی باعث می‌شود که فرد فشارهای روانی را به‌صورت واقع‌بینانه و با بلندنظری مورد توجه قرار دهد. همچنین سرسختی زاینده دانشی است که بر مبنای آن، شخص به منابع بیشتری برای پاسخ‌گویی به فشارهای روانی دسترسی پیدا می‌کند. درنهایت سرسختی باعث پرورش دیدی خوش‌بینانه به فشارهای

^۱ - hardiness

^۲ - Maddi, Harvey, Khoshaba, Lu, Persico, Brow

^۳ -Kobasa

^۴ -Cometment

^۵ .control

^۶ .challenge

روانی می‌شود. در واقع سرسختی سپری در مقابل برانگیختگی شدید فیزیولوژیکی در اثر حوادث فشارزا است (کوباسا، ۱۹۸۸ : ۶۲).

در این میان این سؤال مطرح است که تا چه حدی نگرش مذهبی بر سخت رویی تأثیر می‌گذارد. نگرش مذهبی در زندگی اغلب مردم اهمیتی اساسی دارد. نگرش مذهبی بر نحوه درک زندگی و جهان پیرامون اثرگذار است. از آن جا که معنویت نقش مهمی در بهداشت روانی انسان‌ها ایفا می‌کند، از سوی محققان به‌ویژه روان‌شناسان مورد توجه قرار گرفته است (سیریر، ۱۹۸۶ : ۴۲). نگرش مذهبی، تمام تفسیری است که چگونگی رابطه انسان را با خود، با انسان‌های دیگر و با کل پدیده‌های جهان هستی تبیین می‌کند (بهرامی دشتکی، ۱۳۸۵ : ۶۴). نگرش مذهبی خوب می‌تواند در تمامی موقعیت‌ها، نقش مؤثری در آرامش انسان داشته باشد و در ارزیابی موقعیت، ارزیابی شناختی فرد، فعالیت‌های مقابله، منابع حمایتی و...، سبب کاهش گرفتاری روانی شود. بر این اساس، مدت‌هاست که تصور می‌شود بین مذهب و سلامت روان، ارتباط مثبتی وجود دارد و اخیراً نیز روان‌شناسان معنویت گرا، حمایت‌های تجربی بسیاری را در این زمینه جلب نموده‌اند (لوین، تایلر^۱، ۱۹۸۸ : ۸۶).

در حالی که بسیاری از محققان و روان‌شناسان معتقدند که معنویت اشتباهات شناختی را کاهش داده و منجر به احساس امنیت درونی می‌شود، گروهی معتقدند که معنویت نیز اثر درمانی و آموزشی دارد (کارن، بارون^۲، ۲۰۰۱). سالسمن^۳ و همکاران (۲۰۰۵) رابطه‌ی بین نگرش مذهبی و سازگاری روان‌شناختی را با خوش‌بینی مورد بررسی قرار دادند و به این نتیجه رسیدند که بین نگرش مذهبی و سازگاری با خوش‌بینی رابطه معناداری وجود دارد. در پژوهش‌های (براون^۴ و همکاران ۱۹۹۰؛ کوئینگ^۵، ۱۹۹۵) نشان داده‌اند که بین معنویت و سلامت روانی و جسمی رابطه مثبتی وجود دارد. ریچاردز (۱۹۹۱) در پژوهش خود نشان داد که نگرش مذهبی دارای تأثیر مثبت بر سلامت روانی هست. مطالعات (تاکی، ۲۰۰۳؛ بل،

^۱- Levin, Taylor

^۲- Carone, Barone

^۳- Salesman

^۴- Brawn

^۵- Koing

آرمیستید، آستین، ۲۰۰۳؛ ماسلکو، کابزنسکی، ۲۰۰۶) نشان داد که پابندی به معنویت با سلامت بدنی و روانی ارتباط دارد.

به نظر می‌رسد که یکی دیگر از عواملی که می‌تواند بر سخت‌رویی نقشی داشته باشد هوش معنوی است. هوش مفهومی است که از دیرباز آدمی به پژوهش و تفحص در مورد ابعاد، تظاهرات و انواع آن علاقه‌مند بوده است، این پرسش همواره بوده است که هوش چیست؟ چگونه رشد می‌کند؟ چه مؤلفه‌های دارد؟ هوش رفتار حل مسأله سازگارانه‌ای است که در راستای تسهیل اهداف کاربردی و رشد سازگارانه جهت‌گیری شده است (حق‌شناس و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۲). هوش معنوی بالا می‌تواند بعد معنوی دین‌داری را تقویت و ریشه‌های اخلاقی و اشرافی و احساسی ادیان، را به انسان‌ها بشناساند (سیف‌اللهی، ۱۳۸۸: ۴۱). یونگ معتقد است که در بسیاری از افراد پس از ۳۵ سالگی تغییرات عمده‌ای در ناخودآگاه صورت می‌گیرد که ممکن است در روند هوش معنوی تأثیرگذار باشند. بشر امروز به دنبال دینی است که در عین تأمین معنویت راه‌حلی برای زندگی اجتماعی‌اش هم داشته باشد (هادوی، دهشیری، ۱۳۸۳: ۲۱). پیشرفت سریع روان‌شناسی در زمینه‌ی دین و معنویت در دهه‌های اخیر و آشکار شدن نقش گسترده دین در همه ابعاد زندگی انسان، به‌خصوص نقش آن در ارتقاء آرامش، بهداشت و سلامت روانی و حتی تأثیر جدی آن در کاهش و بهبود اختلالات روانی و ناهنجاری‌های اجتماعی موجب شده مطالعات روان‌شناختی در زمینه هوش معنوی رشد یابد (مهرابی طالقانی، سهرابی، ۱۳۹۰: ۳۲).

آمرام^۱ (۲۰۰۵) معتقد است هوش معنوی شامل حس معنا و داشتن مأموریت در زندگی، حس تقدیس در زندگی و درک متعادل از ارزش می‌باشد (غباری بناب و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۴). بر این اساس، هوش معنوی مجموعه‌ی از فعالیت‌ها و توانایی‌ها است که فرد را قادر می‌سازد که مسائل خود را حل کند و به هدف‌های خود در زندگی برسد. هوش معنوی دست‌کم پنج مهارت و کارایی دارد که می‌توان بخشی از دانش پایه را در برگیرد و به رفتارهایی بیانجامد که سازگاری با محیط را در پی آورد (صمدی، ۱۳۸۵: ۴۹). هوش معنوی یکی از مفاهیمی است که، در پرتو توجه و علاقه جهانی روان‌شناسان به حوزه دین و معنویت، مطرح شده و توسعه پیدا کرده است (معلمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۴). ویژگی‌های که لازمه هوش معنوی هستند احتمالاً در کنار توانایی‌ها و فعالیت‌های دیگری قرار

^۱ -Amram

دارند که عبارت‌اند از: دعا کردن، رؤیاهای و تحلیل رؤیاهای، باورها و ارزش دینی و معنوی، شناخت و مهارت در فهم و تفسیر مفاهیم مقدس و توانایی داشتن حالات فراروندگی به‌عنوان مثال؛ بعضی از حقایق قدیمی همانند آزار نرساندن در تقویت هوش معنوی مطرح می‌باشد (ناسل^۱، ۲۰۰۴). در مورد هوش معنوی در ارتباط با سرسختی تحقیقاتی اندکی صورت گرفته است که به آن اشاره می‌شود:

فرهنگی و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعاتی که انجام دادند به این نتیجه رسیده‌اند که بین هوش معنوی با سرسختی روان‌شناختی رابطه وجود دارد. آزموده و همکاران (۱۳۸۶) نشان دادند که بین جهت‌گیری مذهبی با سرسختی روان‌شناختی رابطه وجود دارد. یاسمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۰) با پژوهش‌هایی که انجام داده‌اند به این نتیجه دست یافتند که جهت‌گیری مذهبی، سرسختی روان‌شناختی دانشجویان را پیش‌بینی می‌کند. یعقوبی، عبدالله‌زاده (۱۳۸۹) در تحقیقی که انجام داده‌اند به این نتیجه رسیدند که افزایش هوش معنوی با سلامت روانی (یا کاهش اختلالات روانی) دانشجویان ارتباط دارد. در پژوهش معلمی و همکاران (۱۳۸۹) نتایج حاکی از آن بود که بین هوش معنوی با سلامت روان دانشجویان رابطه مثبت وجود دارد.

با توجه به مطالب فوق‌الذکر اهمیت و ضرورت طرح موضوع هوش معنوی و نگرش مذهبی در سخت‌رویی روان‌شناختی بانوان از جهات مختلف در عصر جدید احساس می‌شود. یکی از این ضرورت‌ها در عرصه انسان‌شناسی، توجه به بعد معنوی انسان از دیدگاه دانشمندان، به‌ویژه کارشناسان سازمان جهانی بهداشت است که به‌تازگی انسان را موجودی زیستی، روانی، اجتماعی و معنوی تعریف می‌کنند. ظهور مجدد گرایش‌های معنوی و نیز جستجوی درک روشن‌تری از ایمان و کاربرد آن در زندگی روزانه، و لزوم توجه به نقش معنویت و مذهب در همه‌زوایای زندگی انسان، تحقیق در مورد متغیرهایی که مباحث معنوی و نگرش به دین را مورد توجه قرار دهد را ضروری می‌سازد. پژوهش درباره معنویت امروزه در رشته‌های متنوعی از قبیل پزشکی، روان‌شناسی، انسان‌شناسی و علوم شناختی در حال پیشرفت است (یانگ و وو، ۲۰۰۹). در پژوهش حاضر هدف، بررسی رابطه نگرش مذهبی، هوش معنوی با سخت‌رویی روان‌شناختی در کلیه بانوان اردبیل بود.

روش پژوهش

روش این پژوهش توصیفی از نوع همبستگی بود. جامعه آماری پژوهش کلیه بانوان ۱۵ سال به بالای شهرستان اردبیل بودند. حجم جامعه آماری بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ برابر با ۲۳۸۵۳۵ نفر بود. از بین جامعه آماری بر اساس فرمول کوکران تعداد ۳۸۴ نفر بانوان به روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای (بدین شیوه که ابتدا شهر اردبیل به ۵۱ منطقه تقسیم شد و از این تعداد بیست منطقه به شیوه تصادفی انتخاب شد و از هر منطقه محلاتی انتخاب شدند و بیست نفر زن بالای پانزده سال از هر منطقه مورد پرسش قرار گرفتند که جمعاً ۴۰۰ نفر شدند) انتخاب شدند. از این میان ۱۶ پرسش‌نامه ناقص حذف شدند.

ابزار پژوهش

پرسش‌نامه نگرش مذهبی: برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به نگرش مذهبی از پرسش‌نامه‌ی خدایاری فرد، شکوهی یکتا و غباری بناب که در سال ۱۳۷۸ در دانشگاه تهران ساخته‌شده استفاده شده است (خدایاری فرد، شکوهی یکتا، غباری بناب، ۱۳۷۹). این پرسش‌نامه دارای ۴۰ سؤال است. سؤالات این پرسش‌نامه در مقیاس لیکرت ۵ نقطه‌ای از کاملاً مخالفم (۱) تا کاملاً موافقم (۵) جواب داده می‌شود. این پرسش‌نامه دارای شش مؤلفه مربوط به نگرش مذهبی با عناوین: عبادات، اخلاقیات و ارزش‌ها، اثر مذهب در زندگی و رفتار انسان، مباحث اجتماعی، جهان‌بینی و باورها، علم و دین است. پایایی این پرسش‌نامه در پژوهش خدایاری فرد ۹۲٪ گزارش شده است و در این پژوهش ۸۶٪ هست.

پرسش‌نامه هوش معنوی: برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به هوش معنوی از پرسش‌نامه عبدالله زاده و مهدیه کشمیری و فاطمه عرب عامری که در سال ۱۳۸۷ ساخته‌شده بهره برده شده است. ابتدا پرسش‌نامه مقدماتی ۳۰ سؤالی توسط سازندگان فوق‌الذکر تدوین گردید و روی ۳۰ نفر از دانشجویان اجرا گردید. پایایی آزمون در مرحله مقدماتی به روش آلفا برابر ۸۷٪ بوده است. در تحلیل سؤال به روش لوپ سؤال ۱۲ حذف شد. پرسش‌نامه نهایی با ۲۹ سؤال تنظیم گردید. که دو مؤلفه درک و ارتباط با سرچشمه هستی و دیگری زندگی معنوی یا اتکا به هسته درونی را می‌سنجد (عبدالله زاده، ۱۳۸۸: ۲۷).

پرسش‌نامه سرسختی روان‌شناختی: برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به سرسختی از پرسش‌نامه سرسختی روان‌شناختی پول تی، بارتون، رابرت، یوگراند، کاتلین، لاری و اینگرام (۱۹۸۹) استفاده شده است. آزمون سرسختی یک ابزار مداد کاغذی است که دارای ۴۵ سؤال

می‌باشد. در این پرسش‌نامه، پاسخگو می‌تواند طیفی از پاسخ‌ها را جواب دهد. ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس سرسختی روان‌شناختی ۰/۸۵ هست.

داده‌های به دست آمده با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون و رگرسیون چندگانه با روش گام‌به‌گام و تحلیل مسیر با استفاده از نرم‌افزار SPSS^{۲۱} و LISREL^{۸,۸۰} تحلیل شد. سطح معنی داری قابل قبول ($P=0/05$ ، $P=0/01$) بود.

یافته‌های تحقیق

جدول ۱: یافته‌های توصیفی بانوان ساکن شهر اردبیل

انحراف معیار	میانگین	زیرمقیاس‌ها	
۴/۴۹	۳۱/۵۸	زیر دیپلم	میزان تحصیلات
۵/۷۳	۳۵/۲۳	دیپلم	
۵/۰۳	۲۷/۱۸	تحصیلات دانشگاهی	
۶/۵۸	۵۷/۸	۱۵-۴۰	سن
۵	۴۲/۲	۴۰ سالگی به بالا	

نتایج جدول ۱ نشان داد که: از ۳۸۴ نفر از بانوان مورد بررسی ۲۲۰ نفر (۵۷/۸ درصد) بین سنین ۱۵ تا ۴۰ ساله و ۱۶۴ (۴۲/۲ درصد) ۴۰ سال به بالا بودند. میانگین نمره‌ی زیر دیپلم برابر $(۳۱/۵۸ \pm ۴/۴۹)$ ، دیپلم برابر $(۳۵/۲۳ \pm ۵/۷۳)$ و تحصیلات دانشگاهی برابر $(۲۷/۱۸ \pm ۵/۰۳)$ به دست آمده است. جدول ۲: نتایج آزمون ضریب همبستگی بین نگرش مذهبی با سخت‌رویی روان‌شناختی بانوان ساکن شهرستان اردبیل

زیرمقیاس‌ها	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
عبادات	-						
	-						
اخلاق و ارزش‌ها	۰/۶۳۱**	-					
	۰/۰۰۱	-					

اثر مذهب در زندگی و رفتار انسان	۰/۵۸۷**	۰/۷۴۷**	-	-	-
	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	-	-	-
مباحث اجتماعی	۰/۴۷۶**	۰/۵۵۰**	۰/۵۲۱**	-	-
	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	-	-
جهان‌بینی و باورها	**	۰/۶۷۱**	۰/۶۶۸**	۰/۶۵۱**	-
	۰/۵۸۳				
	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	-
علم و دین	**	۰/۵۵۱**	۰/۶۶۴**	۰/۳۸۲**	۰/۶۰۵**
	۰/۵۶۵				-
	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	/۰۰۱
					-
سخت‌رویی روان‌شناختی	*	۰/۰۸۸	۰/۰۸۰	۰/۱۹۶*	۰/۱۰۶
	-۰/۱۶۳				۰/۱۰۳
					-
	۰/۰۳	۰/۳۲	۰/۲۸	۰/۰۴	۰/۰۸
					-
					۰/۰۷

** : معنی داری رابطه در سطح ۰/۰۱

* : معنی داری رابطه در سطح ۰/۰۵

نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد که: از بین زیر مقیاس‌های نگرش مذهبی اخلاقیات و ارزش‌ها، اثر مذهب در زندگی و رفتار انسان، جهان‌بینی و باورها و علم و دین با سخت‌رویی روان‌شناختی بانوان رابطه مثبت و عبادات و مباحث اجتماعی رابطه منفی با سخت‌رویی روان‌شناختی بانوان دارد ($P < ۰/۰۵$).

نتایج ضریب رگرسیون نشان داد که: از بین زیر مقیاس هوش معنوی (زندگی معنوی) با سرسختی روان‌شناختی بانوان رابطه مثبت وجود دارد. ولی درک و ارتباط با سرچشمه هستی با سخت‌رویی روان‌شناختی بانوان رابطه نداشت.

جدول ۳: ضرایب رگرسیون هوش معنوی و نگرش به دین در پیش‌بینی سخت‌رویی

روان‌شناختی بانوان

گام	متغیر	مجموع مجزورات	df	مجذور میانگین	F	sig	R	R ^۲	Adj. R ^۲
اول	رگرسیون	۱۴۱۴/۹۱	۱	۱۴۱/۹۱					
	ن			۴					
	زندگی	۳۲۸۷/۶۲	۱۴	۲۲۲/۱۶	۳۷	۰/۱	۰/۲۰	۰/۰۴	۰/۰۳
	معنوی	۹	۸		۶	۰	۰	۰	۰
	کل	۳۴۲۹/۵۴	۱۴						
دوم	رگرسیون	۳۲۹۶/۹۰	۲	۱۶۴/۴۴					
	ن			۸					
	مباحث اجتماعی	۳۰۹۹/۶۴	۱۴	۲۱۰/۸۷	۸۱	۰/۰۰۱		۰/۰۹	۰/۰۸
	ه	۷	۷		۷			۰	۰
	کل	۳۴۲۹/۵۴	۱۴						
سوم	رگرسیون	۴۱۴۹/۱۲	۳	۱۳۸/۰۴					
	ن			۳					
	اخلاقی	۳۰۱۴/۴۱	۱۴	۲۰۶/۴۸	۷۰	۰/۰۰۰	۰/۳۴	۰/۱۲	۰/۱۰
	ات و ارزش‌ها	۵	۶		۶	۰	۰	۰	۰
	کل	۳۴۲۹/۵۴	۱۴						
چهارم	رگرسیون	۵۹۲۱/۲۹	۴	۱۴۸/۳۲	۵۷	۰/۰۰۰	۰/۴۱	۰/۱۷	۰/۱۵
	ن			۰	۷	۰	۰	۰	۰

عبادات

باقیمانده	۲۸۳۷/۲۷	۱۴	۱۹۵/۶۸
ه	۳	۵	
کل	۳۴۲۹/۵۴	۱۴	
		۹	

گام	متغیرهای پیش‌بین	ضرایب		t	sig
		غیراستاندارد	استاندارد		
		B	خطای معیار	Beta	
اول	مقدار ثابت	۴۶/۳۶	۸/۴۳	-	۵/۴۹
	زندگی معنوی	۰/۳۲۱	۰/۱۲۷	۰/۲۰۳	۲/۵۲
	مقدار ثابت	۶۷/۲۲	۱۰/۷۹	-	۶/۲۳
دوم	زندگی معنوی	۰/۳۸۶	۰/۱۲۶	۰/۲۴۴	۳/۰۶
	مباحث اجتماعی	-۱/۱۸	۰/۳۹۷	-۰/۲۳۸	-۲/۹۸
	مقدار ثابت	۶۶/۳۷	۱۰/۶۹	-	۶/۲۰
سوم	زندگی معنوی	۰/۲۸۸	۰/۱۳۴	۰/۱۸۲	۲/۱۵
	مباحث اجتماعی	-۱/۶۹	۰/۴۷	-۰/۳۳	-۳/۶۳
	مقدار ثابت	۶۶/۳۷	۱۰/۶۹	-	۶/۲۰

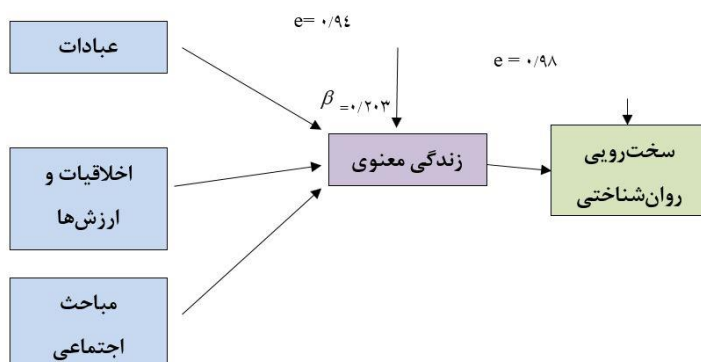
اخلاقیات					و ارزش‌ها
۰/۰۴	۲/۰۳	۰/۲۰	۰/۴۴	۰/۹۰	
۰/۰۰۰	۷/۰۱	-	۱۱/۰۷	۷۷/۶۲	مقدار ثابت
۰/۰۲	۲/۲۰	۰/۱۸۱	۰/۱۳۰	۰/۲۸۶	زندگی معنوی
۰/۰۰۳	-۳/۰۷	-۰/۲۹	۰/۴۶	-۱/۴۱	مباحث اجتماعی
					اخلاقیات
۰/۰۰۱	۳/۲۸	۰/۳۶۱	۰/۴۹	۱/۶۰	و
					ارزش‌ها
۰/۰۰۳	-۳/۰۰	-۰/۳۰	۰/۳۳	-۱/۰۱	عبادات

نتایج حاصل از رگرسیون (جدول ۳) نشان داد که: زندگی معنوی ($Beta = ۰/۲۰۳, P = ۰/۰۱$)، مباحث اجتماعی ($Beta = -۰/۲۳, P = ۰/۰۱$)، اخلاقیات و ارزش‌ها ($Beta = ۰/۲۰, P = ۰/۰۱$)، عبادات ($Beta = -۰/۳۰, P = ۰/۰۱$) به‌طور معنی‌دار پیش‌گویی کننده سخت رویی روان‌شناختی بانوان است. به عبارت دیگر، این متغیرها ۱۷٪ از واریانس سخت رویی روان‌شناختی بانوان را تبیین می‌کند.

در این پژوهش برای ترسیم نمودار تحلیل مسیر محققین تئوری کافی در مورد آرایش متغیرها به دست نیاورده‌اند در این صورت یکی از راه‌هایی که بتوان تا حدودی آرایش متغیرها را تعیین کرد، استفاده از رگرسیون چندمتغیری است، بدین معنی که اول یک متغیر به‌عنوان متغیر وابسته (سخت رویی روان‌شناختی) در نظر گرفته شد و سپس با استفاده از برون‌داد رایانه، بتاهای کلیه متغیرها را به دست آوردیم، آن‌گاه بتاهای متغیرهایی که معنی‌دار نیستند را حذف کردیم و از بین بتاهای باقیمانده آن‌چه از همه بزرگ‌تر و در اولین گام وارد مدل رگرسیون شده است را به‌عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته‌ایم (زندگی معنوی) و آخرین

متغیرهای باقیمانده را به‌عنوان متغیرهای بیرونی در نظر گرفته شد که در نهایت آرایش متغیر زیر به دست آمد.

شکل ۱- نتایج تحلیل مسیر بین مؤلفه‌های نگرش مذهبی، هوش معنوی با سخت‌رویی روان‌شناختی بانوان

ضرایب

ضریب بتا عبادات بر زندگی معنوی ($\beta = 0.145$)

ضریب بتا اخلاقیات و ارزش‌ها بر زندگی معنوی ($\beta = 0.201$)

ضریب بتا مباحث اجتماعی بر زندگی معنوی ($\beta = 0.144$)

طبق نتایج شکل ۱، سه متغیر عبادات، اخلاقیات و ارزش‌ها و مباحث اجتماعی دارای اثر غیر مستقیم بر متغیر سخت‌رویی روان‌شناختی و دارای رابطه مستقیم با زندگی معنوی هستند. متغیر زندگی معنوی نیز دارای اثر مستقیم بر متغیر سخت‌رویی روان‌شناختی است.

جدول ۴- شاخص‌های نیکویی برازش برای مدل ساختاری عبادات، اخلاقیات و ارزش‌ها، مباحث اجتماعی، زندگی معنوی و سخت‌رویی روان‌شناختی

مجدور خی دو	df	نسبت مجذور خی به درجه آزادی	سطح معنی‌داری	RMSEA	GFI	AGFI	RMR
۱۰/۴۵	۵	۲/۰۹	۰/۰۱	۰/۳	۰/۹۳	۰/۹۱	۰/۰۳

جدول ۴ نشان می‌دهد، نسبت خی دو با درجه آزادی برابر است با ۲/۰۹ و کمتر از ۳ است؛ همچنین مقدار شاخص RMSEA برابر با ۰/۳ و کمتر از ۰/۸، مقدار شاخص‌های GFI و AGFI نزدیک به یک است و مقدار RMR برابر با ۰/۰۳ و بسیار کوچک است، بنابراین مقدار این شاخص‌ها، از برازش مطلوب برخوردار است.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش رابطه‌ی بین نگرش مذهبی و هوش معنوی با سخت رویی روان‌شناختی بانوان شهر اردبیل مورد بررسی قرار گرفت. نتایج فرضیه اول حاکی از آن است که بین نگرش مذهبی با سخت رویی بانوان رابطه‌ی معنادار وجود دارد و این رابطه‌ی معنی‌دار با مؤلفه‌های (اخلاقیات و ارزش‌ها، اثر مذهب در زندگی و رفتار انسان، جهان‌بینی و باورها و علم و دین) رابطه‌ای مثبت دارد. این یافته با یافته‌ای پژوهش‌های انجام گرفته در این زمینه همخوان است (رایا و همکاران، ۲۰۰۸؛ براون و همکاران، ۱۹۹۰؛ کوینگ، ۱۹۹۵؛ ریچارد، ۱۹۹۱؛ بل و همکاران، ۲۰۰۳). این مسأله می‌تواند به دلیلی جو فرهنگی و اجتماعی ایران باشد. در ایران برخلاف آراء و اندیشه‌های برخی از نظریه‌پردازان غربی جو فرهنگی و گفتمان دیگری وجود دارد و در تعمیم نتایج آن‌ها به ایران اسلامی باید دقت بیشتری به عمل آید و بیش از هر چیز باید به ماهیت علمی که در کشورهای اسلامی و تفاسیر غالب که دین در این کشورها دارد، توجه شود. فرد مذهبی به یک مبدأ متعالی معتقد است و او را پرستش می‌کند. باورها و نگرش‌های مذهبی و معنوی، بر مؤلفه‌های شناختی افراد از جمله تفسیر وقایع، خوش‌بینی یا بدبینی و نوع تفکرات آن‌ها تأثیر گذاشته و این مؤلفه‌ها نیز از طریق سیستم ایمنی و عصبی- روانی بر سلامت بهزیستی و بهداشت جسم و روان انسان تأثیر می‌گذارند.

یافته‌های فرضیه ۲ نشان داد که بین هوش معنوی (زندگی معنوی) با سخت رویی روان‌شناختی بانوان با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون رابطه‌ی معنی‌داری وجود دارد. نتایج حاصل از این پژوهش با یافته‌های پژوهش‌های (فرهنگی و همکاران، ۱۳۹۳؛ آزموده و همکاران، ۱۳۸۶؛ یاسمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۰؛ یعقوبی، عبدالله زاده، ۱۳۸۹؛ معلمی و همکاران، ۱۳۸۹) مبنی بر رابطه بین هوش معنوی با سخت رویی روانی همخوانی دارد. در تفسیر چنین نتایجی می‌توان چنین گفت که هوش معنوی سازه‌های معنویت و هوش را با هم ترکیب می‌کند و یک سازه‌ی جدیدتر به وجود می‌آورد. این هوش، که اواخر قرن بیستم وارد ادبیات روان‌شناسی شده است، می‌تواند عملکرد و سازگاری فرد را نسبت به محیط اطراف پیش‌بینی کند. این هوش به افراد فرصت می‌دهد تا در مقابل واقعیت‌های مادی و معنوی حساس باشند. هوش معنوی می‌تواند با سخت رویی رابطه داشته باشد ولی این به معنی رابطه علت و معلولی نیست پس در تفسیر چنین داده‌هایی نباید روابط علت و معلولی در نظر گیرد.

نتایج فرضیه ۳ تحلیل رگرسیون نشان داد که مؤلفه‌های نگرش مذهبی (عبادات، مباحث اجتماعی و اخلاقیات و ارزش‌ها) و هوش معنوی (زندگی معنوی) وارد مدل شد و

سخت‌رویی روان‌شناختی بانوان را پیش‌بینی کردند. همچنین نتایج تحلیل مسیر نیز نشان می‌دهد که عبادات، مباحث اجتماعی و اخلاقیات و ارزش‌ها به‌صورت غیر مستقیم و زندگی معنوی به‌صورت مستقیم بر سخت‌رویی بانوان اثر می‌گذارد. به بیان دیگر عبادات، مباحث اجتماعی و اخلاقیات و ارزش‌ها از طریق زندگی معنوی بر سخت‌رویی بانوان اثر می‌گذارد. بانوانی که این مؤلفه‌ها را در زندگی‌شان به کار می‌برند، عملکرد بهتری در روح و روان‌شان خواهند گذاشت. نتایج حاصل از این پژوهش با یافته‌ها پژوهش‌های رایا و همکاران، ۲۰۰۸؛ براون و همکاران، ۱۹۹۰؛ کوینگ، ۱۹۹۵؛ ریچارد، ۱۹۹۱؛ بل و همکاران، ۲۰۰۳) همخوانی دارد. با توجه به تحلیل رگرسیون و تحلیل مسیر در تفسیر چنین یافته‌های می‌توان گفت، بدیهی است زندگی معنوی علاوه بر سلامت روحی و روانی، سلامت جسمی را به ارمغان خواهد آورد. انسان برخوردار از نگرش دینی مثبت و هوش معنوی بالا در روابط اجتماعی و فردی به گونه‌ای رفتار می‌کند که هم خود و هم دیگران از با او بودن احساس آرامش و آسایش خاطر دارند. آنچه باعث صالح شدن سبک زندگی می‌شود و حق را محترم، عدالت را مقدس، دل‌ها را به یکدیگر مهربان و اعتماد متقابل را میان افراد برقرار می‌سازد و همه افراد جامعه را مانند اعضای یک پیکر به هم پیوند می‌دهد و متحد می‌کند، ایمان به خداست که صفت هدایت‌گر و جهت‌دهنده در زندگی است و منشأ رفتارهای صالح فردی و اجتماعی می‌شود (صمدی، ۱۳۸۵: ۵۶). به بیان دیگر بر پایه‌ی یافته‌های این پژوهش می‌توان گفت، بعد اعتقادی و بعد مناسکی دین یکی از پیش‌بینی‌کننده‌های سلامت عمومی است. افرادی که به اصول، فروع، دستورها و احکام دینی پایبندی بیش‌تری دارند و در عمل به این احکام و اصول نیز بیش‌تر تأکید می‌کنند، در زندگی‌شان سخت‌رویی زیادی دارند. ایمان به خدا موجب می‌شود نگرش فرد به کل هستی هدف‌دار و دارای معنی باشد. عدم ایمان به خدا موجب می‌شود که فرد انسجام و آرامش نداشته باشد و همین امر موجب ضعف شود. مذهب باعث صبر و بردباری، احساس همدلی و انعطاف‌پذیری در روابط با دیگران می‌شود (عطاری و همکاران، ۱۳۸۵: ۵۴). بنا بر نظر روان‌شناسان، افراد به هر نسبت که از اعتقادات و ایمان قوی‌تری برخوردار باشند، از سلامت و قدرت روانی بالاتری بهره‌مند هستند. دین و اعتقادات دینی یکی از مؤلفه‌هایی است که در ارتقاء ظرفیت‌های مثبت روانی و پرورش استعدادهای بالقوه روانی

نقش مهمی دارد. دل‌بستگی و ایمان واقعی به خدا، به انسان نیروی باورنکردنی و عظیم، منبع همیشگی انرژی جوانی می‌دهد که در جلوگیری از حمله‌های مخرب و سخت محیط و جهت‌گیری‌های مادی‌گرایانه آن و همچنین اغتشاش‌های اجتماعی و روانی، انسان را یاری می‌دهد. از تحلیل‌های به دست آمده می‌توان نتیجه گرفت که تعالیم و باورهای دینی و اعتقادات مذهبی قوی می‌تواند فرد را به‌سوی کمال و تعالی و در نتیجه ارتقاء سلامت هدایت کند و بهره‌مندی فرد از ویژگی‌های مثبت روانی، مانند سخت رویی را افزایش دهد.

وجود تجربه‌های معنوی افراد، تعیین حوزه و قلمروهای ویژه در اعصاب و ساختار معماری مغز در حل مسئله، زمینه‌هایی را برای باورپذیری وجود هوش معنوی به دست می‌دهد. پرورش معنویت می‌تواند بانوان را در توجه به تجربه‌های معنوی خود و به‌کارگیری آن در حل مسائل و درک ارزش و معنای زندگی یاری دهد. سرانجام، با فرض باورپذیری هوش معنوی، وجود معنویت در پیوند با خود، دیگران و جهان، از بعد دنیوی و مذهبی ارزش پرورش دادن را دارد (صمدی، ۱۳۸۵: ۶۲). پژوهشگران معتقدند که هوش معنوی بالا با داشتن اطلاعاتی در مورد هوش معنوی متفاوت است. لذا نباید دانش وسیع در مورد مسائل معنوی و تمرین‌های آن‌ها را هم‌ردیف دستیابی به هوش معنوی از طریق عبادت و تعمق برای حل مسائل اخلاقی دانست (حق‌شناس و همکاران، ۱۳۸۹). رایا و همکاران (۲۰۰۸) معتقدند نگرش به دین موجب احساس بهزیستی می‌شود. توریانو، شاون، وایتمن، هامپسون، رابتنس، دنیل^۱ (۲۰۱۲) بیان می‌کنند که نگرش به دین به بهبود سلامت، کیفیت زندگی و افزایش اعتماد به نفس منجر می‌شود. در مجموع، یافته‌های پژوهش از این موضوع حمایت می‌کند که ارتقاء معنویت و دین‌مداری و پایبندی به اعتقادات دینی و درونی کردن دین، با مؤلفه‌های مثبت شخصیتی مانند سخت رویی رابطه دارد.

بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در ایران نشان می‌دهد که هنوز تحقیقی از منظر نگرش مذهبی و هوش معنوی در مورد سخت رویی روان‌شناختی صورت نگرفته است و پژوهش‌های جاری اکثراً به بررسی نقش مذهب در روان‌شناسی مذهب پرداخته‌اند. مع‌هذا، پیشنهاد می‌شود مطالعات بیش‌تری با مقیاس‌های متنوع و نمونه‌های مختلف لازم است تا بتوان به چنین

^۱ - Turiano, Shawn, Whiteman, Hampson, Roberts, Daniel

یافته‌هایی تعمیم بخشید. در سخنرانی‌ها و سمینارها و رسانه‌های گروهی به این‌گونه یافته‌ها اهمیت داده شود. از آن‌جائی که دین و معنویت در زندگی نقش اساسی در سلامت روان دارد، لذا به روان‌درمانگران و مشاوران توصیه می‌گردد که در کار خود این مسئله را در نظر داشته باشند. امید است نتیجه بررسی‌های انجام‌شده در این زمینه‌ها به برنامه‌ریزان بهداشت روانی کمک کند تا با استفاده از منابع غنی و عظیم معنوی و دینی بتوانند با روش علمی و بدون گرایش‌های سیاسی، فرقه‌ای و ملی در جهت بهبود کیفیت زندگی و سلامت روان افراد جامعه قدمی ارزنده بردارند.

سپاس‌گزاری

بدین‌وسیله از تمامی بانوانی که با تکمیل پرسش‌نامه‌ها، ما را در انجام این پژوهش یاری نمودند، صمیمانه سپاس‌گزاری می‌نماییم.

منابع

- آزموده، پیمان؛ شهیدی، شهریار؛ دانش، عصمت (۱۳۸۶). رابطه بین جهت‌گیری مذهبی با سرسختی و شادکامی در دانشجویان. مجله روان‌شناسی، ۱۱ (۱)، ۷۴-۶۰.
- بهرامی دشتکی، هاجر. (۱۳۸۵). اثربخشی آموزش معنویت به شیوه گروهی بر کاهش افسردگی در دانشجویان؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی.
- حق‌شناس، مرتضی؛ نوربالا، احمدعلی؛ اکابری، آرش؛ نجاتی لائین، وحید؛ صالحی، منصوره؛ طیبی، زهرا (۱۳۸۹). بررسی رابطه هوش معنوی و سبک دل‌بستگی دانشجویان. فصلنامه اخلاق پزشکی، ۴ (۱۴)، ۱۶۷-۱۸۱.
- خدایاری فرد، محمد؛ شکوهی یکتا، محسن؛ غباری بناب، باقر (۱۳۷۹). آماده‌سازی مقیاس نگرش مذهبی دانشجویان. مجله روانشناسی، ۴ (۳)، ۲۸۵-۲۶۸.
- سیف‌اللهی، مهدیه. (۱۳۸۸). بررسی مقایسه‌ای هوش هیجانی و نگرش مذهبی در دختران محروم از والدین با دختران معمولی شهر کرمان: پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی. دانشگاه الزهرا.
- صمدی، پروین (۱۳۸۵). هوش معنوی. اندیشه‌های نوین تربیتی، ۲ (۴ و ۳)، ۹۹-۱۱۴.
- فرهنگی، عبدالله؛ کیانی، حمزه؛ سادات حسینی میقان، سپیده (۱۳۹۳). بررسی رابطه هوش معنوی، سرسختی روان‌شناختی و رضایت شغلی معلمان شهرستان گرگان. اولین کنفرانس ملی علوم تربیتی و روان‌شناسی معنویت و سلامت. بندر گز، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندر گز.

- عبدالله زاده، حسن (۱۳۸۸). ساخت و هنجاریابی پرسش‌نامه هوش معنوی. تهران: روان‌سنجی.
- عطاری، یوسفعلی؛ عباسی سرچشمه، ابوالفضل؛ مهربانی‌زاده هنرمند، مهناز (۱۳۸۵). بررسی روابط ساده و چندگانه نگرش مذهبی، خوش‌بینی و سبک‌های دل‌بستگی با رضایت زناشویی در دانشجویان مرد متأهل دانشگاه شهید چمران اهواز. مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز، ۳ (۱)، ۹۳-۱۱۰.
- غباری بناب، باقر؛ سلیمی، محمد؛ سلیمانی، لیلا؛ نوری مقدم، ثنا (۱۳۸۶). هوش معنوی. فصلنامه اندیشه نوین دینی، ۳ (۱۰)، ۱۲۵-۱۴۷.
- مهربانی طالقانی، شیماء؛ سهرابی، فرامرز (۱۳۹۰). بررسی مقایسه رابطه بین جهت‌گیری دینی (درونی- بیرونی) با سخت‌رویی در دانشجویان دختر و پسر. مطالعات روان‌شناختی، ۷ (۲)، ۱۷۳-۱۵۵.
- معلمی، صدیقه؛ رقیبی، مهوش؛ سالاری درگی، زهره (۱۳۸۹). مقایسه هوش معنوی و سلامت روان در افراد معتاد و غیر معتاد. مجله علوم پزشکی شهید صدوقی یزد، ۱۸ (۳)، ۲۳۵-۲۴۲.
- معلمی، صدیقه؛ بخشانی، نورمحمد؛ رقیبی، مهوش (۱۳۸۹). بررسی رابطه‌ی سلامت روان، هوش معنوی و افکار ناکارآمد در دانشجویان دانشگاه سیستان و بلوچستان. مجله اصول بهداشت روانی، ۱۲ (۴)، ۹-۲.
- وردی، مینا. (۱۳۸۰). رابطه کمال‌گرایی و سرسختی با سلامت روانی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی اهواز: پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شهید چمران اهواز.
- هادوی، مهدی؛ دهشیری، محمدرضا (۱۳۸۳). گذار از معنویت محض، انسان‌ها در جست‌وجوی دین. تهران: سور.
- یاسمی نژاد، پرینا؛ گل محمدیان، محسن؛ فعلی، بهنام (۱۳۹۰). بررسی رابطه جهت‌گیری مذهبی و سرسختی روان‌شناختی در دانشجویان. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال نوزدهم، (۱۲)، ۱۳۷-۱۱۹.
- یعقوبی، احمد؛ عبدالله زاده، حمزه. (۱۳۸۹). رابطه بین هوش معنوی و بهداشت روانی دانشجویان دانشگاه بوعلی، مجموعه مقالات چهارمین سمینار بهداشت روانی، ص ۴۸۸-۴۸۶.
- Brown P R, Ndubuis C C, Cary L E. (۱۹۹۰). Religiosity and psychological distress among blacks. Journal of Religious and Health; ۲۹ (۱): ۵۵-۵۶.
- Ball J, Armistead L, Austin B J. (۲۰۰۳). The relationship between religiosity and adjustment among African-American female, urban adolescents. Journal of Adolescence; (۲۶): ۴۳۱ - ۴۴۶.
- Carier C J. (۱۹۸۶). Scientists of the mind, University of Illinois press, urbana.
- Carone D A, Barone D F. (۲۰۰۱). A social cognitive perspective on religious beliefs: their functions and impact on coping and psychotherapy. Clinical psychology Review; ۲۱ (۷): ۹۸۹-۱۰۰۳.
- Kobasa SC. (۱۹۷۹). Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness. Journal of Personality and Social Psychology; (۳۷): ۱-۱۱.
- Kobasa S C. (۱۹۸۸). Hardiness in Linda E. Thompson and Spring (Eds). Psychology (۳rd Ed). New York. Worth publication.

- Koeing H G. (۱۹۹۵). Religion and older man in prison International Journal of Geriatric Psychiatry ۱۹۹۵; ۱۰: ۲۱۹-۲۳۰.
- Levin J S, Taylor R J. (۱۹۸۸). Panel analyses of religious involvement and well-being in African-Americans, Contemporaneous Vs longitudinal effects. Journal for the Scientific Study of Religion; (۳۷): ۶۹۵-۷۰۹.
- Maddi SR. (۲۰۰۲). The story of hardiness: Twenty years of theorizing, research and practice. Consulting Psychology Journal, (۵۴): ۱۷۳-۸۵.
- Maddi SR, Harvey R, Khoshaba DM, Lu J, Persico M, Brow M. (۲۰۰۶). The personality construct of hardiness, III: Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance. Journal of Personality; (۷۴): ۵۷۵-۹۸.
- Maselko J, Kubzansky L D. (۲۰۰۶). Gender differences in religious practices, spiritual experiences and health: Results from the Us General Social Survey. Social Science & Medicine; (۶۲): ۲۸۴۸-۲۸۶۰.
- Nasel D D. (۲۰۰۴). spiritual orientation in Relation to spiritual Intelligence: A consideration of traditional christianity and new Age/individualistic spirituality : unpublished thesis. Australia: The university of south Australia.
- Raiya H A, Pargament K I, Mahoney A, Stein C. (۲۰۰۸). A psychological of Islamic religiousness: Development and evidence for reliability measure and validity. International Journal for the Psychology of Religion; (۱۸): ۲۹۱-۳۱۵.
- Richards P S. (۱۹۹۱). Religious devoutness in college students: Relations With emotional adjustment and psychological separation from parents. Journal of counseling psychology; ۳۸ (۲): ۱۸۹-۱۹۶.
- Takyi K B. (۲۰۰۳). Religion and woman's health in Ghana: Insights into HIV/AIDs preventive and protective behavior. Social Science & Medicine; (۵۶): ۱۲۲۱-۱۲۳۴.
- Turiano N A, Shawn D. (۲۰۱۲). Whiteman S E, Hampson B W, Roberts Daniel K. Personality and substance use in midlife: Conscientiousness as a moderator and the effects of trait change, Journal of Research in Personality; (۴۶): ۲۹۵-۳۰۵.
- Yang KP, Wu XJ. (۲۰۰۹). Spiritual intelligence of nurses in two Chinese social systems: a cross sectional comparison study. J Nurs Res; ۱۷(۳): ۱۸۹-۱۹۸.

نقش مادر در تربیت فرزند از منظر قرآن

سید عبدالرسول حسینی نودادی^۱

چکیده

در میان اعضای خانواده بیشترین سهم تأثیرگذاری بر فرزند از آن مادران است؛ به‌ویژه در خانواده‌هایی که شیوه زیست طبیعی و مطابق با الگوها و سنت اسلامی دارند؛ که براساس آن شیر مادر بهترین غذای کودک و آغوش مادر بهترین جایگاه برای تربیت و پرورش کودکان شناخته می‌شود. بر اساس همین نگرش، بارزترین و والاترین نقشی که در کلام وحیانی قرآن، برای زنان ترسیم و مورد ستایش قرار گرفته شده نقش مادری و عهده‌داری تربیت فرزندان از سوی آنان است. زنان به حکم طبیعت و دستگاه آفرینش در سه نقش طبیعی ابراز وجود می‌کنند: نقش دختری، نقش همسری و نقش مادری. از میان این هر سه نقش آنچه جایگاه و منزلت ویژه و شایسته تعظیم و تکریم به زن می‌دهد، منزلت و جایگاه مادری است.

واژگان کلیدی: مادر، تربیت، فرزند، قرآن.

۱. دانش آموخته سطح ۴ حوزه علمیه قم و سطح ۴ مرکز تخصصی تفسیر و علوم قرآن حوزه علمیه، مدرس حوزه و دانشگاه؛ پست

الکترونیکی: sarasulhoseyni@gmail.com

مقدمه

خداوند متعال بقای نسل بشر را از طریق قرار مکین یعنی وجود مادر قراردادده است. به همین جهت است که هر آنچه نیاز رشد و تربیت فرزند است در وجود او قراردادده است. مادر کانون عاطفه خانواده است. بدون وجود مادر خانواده تشکیل نمی‌شود. مادر نقطه وحدت و مرکز پرگار خانواده است. اگرچه خداوند متعال مرد را تکیه‌گاه خانواده قراردادده است اما مدیریت درون خانواده را بر عهده زن خانواده قراردادده است. بنابراین مادر بیشترین تأثیر در تربیت فرزندان داشته و مورد توجه قرار دارد. یک مادر اولین کسی است که با نوزاد ارتباط برقرار می‌کند. بلافاصله بعد از تولد، مادر اولین کسی است که از نوزاد مراقبت می‌کند. نحوه تعامل مادر با نوزاد در ماه‌های اولیه زندگی تأثیر بسیار عمیقی بر روح و روان کودک در سال‌های آینده خواهد گذاشت که آثار آن سال‌ها بعد در موقعیت اجتماعی و برخوردهای عاطفی کودکان منعکس می‌شود. یک مادر بهتر از هر فرد دیگری فرزند خود را می‌شناسد و از نزدیک مراحل تکامل رفتاری کودک را نظاره‌گر است. توجه دقیق به کارهای کودک و نیز گوش کردن به حرف‌های او سبب می‌شود که مادر بداند دقیقاً در سر فرزندش چه می‌گذرد. یک مادر آگاه به فرزندش می‌آموزد که چگونه اعتماد کند و نیز چطور انسان قابل اعتمادی باشد. وقتی که کودک این مهم را درک کند، احساس اعتماد به نفس و امنیت عاطفی خواهد داشت. به همین سبب ضروری است که وقتی فرزندان به شما احتیاج دارد، نزدیک او بوده و به او کمک کنید تا بتواند عملکرد بهتری داشته باشد. عشق و پشتیبانی بی‌قید و شرط شما به آن‌ها کمک می‌کند تا عملکرد خود را بهبود بخشند.

بیان مسئله

قرآن کریم به تشکیل خانواده اهمیت فوق‌العاده‌ای بخشیده است. به چند هدف تشکیل خانواده مورد امر قرار گرفته است. که عبارت‌اند از: ۱- بقا و استمرار نسل بشر تا زمانی که اراده الهی است. ۲- جدایی از معصیت خدا و رهایی انسان از بند حیوانیت. ۳- تعالی انسان و هدایت او به سعادت ابدی که در این مسیر به جهت دوری از انحراف و کنترل قوه شهوت که تأثیری اساسی در انحراف دارد لازم و ضروری است. از این رو تشکیل خانواده دو نقش تربیتی داشته و مورد توجه قرار دارد. یکی نقش تربیتی برای هر یک از زن و مرد که بر اساس آیات قرآن و روایات بسیاری که در این زمینه وجود دارد، دارای اهمیت است. از این رو قرآن کریم برای کسانی که امکان ازدواج را ندارند اصل عفت را توجه داده است. در این زمینه فرموده است: *وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ*^۱ زیرا برای رسیدن به سعادت ابدی عفت لازم است. و خروج از مسیر عفت به معنی قرار گرفتن در مسیر شیطان

است. دیگری تربیت نسل بعدی است که توسط خانواده انجام می‌شود. از این رو بدون وجود خانواده تربیت اساسی انجام نمی‌شود زیرا انسان با توجه به زیست اجتماعی‌اش دارای نیازهایی است که با در کنار دیگر اعضای خانواده قرار گرفتن حاصل می‌گردد. حال در این نوشتار به نقش اصلی در تربیت که کانون عاطفه خانواده بوده و فرزند بیشتر زمان خود را تا شکل‌گیری شخصیتش با او همراه است مورد مطالعه قرار گرفته و می‌خواهیم بدانیم نقش مادر در تربیت فرزند چیست؟

جایگاه شایسته زنان در نقش مادری

قرآن نهاد خانواده را کانونی برای تربیت (پرورش استعدادهای درونی) و رشد توانایی‌های بالقوه فرزندان می‌شناسد و برای سامان‌یابی ثمربخش وظیفه کودک‌پروری، نقش و کارکرد هر یک از پدر و مادر را تعیین می‌کند: «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةُ بَوْلِدِهَا وَ لَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ»^۱. برخی پنداشته‌اند که این تقسیم وظیفه به عصر و زمانی نظر دارد که مادران خانه‌نشین بوده‌اند. از سوی دیگر قرآن خود تصریح کرده است که این حکم، الزامی نیست؛ بنابراین می‌تواند مؤسسات پرورش کودک، پدر و یا هرکسی دیگری جانشین مادر شود و تربیت کودک را بر عهده بگیرد. و برای شیر مادر نیز غذاهای مناسب، جایگزین گردد.

در پاسخ باید گفت: این تقسیم وظایف بین پدر و مادر، در نگره قرآنی، نه دل‌خواهانه و فاقد بنیان‌های معرفتی و انسان‌شناختی که برآمده از متن طبیعت، آفرینش و استعدادهای متفاوتی است که برای هر یک از زن و مرد وجود دارد، استعدادهای طبیعی مرد همچون توانایی جسمی، سخت‌کوشی، خشونت و... او را در جایگاه نان‌آور و پاسبان خانواده قرار داده است. مهر و عطف، ظرافت و لطافت طبع، صلح‌جویی، رقت قلب، شکیبایی و... زن را وظیفه مادری، تربیتی و پرورشی بخشیده است. این حقیقت در دنیای امروز که دنیای فاصله گرفتن مادران از فرزندان و پرداختن به کار بیرون از منزل است، نسبت به سایر زمان‌ها روشن‌تر شده است که هیچ، جایگزینی برای شیر مادر نمی‌توان سراغ گرفت و هیچ پرورش‌گاهی نمی‌تواند

^۱. بفره/۲۳۳. مادران فرزندان خود را دو سال تمام شیر می‌دهند (این) برای کسی است که بخواهد دوران شیرخوارگی را تکمیل کند و بر آن کس که فرزند برای او متولد شده (پدر) لازم است خوراک و پوشاک مادر را به طور شایسته (در مدت شیردادن بپردازد) هیچ‌کس موظف به بیش از مقدار توانایی خود نیست، نه مادر (به خاطر اختلاف با پدر) حق ضرر زدن به کودک را دارد و نه پدر.

احساس، عاطفه، گرما، آرامش، نیروبخشی و سایر کارکردهای روانی و عاطفی آغوش مادر را جبران کند.^۱

این وظیفه در تربیت جسمی و رشد فرزند در مرحله اول و پس از آن روان کودک و تربیت اخلاقی وی مورد توجه است. به همین دلیل در روایات بسیاری در نقش زن و تأثیر حالات او در دوران شیردهی بر فرزند تأکید شده است. رسول خدا (ص) می‌فرماید: لَيْسَ لِلصَّبِيِّ لَبَنٌ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ (هیچ شیری برای نوزاد بهتر از شیر مادر نیست).^۲

امام صادق علیه‌السلام از امیرمؤمنان نقل می‌کند: مَا مِنْ لَبَنِ رُضِعَ بِهِ الصَّبِيُّ أَعْظَمَ بَرَكَهَ عَلَيْهِ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ (هیچ شیری برای تغذیه نوزاد، با برکت تر از شیر مادرش نیست).^۳

در این دو روایت بهترین و مؤثرترین غذا که در تربیت جسمی و روحی کودک و نیز مؤثر در تربیت جنسی و نیز تربیت دینی و اجتماعی اوست شیر مادر معرفی شده و بالاتر از شیر مادر در تربیت از انواع غذاها غذایی معرفی نشده است.

ازجمله روایاتی که این اثرات را تصریح کرده و نهی از شیر دادن زنان با صفات منفی برای فرزند داشته‌اند به روایات ذیل می‌توان اشاره نمود.

علی علیه‌السلام از پیامبر صلی‌الله علیه و آله روایت می‌کند که فرمود: إِيَّاكُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا الْحَمَقَاءَ، فَإِنَّ اللَّبَنَ يَنْشِئُهُ عَلَيْهِ (مبادا برای شیر دادن به فرزند خود از زن احمق استفاده کنید زیرا شیر پایه و اساس رشد و تربیت فرزند است)^۴

رسول خدا صلی‌الله علیه و آله فرمود: تَوَقَّوْا أَوْلَادَكُمْ لَبَنَ الْبَغِيَّةِ وَالْمَجْنُونَةِ، فَإِنَّ اللَّبَنَ يَعْدِي (از شیر دادن زن بدکاره و دیوانه برای فرزندان‌تان پرهیز کنید، زیرا شیر اثر خود را می‌گذارد)^۵

۱. بنیامین اسپاک، تغذیه، تربیت و نگهداری کودک، ترجمه احمد میرعابدینی، ص ۵۴۴.

۲. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، موسسه آل البيت، قم، ۱۳۶۰، ج ۱۵

۳. حر عاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، موسسه آل البيت، قم، ج ۱۵

۴. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، موسسه آل البيت، قم، ۱۳۶۰، ج ۱۵

۵. حجازی شهرضایی، مهدی، درر الاخبار، دفتر مطالعات اسلامی، ج ۲، باب رضاع

حضرت امام صادق علیه‌السلام: رِضَاعُ الْيَهُودِيَّةِ وَ النِّصْرَانِيَّةِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ رِضَاعِ النَّاصِبِيَّةِ، فَاحْذَرُوا النَّصَابَ أَنْ تُظَاهِرُوهُمْ (شیر دهنده یهودی و یا نصرانی نزد من بهتراست از شیر دادن زنان ناصبی، پس زنان ناصبی را به دایگی انتخاب نکنید)^۱

در این روایات از شیر دادن زنان کم عقل به فرزندان و انتخاب این‌گونه زنان به‌عنوان دایه برای فرزند نهی شده است و نیز از زنان مجنون و زنانی که از نظر اعتقادی و پذیرش دین با دین اسلام مخالفاند. زیرا تربیت فرزند در گرو سلامت روحی و روانی و دینی زنانی است که در دوران شیردهی وظیفه تربیت و رشد این فرزندان را به عهده‌دارند.

با توجه به جایگاه ویژه مادران است که در قرآن کریم هر جا سخن از والدین به میان آمده است در هیچ کجا به‌صورت اختصاصی پدر را مورد توجه قرار نداده است. بلکه در سه جای قرآن نهایت احترام را بعد از تأکید بر هر دوی آن‌ها به مادر اختصاص داده است. با تأکید بر سختی‌هایی که مادر در دوران حمل، وضع حمل و دوران شیردهی، جایگاه مادر و تحریک عاطفه فرزند و نیز تأثیر عاطفه در تربیت اخلاقی فرزند توسط مادر مورد دقت قرار دارد. خداوند در آیات ۲۳۳ سوره مبارکه بقره و ۱۴ لقمان و ۱۵ احقاف به این مهم توجه داده است.^۲ با توجه به این آیات می‌توان به این نکته اشاره کرد که تشکیل فرزند و شکل‌گیری جسمی، عاطفی و اخلاقی او و حتی تأثیر وراثت و ژنتیک بر فرزند از طریق مادر به‌مراتب بیشتر از پدر خواهد بود. از این رو مادر نقش مهمی در تربیت جسمی، روحی و اخلاقی بلکه در تربیت اعتقادی فرزند دارد.

زمینه‌سازی تربیت فرزند

یکی از اهداف مهم ازدواج، تولید و پرورش فرزند است. در اسلام اصل فرزندداری تقدیس شده است و سفارش شده که باید همسران زایا، گزینش شوند.^۳ انسان علاقه‌مند است که نسل او ادامه داشته باشد. زنان در این زمینه قوی‌تر

۱. نوری، حسین بن محمد تقی، مسترک الوسائل و مستنبط المسائل، موسسه آل البيت، قم، ۱۳۶۰، ج ۱۵

۲. وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حِمْلَتَهُ أُمُّهُ وَهَنًا عَلَى وَهْنٍ وَ فِصَالَهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ أَشْكُرَ لِي وَ لَوَالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيرِ (لقمتن / ۱۴) وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حِمْلَتَهُ أُمُّهُ كَرْهًا وَ وَضَعَتْهُ كَرْهًا وَ حَمْلُهُ وَ فِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَ عَلَىٰ وَالِدَيَّ وَ أَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَ أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (احقاف / ۱۵)

۳. حر العاملی، محمد بن حسن، ج ۱۴، ابواب مقدمات النکاح، باب ۱۶، حدیث ۳-۱.

از مردان هستند. انگیزه مادری در زنان بسیار قدرتمندانه عمل می‌کند. به همین جهت مادر کانون مهر و عطوفت به حساب می‌آید. خداوند در سوره قصص آیات ۱۰ تا ۱۳ جریان مادر موسی را مطرح می‌کند. دل مادر موسی از هر چیزی جز یاد فرزند فارغ بود. آن قدر در فراق فرزندش بیتابی می‌کرد که بدون عنایت خداوند، نمی‌توانست خود را نگه دارد. بنابراین می‌توان گفت: که زنان برای فرزند اهمیت زیادتری قائل هستند و از سوی دیگر فرزند به مادر وابستگی زیادتری دارد. «رابطه زیستی فرزند با مادر که در مرحله‌ای موجود زیست‌شناختی واحدی به حساب می‌آیند، وابستگی کامل حیاتی به مادر دارد و سپس تا چند ماه فقط از مادر تغذیه می‌کند، این فرایند، موجب روابط عاطفی شدید و عمیق بین آن دو است».^۱

دیانت برترین ملاک‌های انتخاب همسر

قرآن کریم بهترین راه‌های موجود برای زمینه‌سازی تربیت فرزند ارائه نموده است. هر یک از والدین حق این را دارند که بهترین همیار برای تربیت فرزندی صالح را انتخاب نموده و از این روش بهترین هدیه الهی را داشته باشند. لذا راهکارهای قرآن اختصاص به یکی از والدین نداشته بلکه به هر دو طرف این توصیه‌ها را دارد.

قرآن کریم دیانت همسر را امری وجودی و مؤثر در تربیت فرزند می‌داند. بنابراین به هر یک از پدر و مادر امر می‌کند که همسری را انتخاب نمایند که متدین باشد. این ملاک بر همه ملاک‌های دیگر در انتخاب همسر اولویت دارد. وَ لَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَلَآ أَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَ لَا أَعْبَتُكُمْ وَ لَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَ لَا أَعْبَبَكُمْ أَوْلَیْکَ یَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ اللَّهُ یَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَ یُبَیِّنُ آیَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ یَتَذَكَّرُونَ. با زنان مشرک ازدواج مکنید تا ایمان آورند و یک کنیز با ایمان بهتر است از خانمی مشرک هر چند آن خانم مورد شگفت و خوشایندتان باشد و با مردان مشرک ازدواج مکنید تا ایمان آورند که یک برده مؤمن از آقای مشرک بهتر است هر چند که مورد شگفت و خوشایند شما باشد آری مشرکین شما را به‌سوی آتش دعوت می‌کنند و خدا به‌سوی جنت و مغفرتی به اذن خود می‌خواند و آیات خود را برای مردم بیان می‌کند تا شاید متذکر شوند.^۲

^۱. سالاری فر، محمد رضا، محمد رضا، خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی، ص ۵۹.

در این آیه با اشاره به تعجبی که ممکن است حاصل برخی از ملاک‌های انتخاب همسر باشد به برتری ملاک دیانت بر دیگر ملاک‌های انتخاب همسر تکیه کرده است. طبرانی در تفسیر آیه با اشاره به این که این آیه در مورد حذیفه بن یمان نازل شده است می‌گوید: «وَلَا مَمَّةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ لَوْ أَعْجَبَتْكُمْ» مقصود این است که ازدواج با کنیز مؤمنه به مراتب بهتر است از زن آزادی که موحد نیست و به شرک گرفتار است اگر چه این زن به لحاظ زیبایی و دارایی تو را به تعجب وادارد.^۱

پذیرش دین برتری‌هایی را به دنبال دارد که در افراد بی‌دین یافت نمی‌شود. قرآن کریم به این نکته اشاره کرده و عفت را نتیجه پذیرش دین می‌داند. لذا دستورات و احکام خود را متوجه مؤمنین نموده است. در بین این احکام برخی جنبه فردی داشته و برخی جنبه عمومی. از آنان که جنبه عمومی دارند عفت را می‌توان به عنوان یکی از مهم‌ترین احکام دانست. در تأثیر عفت در تربیت فرزند همین بس که امام صادق علیه‌السلام فرمودند: «إِنَّ لَوْلَدِ الزَّانَا عِلَامَاتٍ أَحَدُهَا بُغْضُنَا أَهْلَ الْبَيْتِ وَ تَأْنِيهَا أَنَّهُ يُحْنُ إِلَى الْحَرَامِ الَّذِي خُلِقَ مِنْهُ وَ تَالِثُهَا الْإِسْتِخْفَافُ بِالذِّينِ وَ رَابِعُهَا سُوءُ الْمَحْضَرِ لِلنَّاسِ وَ لَا يُسَىءُ مَحْضَرُ إِخْوَانِهِ إِلَّا مَنْ وَلَدَ عَلَى غَيْرِ فِرَاشٍ أَبِيهِ أَوْ مَنْ حَمَلَتْ بِهِ أُمُّهُ فِي حَيْضِهَا». برای فرزندی که از زنا متولد شده است علاماتی است: ۱- دشمنی با ما اهل بیت ۲- علاقه به اصلش یعنی همان حرامی که از آن به وجود آمده است ۳- سبک شمردن دین ۴- بد محضر بودن به این معنا که مردم برخورد و نشست و برخاست با وی را دوست ندارند. و کسی برای برادران خود بد محضر نیست مگر اینکه نطفه‌اش از حرام یا حیض بسته شده باشد^۲

بنابراین خداوند متعال به این نکته مهم در قرآن کریم تکیه نموده و تأثیر آن را در تربیت فرزند مورد توجه قرار داده است.

با اشاره به داستان حضرت نوح پیامبر در قرآن و فرزند او که در سوره مبارکه هود بیان شده است می‌توان به نقش مادر در تربیت دست یافت. خلاصه داستان در این سوره که در

^۱ - طبرانی، سلیمان بن احمد، التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن العظیم (الطبرانی)، جلد ۶، دار الکتاب الثقافی - اردن - ارد، چاپ: ۱، ۲۰۰۸ م.

ج ۱ ص ۳۸۱

^۲ - ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، جلد ۲، جامعه مدرسین - قم، چاپ: اول، ۱۳۶۲ ش. ج ۱؛ ص ۲۱۷

آیات ۴۲ تا ۴۷ بیان شده است این گونه است که: هنگامی که طوفان برای هلاکت دشمنان خدا شروع شد نوح فرزند خود را صدا زده تا او را نجات دهد. اما فرزند به سخن پدر اعتنا نکرده و در پاسخ او گفت: به کوه پناه می‌برم تا خود را نجات دهم. نوح که فرزند خود را در هلاکت دید صدا زد خداوند! به من وعده دادی که اهل تو را نجات می‌دهم و فرزندم از اهل من است او را نجات بده. خداوند در پاسخ نوح پیامبر نسبت فرزندش را نفی نموده و او را عمل ناصالح می‌داند.

این سخنان در کنار آیه‌ای که بیان احوال اعتقادی همسر نوح است^۱ ما را به این نتیجه می‌رساند که مادر در شکل‌گیری شخصیت فرزند تأثیر فوق‌العاده‌ای دارد.

مادر کانون عاطفه خانواده

قرآن کریم آرامش خانواده را در گرو وجود مادر دانسته و می‌فرماید: وَ مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ^۲. و از آیات خداوند این است که برای شما از جنس خودتان همسرانی (زوج‌هایی) قرارداد برای اینکه در کنار آن‌ها آرامش حاصل کنید و بین شما دوستی و رحمت قرارداد همانا در آن نشانه‌هایی است برای گروهی که اهل تفکرند و اندیشه‌اند.

در این آیه تصریح دارد که در کنار مادر خانواده هم برای پدر خانواده و هم برای فرزندان خانواده آرامش حاصل می‌گردد. این نکته را با دقت در لتسکنوا که جمع است و الیها که ضمیرها مفرد مؤنث است می‌توان فهمید. زیرا جمع لتسکنوا بیان‌گر این است که نه تنها برای همسر بلکه برای همه اعضاء خانواده مایه آرامش است و الیها نیز بیانگر این است که نقطه مرکزی و کانون آرامش و آسایش خانواده همسر خانواده و مادر خانواده است. و نیز ازجمله جعل بینکم موده و رحمه می‌توان فهمید که نقطه مرکزی و حلقه وصل این دوستی و رحمت در خانواده مادر است. این نکته هم قابل توجه است که در مورد وجود مادر و انتخاب همسر

۱ - ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطَ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَ قِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ. تحریم / ۱۰

۲ - روم / ۲۱

برای ادامه زندگی و انتخاب مادر برای تربیت فرزندی سالم و صالح نیاز به تفکر و اندیشه است که چه کسی را به‌عنوان همسر برای خود و مادر برای فرزندان خانواده انتخاب کنیم. علامه طباطبایی در المیزان با بیان فرق بین منطق احساس و منطق تعقل به اینکه منطق احساس انسان را برای رسیدن به نفع دنیوی تحریک می‌کند و ممکن است در این مسیر متضرر شود و به منفعت نرسد و منطق تعقل انسان را به تبعیت از حق و حقیقت تشویق می‌کند که ۹ در این مسیر اگر به منفعت دنیوی برسد به دنبال بهترین منفعت است و اگر به منفعت دنیوی نرسد به آنچه در نزد خداست که باقی می‌ماند و بهترین منفعت است توجه می‌کند. به جایگاه احساس و تعقل پرداخته است. در این راستا این دو منطق را مکمل همدیگر می‌داند.^۱

با توجه به این نکته می‌توان گفت که جایگاه احساس و عاطفه در کانون خانواده به‌عنوان مکمل تعقل و قانون مدیریت خانواده است. اگر شما مهربان بوده، به او عشق بورزید و در فعالیت‌های روزانه در کنار او باشید، او نیز به‌صورت خودبه‌خود یاد می‌گیرد که وقتی بزرگ شد مهربان و رئوف باشد. رفتار شما با فرزندان نه تنها در دوران کودکی بلکه بعد از بزرگ شدن او نیز بر رشد و تکاملش آثار دائمی می‌گذارد.

تأثیر حالات روحی و روانی مادر بر فرزند

در تمام فرهنگ‌ها رابطه عاطفی بسیار نزدیکی میان والدین و فرزند وجود دارد. این روابط، عامل مهم در رشد جسمی و روحی فرزند است و از طریق همین روابط عاطفی، فرزند توان اجتماعی شدن و ازجمله برقراری ارتباط مناسب با همسر آینده و سایر افراد جامعه را پیدا می‌کند. فرزند خواهی به‌عنوان یک نیاز انسانی، در اسلام مورد توجه واقع شده است. به نحوی که بسیاری از پیامبران الهی و مؤمنان صالح از خداوند طلب فرزند می‌کردند: «فهب لی من لدنک ولیاً یرثنی و یرث من آل یعقوب».^۲

^۱ - طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ۲۰ جلد، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات - لبنان - بیروت، چاپ: ۲، ۱۳۹۰

^۲ . مریم/۵-۶.

از آنجا که مادر یک ماهیت لطیف دارد، باید امورات را با نگرش مثبت اداره کند. یک مادر مثبت اندیش به فرزند خود می‌آموزد که مهم نیست زندگی چقدر سخت باشد، ما می‌توانیم مشکلات را به بهترین شیوه پشت سر بگذاریم. به این منظور می‌توانید مسائل ساده را برای کودک خود مطرح کنید و نیز توضیح دهید که چگونه باید به بهترین روش آن‌ها را حل کرد.

هدف مهم ازدواج تداوم نسل بشری و تربیت نسل است. در این میان مادر قوی‌ترین تأثیر زیستی و تربیتی را بر فرزند دارد. به گونه‌ای که فقدان مادر نه تنها برای فرزندان مشکلات روانی و عاطفی به بار می‌آورد که مشکلات زیستی را هم سبب می‌شود. زیرا مادر در یک مرحله از حیات فرزند که دوره جنینی باشد از نظر زیستی با او یک موجود به حساب می‌آید. فقدان مادر در این دوره با مرگ و پایان زندگی جنین همراه است. در دوره شیرخوارگی فقدان مادر، مشکلات بیماری برای نوزاد را به همراه دارد و از نظر روانی چه در دوره حیات جنینی و چه در دوره شیرخوارگی و نیز مراحل بعد، فرزند کاملاً به مادر وابسته است و فقدان مادر مشکلات عمیق روانی و عاطفی را بر کودک تحمیل می‌کند. تأثیر بی‌بدیل مادر بر فرزند در دوره جنینی و شیرخوارگی و نیز دوره کودکی از چند جهت قابل توجه است:

یکی از عوامل مهم تأثیرگذار بر تربیت فرزند ویژگی‌های مادر است. اگر مادر در دوره جنینی از نظر روحی و روانی در وضعیت مناسب و بهنجاری باشد، جنین هم متأثر از وضعیت مناسب مادر به راحتی تغذیه دوران جنینی را پشت سر می‌گذارد و دچار نقض عضو و یا ناسلامتی جسمی و روانی نمی‌گردد. در اسلام تأثیر اخلاق و ویژگی‌های روانی و روحی مادر بر فرزند مورد توجه واقع شده است، به همین جهت برای انتخاب زن به‌عنوان همسر ویژگی‌های زیادی را مدنظر گرفته است: شرایطی را که روایات برای مرد به‌عنوان همسر مطرح کرده است بیشتر برای تحصیل آسایش همسر(زن) است. اما شرایطی را که برای زن بیان کرده است، بیشتر از همه مربوط به تأثیر آن شرایط بر فرزند است.^۱ از مجموع روایاتی که درباره ملاک‌های گزینش زن به‌عنوان همسر دلالت دارد، می‌توان این ویژگی‌ها را برای گزینش همسر برشمرد: حسن خلق، شوهر دوست، زایا، اصالت و نجابت خانوادگی، عقیف، دین‌دار، مهربانی و نرم‌خو، رنگ روشن پوست، مطیع شوهر، خنده‌رو، حافظ و امانت‌دار مال شوهر،

^۱ - حسینی‌زاده، سید علی، ۵۲. تربیت فرزند، ص ۵۲.

خوش‌بو، باکره و دارای عقل و ادب.^۱ بسیاری از ویژگی‌های ذیل ناظر بر تأثیرگذاری مادر بر فرزند است که زمینه‌های مناسب تربیت را از طریق انتقال ویژگی‌های مثبت مادر به فرزند مهیا می‌سازد. آیه‌ی ذیل در تأثیرگذاری مادر بر روحيات فرزند را به روشنی دلالت می‌کند

روح پاک مادر: «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ»، جسم سالم: «نَبَاتًا حَسَنًا»، تعلیم و تربیت الهی: «كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا»، تغذیه پاک: «وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا».^۲

زمانی قحطی مدینه را فراگرفت، روزی حضرت فاطمه (س) مقداری نان و گوشت خدمت پیامبر آورد. پیامبر (ص) پرسید: در زمان قحطی این غذا کجا بوده است؟ حضرت فرمود: «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» پیامبر فرمود: خدا را شکر که تو را مانند مریم قرارداد. آنگاه پیامبر، حضرت علی و امام حسن و امام حسین (ع) را جمع کرد و همگی از آن غذا خوردند و به همسایگان نیز دادند.^۳

«فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنِّیْ وَضَعْتُهَا اُنْثٰی وَاَللهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَ لَیْسَ الذَّکَرُ کَالْاُنْثٰی وَ اِنِّیْ سَمِیْتُهَا مَرْیَمَ وَ اِنِّیْ اُعِیْذُهَا بِکَ وَ ذُرِّیَّتَهَا مِنَ الشَّیْطَانِ الرَّجِیْمِ».^۴ پروردگارش او را به طرز نیکویی پذیرفت و بطور شایسته (گیاه وجود) او را رویانید و پرورش داد «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَ اَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا» جمله اخیر اشاره به نکته لطیفی دارد و آن اینکه کار خداوند، انبات و رویانیدن است یعنی همان‌گونه که در درون بذر گل‌ها و گیاهان استعدادهایی نهفته است، در درون وجود آدمی و اعماق روح و فطرت او نیز همه گونه استعدادهای عالی نهفته شده است که اگر انسان خود را تحت تربیت مربیان الهی که باغبان‌های باغستان جهان انسانیت است قرار دهد، به سرعت پرورش می‌یابد و آن استعدادهای خداداد آشکار می‌شود.

سپس می‌افزاید: «خداوند زکریا را سرپرست و کفیل او قرارداد» «وَ كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا» هر چه بر سن مریم افزوده می‌شد، آثار عظمت و جلال در وی نمایان تر می‌گشت و به‌جایی رسید که

^۱ - حر العاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ابواب مقدمات النکاح، باب ۵ تا ۲۱.

^۲ - آل عمران/ ۳۷.

^۳ - حقی بر وسوی، اسماعیل، تفسیر روح البیان، ج ۲، ص ۲۹.

^۴ - آل عمران/ ۳۶. پس چون فرزند را به دنیا آورد گفت: پروردگارا! من دختر زاده‌ام - در حالی که خداوند به آنچه او زاده داناتر است و پسر مانند دختر نیست و من نامش را مریم نامیدم و من او و فرزندان او را از (شر) شیطان رانده شده، در پناه تو قرار می‌دهم.

قرآن در ادامه این آیه درباره او می‌گوید: «هر زمان زکریا وارد محراب او می‌شد غذای جالب خاصی نزد او می‌یافت»، «كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا» زکریا از روی تعجب، روزی «به او گفت این غذا را از کجا آوردی»، «قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنِّي لَكَ هَذَا» مریم در جواب «گفت: این از طرف خداست و اوست که هر کس را بخواهد بی‌حساب روزی می‌دهد» «قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»^۱.

بر اساس آیه و استفسارِ مَنْ اسْتَطَعَتْ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدَّتِهِمْ وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا^۲ (و هر کدام از آن‌ها را می‌توانی با صدای خود تحریک کن و لشکر سواره و پیاده‌ات را بر آن‌ها گسیل دار و در ثروت و فرزندان‌شان شرکتجوی و آن‌ها را با وعده‌ها سرگرم کن ولی شیطان جز فریب و دروغ وعده‌ای نمی‌دهد) می‌توان به این نکته اشاره کرد که شراکت شیطان در فرزندان انسان برای گمراهی آنان از طریق مادران و حالات روانی آنان اتفاق می‌افتد. بنابراین اگر مادر از افرادی باشد که خداوند متعال در مورد آنان می‌فرماید: إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَ كَفَى بِرَبِّكَ وَكِيلًا^۳ (همانا تو را بر بندگان خاص من تسلط نیست و کافی است که پروردگارت حافظ آن‌ها می‌باشد). شیطان در او راه نفوذی ندارد بنابراین فرزندی که از این مادر تولد یافته و تربیت شود نیز منافذ و سوسه شیطان در وجود او بسته خواهد بود و شیطان را یارای نفوذ در او نخواهد بود.

نتیجه

مادر ستون خانه است و اعضای آن را در کنار هم نگه می‌دارد به همین ترتیب به کودک خود نیز اهمیت کانون گرم خانواده را می‌آموزد. بسیار مهم است که به این موضوع توجه کنید، سعی کنید وعده‌های غذایی را کنار هم و دورهم میل کرده و به کودکان بیاموزید که وقت گذراندن با اعضای خانواده چقدر حائز اهمیت است.

^۱- بابایی، احمد علی، برگزیده تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۲۸۰-۲۸۱.

^۲- اسراء / ۶۴

^۳- اسراء / ۶۵

بر اساس آیات قرآن کریم و مباحث مطروحه در این مقاله به این نتیجه می‌رسیم که مادر کانون عاطفه خانواده است. رابطه بین عاطفه و منطق تعقل در استمرار و بقاء روابط افراد در خانواده رابطه تکمیلی است. این رابطه به واسطه دیانت مادر و رابطه توحیدی آن تقویت یافته و مودت و رحمت در بین افرادی که دیانت آن‌ها محکم‌تر است بیشتر و با دوام‌تر است.

مادر مؤثرترین فرد در خانواده است زیرا در چند نقش مهم مؤثر واقع می‌شود. در نقش مادری در تربیت فرزندان و تأمین رابطه عاطفی بین فرزندان و در نقش همسری تأمین نیازهای همسر و ایجاد رابطه بین پدر و فرزندان. و در نقش خواهری نیز رابطه بین مادر و پدر و نیز برادران و دیگر افراد خانواده. همچنین محرکه نیروی غیرت خانواده و تعیین محدودیت‌های خانواده و ارتباط خانواده با دیگر خانواده‌های اجتماع انسانی.

بنابراین بر اساس آیات قرآن خانواده‌ای می‌تواند بهترین کانون را داشته باشد که بهترین مادر در بین آن‌ها و بهترین همسر برای مرد و بهترین خواهر در بین فرزندان وجود داشته باشد.

بنابراین در انتخاب چنین خانواده‌ای و نیز چنین همسری می‌بایست به ملاک‌های انتخاب همسر توجه ویژه داشت.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ابن ابی الحدید، عبدالحمید، شرح نهج البلاغه، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۳۷۹ ق.
ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، ۲جلد، جامعه مدرسین - قم، چاپ: اول، ۱۳۶۲ش.
ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، دعائم الإسلام، مؤسسة آل البيت، قم، چاپ: دوم، ۱۳۸۵ق.
ابن مغازلی، علی بن محمد، مناقب امام علی بن ابی طالب (ع) دارالاضواء، بیروت، ۱۴۲۴ ق.
ابوالفتوح رازی، روض الجنان وروح الجنان فی تفسیر القرآن، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۶.
اسماعیلی، حمید، والدین و تربیت نسل جوان، طلوع مهر، ۱۳۸۲.
اعراف، علیرضا، تربیت فرزند با رویکرد فقهی، قم، مؤسسه عرفان و اشراق، ۱۳۹۵.
اعراف، علیرضا، فقه تربیتی (فقه عبادی) قم، مؤسسه اشراق و عرفان، ۱۳۹۶.
انصاری، قدرت الله، موسوعه احکام الاطفال و ادلتها، ناشر، مرکز فقهی ائمه اطهار، قم، ۱۳۹۴.

- آقایروز، علی و همکاران، مدیریت در اسلام، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۲.
- آلوسی، سید محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۵ ق.
- باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران، انتشارات مدرسه چاپ نهم، ۱۳۸۳.
- باقری، خسرو «پژوهشی برای دستیابی به فلسفه آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران» ۱۳۸۰.
- بحرانی سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، ناشر: بنیاد بعثت، تهران، سال چاپ: ۱۴۱۶ ق.
- بروجردی، آقا حسین، جامع أحادیث الشیعه، ناشر: انتشارات فرهنگ سبز، ۱۳۸۶.
- بروس، کوئن، درآمدی به جامعه شناسی، ترجمه محسن، بی تا، بی جا.
- بستانی، فؤاد افرام، مهیار، رضا، فرهنگ ابجدی، انتشارات اسلامی، تهران، ۱۳۷۵ ش.
- بلاغی نجفی، محمد جواد، آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، بنیاد بعثت، قم، ۱۴۲۰ ق.
- بهشتی، سید محمدحسین، نقش آزادی در تربیت کودکان، تهران، بقیه، ۱۳۸۶.
- پسندیده، عباس و همکاران، الگوی سلسله مراتب قدرت در خانواده، فصلنامه علوم حدیث، دار الحدیث، ش ۷۰.
- پطرس، فرماج، ایضاح التعلیم المسیحی، مطبعة الالباء المرسلین الیسوعیین، ۱۸۸۲ م، ۱۴۰۴ ق.
- جزائری، نعمت الله، قصص الانبیاء (قصص قرآن) ناشر، انتشارات فرحان، تهران، ۱۳۸۱ ش.
- جعفری یعقوب، تفسیر کوثر، بی جا، بی تا.
- جلال الدین سیوطی، تفسیر الجلالین، ناشر، مؤسسه النور للمطبوعات، بیروت، ۱۴۱۶ ق.
- جمعی از نویسندگان، منتهی الارب فی لغه العرب، ناشر، دانشگاه تهران، ۱۳۸۸.
- جینا لمبروزو، روح زن، برگردان پری حسام شه رئیس، نشر دانش، تهران، ۱۳۶۹ ش.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، مؤسسه آل البیت، قم، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق.
- حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، ناشر: جامعه مدرسین، قم، ۱۳۶۳ ق.
- حسنی مرعشی، سید نورالله، احقاق الحق، ناشر کتابخانه‌ایت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۹ ق.
- حسینی دشتی، مصطفی، معارف و معاریف، نشر آرا، ۱۳۸۵.
- حسینی، فاطمه و منور یزدی، رابطه ساختار قدرت در خانواده با هوش هیجانی زنان، مطالعات جوانان، ص ۱۵۷ - ۱۷۰.
- حسینی زاده، سیدعلی، بررسی مسائل تربیتی جوانان در روایات، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۶.
- حسینی زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس، ناشر، دارالفکر، بیروت سال، ۱۴۱۴ ه ق.
- حقوق فرزند بروالدین، ص ۱۹۴-۱۹۵
- حقّی بروسوی، اسماعیل، تفسیر روح البیان، ناشر، دارالفکر، بیروت، سال، بی تا.
- خوارزمی، المؤید الموفق بن المالکی، در مقتل الحسین (ع) قم، انوار الهدی، بی تا.
- داود العطار، موجز علوم القرآن، ناشر، مؤسسه اعلمی، بیروت، ۱۴۱۵ ق، ۱۹۹۵ م.
- داوودی، محمد، سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت (ع) تربیت دینی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴.
- دژ کام، علی، تفکر فلسفی غرب، قم، نشر معارف، ۱۳۸۴.
- دینوری، ابن قتیبه، عیون الاخبار، دارالکتب العلمیه، بیروت، بی تا.

- راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ قرآن، ناشر، دار القلم، بیروت، ۱۴۱۲ ق.
- رحمانی، امیر، بررسی فقهی مدیریت در روابط زن و شوهر، قم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۱.
- رکنی یزدی، محمد مهدی، آشنایی با علوم قرآنی، ناشر، آستان قدس، ۱۳۷۹.
- زارعی توپخانه، محمد و همکاران، رابطه ساختار قدرت پدرمحور در خانواده اصلی فرد با کارآمدی خانواده، مطالعات اسلام و روانشناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، پاییز و زمستان ۱۳۹۲ ش.
- زنجانی عمید، عباسعلی، فقه سیاسی، تهران، انتشارات امیرکبیر، بی تا.
- سالاری فر، محمد رضا، خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ۱۳۸۵.
- سبزواری نجفی، محمد بن حبیب الله، ارشاد الازدهان الی تفسیر القرآن، بیروت، دار التعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۱۹ ق.
- سعیدیان، فاطمه، بررسی رابطه بین ساختار قدرت در خانواده با تعارضات زناشویی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم، تهران، ۱۳۸۲ ش.
- سعیدیان، فاطمه، بررسی رابطه بین ساختار قدرت در خانواده با تعارضات زناشویی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- سکری سرور، محمد، نظام الزواج فی الشرایع الیهودیة و المسیحیة، دارالفکر العربی، بی تا.
- سید قطب بن ابراهیم شاذلی، فی ظلال القرآن، ناشر: دارالشروق، بیروت، قاهره، ۱۴۱۲ ق.
- سیوطی جلال الدین، الدرامثور، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، قم، ۱۴۰۴ ق.
- شرفی، محمد رضا، خانواده متعادل، آناتومی خانواده، بی تا، بی جا.
- شفیعی مازندرانی، سیدمحمد، وظائف تربیتی خانواده از دیدگاه روانشناسی اسلامی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۱.
- شکوه نوابی نژاد، مشاوره‌ی ازدواج و خانواده درمانی، بی تا.
- شهریار، زر شناس، واژه نامه فرهنگی، سیاسی، ناشر کتاب صبح، ۱۳۸۲.
- شهید ثانی، زین الدین، منیة المرید، مصحح، مختاری، رضا، ناشر، مکتب الاعلام الإسلامی، قم ۱۴۰۹ ق.
- صادقی تهرانی، محمد، الفرقان فی تفسیر القرآن، انتشارات فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۶۵ ش.
- صانعی، صفدر، بهداشت ازدواج از نظر اسلام، ناشر، گلی، ۱۳۶۹.
- صدوق، محمد بن علی بابویه القمی، من لا یحضره فقیه، قم جامعه مدرسین، ۱۳۶۷.
- صفار، محمد بن حسن، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد (ص) مکتبه آیه الله المرعشی نجفی، بی تا.
- طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ق.
- طبرانی، سلیمان بن احمد، التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن العظیم (الطبرانی)، عجله، دار الکتاب الثقافی - اردن - اردب، چاپ: ۲۰۰۸ م.
- طبرسی، علی بن حسن، مشکاة الأنوار، ترجمه هوشمند و محمدی، دار الثقلین، قم ۱۳۷۹ ش.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، انتشارات ناصر خسرو، تهران ۱۳۷۲ ش.
- طبرسی، فضل بن حسن، مکارم الاخلاق، قم، شریف رضی، ۱۴۱۲ ق.
- طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا.

- طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الأحکام، ناشر، دار الکتب الإسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ ق.
- ظهیری، هوشنگ، سروش فتحی، مدیریت خانواده در نظریه‌های جامعه‌شناسی در مقایسه با نظریه علامه طباطبائی، پژوهش‌نامه قرآن و حدیث، ش ۸، زمستان ۱۳۸۹ ش.
- عروسی الحویزی، عبد علی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، ناشر، اسماعیلیان قم، سال، ۱۴۱۵ ق.
- عسکری، امام یازدهم (ع) تفسیر منسوب به امام عسکری (ع) مدرسه الإمام المهدی (عج) قم، ۱۴۰۹ ق.
- عسکریان، مصطفی، سازمان و مدیریت آموزش و پرورش، چاپ دوم، بی تا.
- علی بن ابراهیم، تفسیر قمی، ناشر، قم، دارالکتاب، ۱۴۰۴ ق.
- غلامی، یوسف علی، اخلاق و رفتارهای جنسی، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۸.
- فتال نیشابوری، محمد بن حسن، روضه الواعظین، بی تا، بی جا،
- فخرالدین رازی، محمد بن عمر، مفاتیح الغیب، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۰ ق.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین - قم، چاپ: دوم، ۱۴۰۹ ه.ق. ج ۲؛ ص ۲۳۷
- فروید، زیگموند، اصول روانکاوی بالینی، نشر ققنوس، بی تا.
- فرهادیان، رضا، تربیت برتر، آنچه والدین و معلمان باید بدانند، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۸.
- فقیهی، علی نقی، تربیت جنسی از منظر قرآن و حدیث، بی جا، بی تا.
- فلسفی، محمد تقی، کودک از نظر وراثت و تربیت، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷.
- فیروز آبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحیط - بیروت، چاپ: اول، ۱۴۱۵ ه.ق. ج ۲؛ ص ۱۵۶
- فیض کاشانی، ملا محسن، تفسیر الصافی، ناشر، انتشارات الصدر، تهران، ۱۴۱۵ ق.
- قائمی امیری، علی، حدود آزادی در تربیت، تهران، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان ۱۳۷۹.
- قرشی سید علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، ناشر، بنیاد بعثت، تهران، ۱۳۷۷ ش.
- قرطبی، ابی عبدالله محمد بن احمد، دارالکتاب العربی الصناعه والنشر، ۱۳۸۷ ق.
- کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، خانواده، نشر، میزان، ۱۳۹۲.
- کدیور، پروین، روان‌شناسی تربیتی، انتشارات سمت، چاپ هفتم، ۱۳۸۲.
- کی نیا، مهدی، مبانی جرم‌شناسی، دانشگاه تهران ۱۳۷۰.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، دار الکتب الإسلامیه، تهران، چاپ: چهارم، ۱۴۰۷ ق.
- متمقی‌هندی، علی بن حسام الدین، کنز العمال، مکتبه الاسلامیه، بیروت، ۱۳۹۷ ق.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، دار احیاء التراث العربی بیروت، چاپ، دوم، ۱۴۰۳ ق.
- محمدی ری شهری، محمد، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، قم، دارالحدیث ۱۳۸۷.
- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم، دارالحدیث، ۱۴۲۲ ق.
- محمدی اشتهاردی، محمد، سیره چهارده معصوم (ع)، چاپ چهارم، تهران: ۱۳۸۱ ش.
- مدرسی، هادی، تفسیر هدایت، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد، ۱۳۷۷ ش.
- مراغی، احمد بن مصطفی، تفسیر المراغی، ناشر، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا.

مصباح‌الشریعه، ترجمه مصطفوی، حسن، منسوب به جعفر بن محمد امام ششم (ع)، انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران، تهران ۱۳۶۰ ش.

مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، قم، انتشارات صدرا بی تا.

مغنیه، محمد جواد، تفسیر الکاشف، ناشر، دار الکتب الإسلامیة، تهران، ۱۴۲۴ ق.

مفید، محمد بن محمد، الإرشاد، ناشر، کنگره شیخ مفید مکان چاپ: قم، چاپ: اول ۱۴۱۳ ق.

مقاله، الگوی سلسله مراتب قدرت در خانواده، فصلنامه علوم حدیث، دار الحدیث، ش ۷۰.

مقداد بن عبد الله سیوری، کنز العرفان، ناشر، قم، انتشارات مرتضوی، ۱۴۲۵ ق.

مکارم شیرازی، لغات در تفسیر نمونه، ناشر، امام علی بن ابی طالب (ع) قم، ۱۳۸۷ ش.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ناشر، دار الکتب الاسلامیه، مکان چاپ، تهران، ۱۳۷۴ ش.

منتسکیو، روح القوانين، ترجمه علی اکبر مهتدی، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۹۵.

موریس کرنستون، تحلیلی نوین از آزادگی، ترجمه جلال الدین اعلم، بی جا، بی تا.

مولند، اینار، جهان مسیحیت، محمد باقر انصاری و مسیح مهاجری، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۱.

میالاره، گاستون، معنا و حدود علوم تربیتی، مترجم: علی محمدکاردان، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم ۱۳۷۵.

میر عظیمی، جعفر، حقوق والدین، چاپ سوم، قم، رسالت، ۱۳۷۴.

نراقی، مهدی، جامع السعادات، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت، بی تا.

نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، ۱۴۱۴ ق.

نیشابوری حاکم، الحافظ ابی عبد الله، المستدرک علی الصحیحین، المكتبة العصریه، بیروت، بی تا.

نیکونام، مسعود، رفتار و تمایل جنسی از دیدگاه اسلام، پرنال پژوهشگاه علوم انسانی، بی تا.

ویرجینیا ستیر، آدم سازی، ترجمه بهروز بیرشک، نشر رشد، تهران، ۱۳۹۱ ش.

ویلیام گاردنر، جنگ علیه خانواده، برگردان، معصومه محمدی، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، قم، ۱۳۸۷ ش.

هادی پور، شفیعی، نگرشی بر مدیریت اسلامی، نشر آوای نور، ۱۳۹۳.

لیکسیس کارل، انسان موجود ناشناخته، انتشارات دنیای کتاب، بی تا.

بررسی نقش شهر اهواز در سفر امام رضا (ع) و احمد بن موسی (ع) به ایران

محمدرضا سلمانی ابیات^۱

چکیده

شهر اهواز در دوره‌های مختلف نقشی مهم در جریان حوادث تاریخی ایفا کرده است. سفر امام رضا (ع) و پس از آن سفر برخی از فرزندان امام موسی کاظم (ع) به ایران از طریق شهر اهواز صورت پذیرفت. حضور و استقرار شخصیت‌های مهمی چون امام رضا (ع) و برادر بزرگوارشان احمد بن موسی (ع) معروف به شاه‌چراغ در این شهر، نشان از راهبردی و استراتژیک بودن آن دارد. هدف از این پژوهش بررسی نقش شهر اهواز در جریان سفر امام رضا (ع) و احمد بن موسی شاه‌چراغ است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که امام رضا (ع) و برادر بزرگوارشان حضرت شاه‌چراغ در جریان سفرهای جداگانه خود از طریق شهر اهواز وارد ایران شده‌اند و مدتی در این شهر اقامت داشته‌اند و از آنجا به سمت فارس حرکت کرده‌اند.

کلیدواژگان: احمد بن موسی (ع)، شاه‌چراغ، اهواز.

^۱ - کارشناسی ارشد تاریخ شیعه، پژوهشگر آزاد؛ پست الکترونیکی: mohammadshia@yahoo.com

مقدمه

احمد بن موسی، مشهور شاه‌چراغ به‌عنوان یکی از فرزندان امام کاظم (ع) دارای جایگاه ویژه‌ای در نزد اهل‌بیت (ع) است. ایشان که همواره مورد توجه امام کاظم (ع) بودند، به‌عنوان یکی از الگوهای برتر ولایتمداری شناخته می‌شوند. پیروی احمد بن موسی از برادرش علی بن موسی‌الرضا (ع) موجب جلوگیری از تفرقه و گسستگی شیعیان گردید که نشان از بینش دقیق و درک عمیق ایشان دارد. در عین حال سفر امام رضا (ع) و پس از آن احمد بن موسی (ع) از مدینه به فارس از طریق شهر اهواز روی داد که به‌عنوان دروازه ورود تشیع به ایران شناخته می‌شود. خط سیر جغرافیایی هر دو بزرگوار تقریباً با یکدیگر تطابق پیدا می‌کند و این موضوع بر اهمیت حضور شهر اهواز (سوق الاهواز) در شاهراه ورود به ایران تأکید می‌کند. حضور امام رضا (ع) در اهواز که با حوادثی نیز همراه بود است آن‌قدر حائز اهمیت و منشأ اثر بوده که در برخی از مناطق برای حضور ایشان بارگاه‌ها و قدمگاه‌هایی نیز احداث شده که در صحت آن‌ها تردید وجود دارد. در عین حال گرچه که آگاهی‌های دقیقی از کیفیت حضور احمد بن موسی (شاه‌چراغ) در اهواز وجود ندارد، اما به نظر می‌رسد شهر اهواز برای روزهایی میهمان احمد بن موسی شاه‌چراغ بوده است.

پیش از این و در خصوص این موضوع تا کنون پژوهش دقیقی انجام نشده است ولی درخصوص جغرافیای سفر امام رضا (ع) از مدینه تا مرو، پژوهشی درخور توجه توسط جلیل عرفان منش با عنوان جغرافیای تاریخی هجرت امام رضا علیه‌السلام از مدینه تا مرو تألیف گردیده و همچنین در همین نویسنده در کتاب چلچراغ شیراز به بررسی سیر قیام احمد بن موسی (ع) و نقش شهر اهواز در آن پرداخته است. این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که شهر اهواز چه نقشی در سفر امام رضا (ع) و احمد بن موسی شاه‌چراغ به ایران داشته است؟

تاریخچه شهر اهواز

بسیاری از جغرافیدانان و رحله‌نویسان به شهر اهواز در طول تاریخ و به‌ویژه پس از ظهور و فتح سرزمین‌های ایران توسط لشکرهای اسلامی، اشاره‌های متعددی داشته‌اند.

قرارگیری اهواز در کنار شهرهایی همچون شوش و شوشتر که همواره مورد توجه تاریخ باستان ایران به‌عنوان یک پایتخت و شهرهای مهم، موجب شده است که نویسندگان بسیاری

از آن یاد کرده و به توصیف آن پرداخته‌اند. قزوینی می‌نویسد: اهواز منطقه‌ای است مابین بصره و فارس که به آن خوزستان می‌گویند. در آن آب فراوان، گیاه فراوان همچون نیشکر و گندم وجود دارد. منتها تابستان آن یک جهنم واقعی است. از جمله آن گرمای شدید و فراوانی حیوانات موزی در حال پرواز و کشتن حشرات. گفتند: مگس آن زنبور است و زمزمه‌اش مانند طبل است، از علم و ادب و صنایع شریف در آن چیزی نمی‌بینی. (قزوینی، ۱۹۹۸ م: ۱۵۳)

در خصوص اینکه شهر اهواز چگونه و توسط کدام‌یک از سرداران مسلمان فتح شد، بین مورخان اختلافاتی وجود دارد.

برخی نوشته‌اند: گویند که مغیره بن شعبه در زمان ولایت خویش، هنگامی که عتبه بن غزوان در آخر سال پانزده یا آغاز سال شانزده بصره را ترک گفت، به غزای سوق الاهواز رفت. بیرواز دهقان آن بلد با وی بجنگید و سپس به پرداخت مالی با او مصالحه کرد و پس از آن عهد خود بشکست. پس ابوموسی اشعری که پس از مغیره از سوی عمر به ولایت بصره رسیده بود به جنگ سوق الاهواز رفت و آن را به عنوه بگشود و نهر تیری را نیز به عنوه فتح کرد و خود به سال هفده مباشرت این کار را بر عهده داشت. (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۵ ش: ۳۲)

برخی نیز آورده‌اند: بعضی گویند اهواز را لشکر اسلام به سرداری حرقوص بن زهیر فتح کردند و حرقوص از جانب عتبه بن غزوان حاکم بصره به این فتح مأمور شد. بلاذری گفته بعد از رفتن عتبه بن غزوان از بصره در آخر سال پانزدهم هجری یا اول سنه شانزده مغیره بن شعبه بر سر سوق الاهواز آمده با پیرواز که بزرگ آنجا بود مقاتله کرد و بعد صلح کردند به مبلغی. پس از چندی باز اهالی یاغی شدند. ابوموسی اشعری در وقتی که خلیفه ثانی او را حاکم بصره کرده بود در سنه هفدهم هجری مجدداً بر سر سوق الاهواز آمده آن را و نهر تیری را به غلبه گرفت و اسر و غارت عظیمی کرد. خلیفه به ابوموسی نوشت شما نمی‌توانید آن اراضی را مزروع نمایید اسرا را رها کنید و خراج برای آن‌ها قرار دهید. بعد از آن ابوموسی همه خوزستان را متصرف شد چنان‌که ذکر هریک در محل خود بیاید. (همان)

صاحب آثار البلاد گفته اهواز ناحیه‌ای است میانه بصره و فارس که آن را «خوزستان» می‌گویند عمارات و میاه و اودیبه‌کثیره دارد و انواع میوه‌ها و شکر و برنج زیاد در آن به عمل

می‌آید. لکن در تابستان مثل جهنم است و گزندگان پرنده و غیرپرنده در آن زیاد می‌باشد. گویند مگس‌های آن مثل زنبور و آواز آن‌ها مثل طنبور است و سکنه آن دائم در عذاب الیم‌اند. در نزهة القلوب آمده است که اهواز را اردشیر بابکان ساخت و خاک وسیعی را تابع آن نمود چنان که تمامت خوزستان را بدان بازخوانند. زینة المجالس مطابق است با سایر؛ جز این که گوید شهر بزرگی بوده ولی اکنون خراب است.

بکری می‌نویسد: شهر سوق الاهواز از جهت طول یک فرسخ و نیم و از جهت عرض سه ربع فرسخ و بیشتر آبادی شهر به سمت رامهرمز بوده و آثار خرابی در همان سمت زیاد و بناها را از سنگ و آهک می‌ساخته‌اند. در اطراف خرابه‌های این شهر سنگ‌های مدور بزرگ میان سوراخ دیده می‌شود که مخصوص فشار نیشکر بوده چنان که حالا هم در مازندران موجود و دایر است. در نزدیک اهواز بالای تپه عمارات خرابی است که اعراب قصر می‌نامند. در آن خرابه‌ها بعضی سرستون‌های مرمر شبیه به سرستون‌های تخت جمشید دیده می‌شود. این قصر در یک فرسخی مشرق رودخانه کردند آنجائی که سد اهواز بوده است واقع می‌باشد. چون در دو طرف شط آثار آبادی هست معلوم می‌شود که این سد هم سد و هم پل بوده به جهت عبور و مرور مردم. (بکری، ۱۴۳۵: ۴۳)

وقتی که در هیچ شهری ناخوشی تب وجود ندارد در این شهر موجود است و در هر شهری که شخص مبتلا به تب شد بعد از تنقیه و رفع مرض آن مرض دیگر عود نمی‌کند مگر باز اخلاط فاسده ردیه در بدن او جمع شود.

ولی اهواز این‌طور نیست. ناخوشی بدون حدوث اسباب مسطوره عود می‌نماید و سبب این است که این‌ها به جهت کثرت اکل و امتلاء و غیره مبتلا به امراض نمی‌شوند بلکه این ناخوشی از آب و هوای این بلد است و به همین واسطه در کوه اهواز افعی زیاد است که از کوه می‌آیند به منزل‌هایی که این کوه مشرف بر آن است و ملخ در خانه‌های اهالی زیاد است و بدتر از این افعی‌ها و ملخ‌ها عقرب‌های جراره اهواز است که وقتی که راه می‌روند دیشان را به زمین می‌کشند. و از بلیات اهواز یکی شوره‌زارها و آب‌های راکد غلیظه‌ای است که در حوالی آن است و نهرهایی که دارد مخلوط می‌شود به آب باران و کثافات مزابل و آفتاب که بر آن‌ها می‌تابد بخار غلیظ عفنی متصاعد می‌شود و هوا را فاسد می‌کند و فساد هوا اسباب فساد

همه چیز است. و از مشایخ اهواز حکایت کرده‌اند که از بعضی قابله‌ها نقل کرده‌اند که می‌گفته‌اند چند طفل را دیدیم که در حین تولد تب داشته‌اند.

یک چیز دیگر هم می‌افزاید بر بدی و سورت حرارت هوا و آن این است که در اهواز قوت غالب نان برنج است و آن را گرماگرم باید بخورند. لهذا در هر خانه تنوری است و هر روزه افروخته می‌شود که نان در او بپزند و به این تقدیر روزی پنجاه هزار تنور افروخته می‌شود و حرارت و دود آن مزید گرمی و غلظت هوا می‌گردد.

عقیده اهل اهواز این است که کوهی که در اهواز است کف حاصل شده از طوفان نوح (ع) است که متحجر شده است و این کوه دائماً رو به تزاید است و نمو می‌نماید. شکر اهواز بسیار خوب است و میوه آن خوب و ضرری بر آن مترتب نیست و هر طیب و عطریات که به اهواز بیاورند بوی آن تمام و خود بی‌مصرف می‌شود.

یاقوت حموی در خصوص اهواز و وجه تسمیه آن می‌نویسد: جمع هوز، ریشه آن «خوز» بود و چون فارس‌ها بیشتر آن را بکار برند و ایشان «حای» بی‌نقطه در زبان ندارند، اصل آن از میان برفت، زیرا ایشان هر حاء را هاء تلفظ کنند چنانکه حسن را هسن و محمد را مهمد گویند. پس عرب‌ها نیز از فارس‌ها واگرفتند.

بنابراین اهواز واژه‌ای عربی است و نامی است که پس از اسلام بدان شهر داده شده است و به روزگار حکومت فارس‌ها «خوزستان» نام داشت. در خوزستان چند جایگاه به نام «خوز» خوانده شود همچون «خوز بنی اسد» و جز آن. پس اهواز نام همه خوزه است و شهری که این نام بیشتر بر آن بکار رود «سوق الاهواز» است. (حموی، ۱۳۸۰: ۱۴۵)

در عین حال بنابر آنچه که در تاریخ آمده است، اهواز در زمان درگیری‌های بین فرزندان هارون الرشید، یعنی مأمون و امین بر سر خلافت، یکی از مناطق مهمی بوده است که گاه محل تلاقی دو سپاه و درگیری نظامی آنان بوده است.

طاهر بن الحسین دستور داد تا موسی و عبدالله دو پسر امین را نزد عمویشان مأمون در خراسان ببرند تا از آنان مراقبت کند و نزاع فروکش کرد و بلاها فروکش کرد. و مردم در امان بودند و مأمون از حسن بن سهل برادر الفضل بر هرچه فتح شده از کوهستان، عراق، فارس، اهواز، حجاز و یمن. (خلیلی، ۱۴۰۷ ق: ۳۲)

بنابراین گفتار ، حسن بن سهل که برادر فضل بن سهل وزیر مشهور عباسی ، والی اهواز به شمار می‌رفت و گویا در زمان او بود که امام رضا (ع) و پس از ایشان ، احمد بن موسی در اهواز حضور یافته و از طریق آن به فارس گذر کرده‌اند.

نقش شهر اهواز در سفر امام رضا (ع) به ایران

اهواز برای کسانی که می‌خواستند از مدینه و یا بصره و دیگر شهرهای غربی به ایران وارد شوند ، مسیری مطمئن به شمار می‌آمد . صدوق در عیون اخبارالرضا به سند خود از رجاء بن ابو ضحاک نقل کرده است که گفت: مأمون مرا مأمور آوردن علی بن موسی‌الرضا از مدینه کرد. و به من دستور داد که وی را از راه بصره و اهواز و فارس بیاورم نه از راه قم. و نیز فرمان داد که شبانه روز از وی محافظت کنم تا او را نزد مأمون ببرم. بنابراین من از مدینه تا مرو، همراه علی بن موسی بود.

از عراق تا خوزستان دو راه وجود دارد؛ یکی از بغداد به واسط و از واسط به خوزستان و راه دیگر از بصره به خوزستان که کوتاه‌ترین راه و فاصله میان ایران و عراق آن روز محسوب می‌شد. راه بصره- اهواز در آن زمان ۹ منزل و ۳۶ فرسخ بود، ولی از نام‌های قدیم منازل این مسیر در نقشه‌های امروزی اثری نمانده است. ازاین‌رو به سختی می‌توان مسیر حرکت امام را مشخص کرد. امام رضا علیه‌السلام از بصره به‌سوی اهواز حرکت کرد، ولی منابع تاریخی از جزئیات مسیر حرکت امام و منزلگاه‌هایی که حضرت در آن توقف فرمود هیچ گزارشی ارائه نکرده‌اند. با ورود امام رضا علیه‌السلام به اهواز، آن حضرت بیمار می‌شود که منابع، دلیل بیماری امام را هوای بسیار گرم و مرطوب شهر عنوان می‌کنند، لذا می‌توان دریافت که سفر امام در تابستان رخ داده است. (نامه زرین ، ۱۳۷۹ : ۱۳)

برخی دیگر روایت کرده‌اند : که مأمون به امام رضا (ع) نوشت راه جبل (کرمانشاه) و قم را در پیش بگیر بلکه از راه بصره و اهواز و فارس بیا و در روایت صدوق است که مأمون به امام رضا (ع) نوشت: از راه کوفه و قم حرکت مکن پس امام از راه بصره و اهواز و فارس آمد.

امام رضا علیه‌السلام از بصره به‌سوی اهواز حرکت کرد ولی از جزئیات مسیر حرکت امام علیه‌السلام و منزلگاه‌هایی که حضرت در آن توقف فرمود منابع هیچ گزارشی ارائه نکرده‌اند. آنچه مسلم است منزلی را که قدامه بن جعفر شصت و شش سال بعد از عزیمت حضرت رضا

علیه‌السلام در کتاب الخراج نام برده با توجه به مدت زمان کوتاهی که عمدتاً نمی‌تواند تحولات عمده‌ای در منزلگاه‌های آبی و خاکی بصره به سوق الاهواز به وجود آمده باشد، قریب به یقین همان منازلی است که حضرت علیه‌السلام در سال ۲۰۰ از آن‌جا عبور کرده که شرح آن به تفصیل آمده است.

شیخ صدوق به سند خود از ابوالحسن صانع و او از عموی خود نقل می‌کند که: من با حضرت رضا علیه‌السلام تا خراسان همراه بودم و چون آن جناب به اهواز رسید فرمود: نیشکری از برای من جستجو کنید. بعضی از اهل اهواز که آن‌ها را عقلی نبود گفتند: این مرد اعرابی است و نمی‌داند که در فصل تابستان نیشکر یافت نمی‌شود، پس به آن جناب عرض کردند: ای سید ما نیشکر در این وقت نیست بلکه در فصل زمستان پیدا می‌شود. آن جناب فرمود: جستجو کنید که به‌زودی آن را بیابید. اسحاق بن ابراهیم گفت: به خدا قسم که طلب نمی‌کند سید من مگر موجود را پس از آن به جمیع نواحی و اطراف فرستادند تا این که زراعتکاران اسحاق آمدند و گفتند: نزد ما پیدا می‌شود و ما ذخیره کرده‌ایم آن را از برای بذر که بعد از این زراعت کنیم. پس این یکی از دلایل‌های آن بزرگوار شد و علامت امامت او گردید. (صدوق، ۱۴۱۰، ۲: ۱۳۲)

حضور امام رضا (ع) در اهواز، امری قطعی است و چند نکته در آن شایسته توجه است:

نخست آنکه امام ملازمانی همراه داشته‌اند و این ملازمان هم شامل کسانی می‌شده است که از دوست داران و شیعیان ایشان بوده‌اند و هم کسانی که با دستور مأمون و به منظور نگهبانی با ایشان همراه بودند.

دوم آنکه ایشان قطعاً مدتی در اهواز توقف نمودند، اما این مدت دقیقاً مشخص نیست.

سوم آنکه، ایشان آگاهی کاملی از جزئیات اهواز از جمله محصولات کشاورزی آن داشتند.

چهارم آنکه، دیدار قطعی بین امام رضا (ع) و علی بن مهزیار اهوازی یکی از علمای سرشناس این شهر ثبت نشده است.

پنجم آنکه هیچ منبعی از وکالت علی بن مهزیار از سوی امام رضا (ع) اشاره‌ای نکرده است جز آنکه نجاشی رجال مشهور، ایشان از جمله اصحاب امام رضا (ع) دانسته ولی در عین حال علی بن مهزیار را وکیل خاص امام جواد (ع) عنوان کرده است که نشان می‌دهد توقف امام رضا (ع) در اهواز ارتباط چندانی با شخص علی بن مهزیار ندارد.

ششم آنکه امام رضا (ع) در محلی که اهواز حضور داشتند و به اقامه نماز پرداختند، بعدها مسجدی با نام امام رضا (ع) بنا گردید که البته از زمان احداث آن اطلاعی در دست نیست. اما یاقوت حموی این مسجد را ساخته خود امام رضا (ع) می‌دانست که امری بعید است. او می‌نویسد: در کنار آن مسجدی به علی بن موسی‌الرضا (ع) منسوب است که به هنگام آمدن از مدینه و گذشتن از آن‌جا به‌سوی خراسان ساخته است. (یاقوت حموی، ۱: ۲۸۵) در عین حال علامه مجلسی می‌نویسد: حضرت در اهواز در مسجدی نماز خواند و این دعا را فرمود: لک الحمد ان اطعتک و لا حجة لی ان عصیتک (مجلسی، ۱۲، ۱۴۱۲: ۱۰۴)

یاقوت حموی از یک پل مشرف و یا بند در کنار مسجد علی بن موسی‌الرضا (ع) سخن به میان می‌آورد. این مکان، در حقیقت محل تقریبی یکی از پل‌های قدیمی اهواز که با نام «پل هندوان» شناخته می‌شود. این پل از روی شاخه‌ای از کارون که اکنون دیگر وجود ندارد می‌گذشت و دو ناحیه اهواز قدیم را به یکدیگر متصل می‌کرد. پل هندوان احتمالاً در ناحیه‌ای نزدیک به مقبره فعلی علی بن مهزیار واقع بوده، چرا که آن قسمت محل عبور شاخه‌ای از کاروان با نام «نهر شاهجرد» بود و مقبره علی بن مهزیار در قسمت غربی آن نهر خشک شده واقع شده که قبلاً به‌صورت یک جزیره میان شاخه اصلی و فرعی کارون بوده است. سد معروف اهواز و نهر شاهجرد در دوره ساسانی ایجاد شد و پل هندوان روی این نهر بنا شده بود و در کنار این پل، مسجدی قرار داشت که مشرف به رودخانه بود که این مسجد احتمالاً همان مسجدی است که پس از عبور امام رضا (ع) از اهواز در سفر به مرو، در این شهر و در محل توقف ساخته شد.

مسجد یادشده در همان دوره شهرتی داشته است، چنانکه بعدها عضدالدوله بویه‌ی آن را در سده چهارم به سبک باشکوهی بازسازی کرد. (مقدسی، ۱۴۲۰: ۲: ۶۱۴) (زرگر، ۱۳۹۵:

حادثه دیگری که در اهواز روی داد بیماری امام علیه‌السلام در این شهر بود ولی قبل از بازگو کردن ماجرای بیماری امام علیه‌السلام لازم است اطلاعاتی درباره وضعیت آب و هوای بیماری‌زای اهواز به نقل از یاقوت حموی و صفی الدین بغدادی از معجم البلدان و مراصد الاطلاع بیان کنیم:

هوای اهواز قتال غربا است و در وقتی که در هیچ شهری ناخوشی و تب وجود ندارد در این شهر موجود است و در هر شهری که شخص مبتلا به تب شد بعد از تنقیه و رفع مرض آن مرض دیگر عود نمی‌کند، مگر باز اخلاط فاسده ردیه در بدن او جمع شود. ولی در اهواز این طور نیست، ناخوشی بدون حدوث اسباب مسطوره عود می‌نماید زیرا سبب کثرت اکل و امتلا و غیره نیست بلکه این ناخوشی از آب و هوای این بلد است.

درباره بیماری امام رضا علیه‌السلام ابو هاشم جعفری گوید: من در «آبیدج» بودم. هنگامی که شنیدم حضرت رضا علیه‌السلام وارد اهواز شده‌اند خود را به این شهر رسانده و به مجلس آن جناب رفتم و خود را به آن حضرت معرفی کردم و این نخستین ملاقاتی بود که با ایشان انجام دادم. ابو هاشم جعفری در ادامه روایت خود می‌افزاید: امام رضا علیه‌السلام در این هنگام مریض بود و هوا نیز بسیار گرم و فصل تابستان. حضرت فرمود: برای من طبیبی بیاورید، من طبیبی را به بالین آن جناب بردم، حضرت نام گیاهی را برای طبیب برد و خواص آن را بیان داشت، طبیب گفت: من در روی زمین چنین گیاهی را نمی‌شناسم و کسی غیر از شما نام این گیاه را نمی‌داند، شما از کجا این گیاه را می‌شناسید، و این گیاه در این زمان و در این مکان پیدا نمی‌شود. (عطاردی، ۱۴۱۴: ۱: ۱۷۵)

سیره و شخصیت احمد بن موسی شاه‌چراغ (ع)

حضرت احمد بن موسی (ع)، فرزند هفتمین پیشوای شیعیان حضرت امام موسی کاظم (ع) و ام احمد است که در میان همسران آن حضرت، محبوب‌ترین و داناترین آن‌ها به شمار می‌آمد.

در فضیلت احمد بن موسی علیه‌السلام، سخن بسیار است. به‌طور کلی از آنچه که نسب شناسان، علمای رجال، محدثان، محققان، مورخان، مؤلفان و نویسندگان در مدح احمد بن موسی و فضایل وی نوشته‌اند، برمی‌آید که او کریم، شجاع، فاضل، صالح، پرهیزگار، صاحب

ثروت و منزلت، بزرگوار و با عت بوده و نزد پدرش منزلتی خاص داشته است. پدرش او را بسیار می‌خواست و وی را بر دیگران مقدم می‌داشته و مزرعه خود را به وی بخشیده است. وی وصی (ظاهری) بعد از پدرش بود و با قلم خود، قرآن بسیار نوشت و در زمان حیاتش هزار بنده آزاد ساخت و شخصی موثق و راوی احادیث زیادی از نیای خود بود.

شیخ مفید در کتاب خود می‌نویسد: احمد بن موسی، مردی کریم، جلیل‌القدر بزرگوار و پارسا بود. حضرت موسی کاظم علیه‌السلام او را بسیار دوست می‌داشت. او را مقدم می‌دانست، و مزرعه خود را که به ایسیریه معروف بود، به وی بخشید. گفته‌اند که احمد بن موسی در زمان خود، هزار بنده آزاد کرد.

کشی در کتاب خود، احمد بن موسی را یکی از فضلالی عصر خود نام می‌برد و او را از محدثانی می‌شمارد که احادیث زیادی از پدر و اجداد بزرگوارش نقل کرده و می‌نویسد که: احمد بن موسی به دست مبارک خویش، قرآن کریم را نوشته است. (کشی، ۱۴۱۰ق: ۲۹۴)

سید محسن امین، در اعیان الشیعه به نقل از محمد بن هارون موسی نیشابوری (محدث نیشابوری) در کتاب لب الأنساب، ضمن شرح فضایل احمد بن موسی علیه‌السلام می‌نویسد: و گفته می‌شود که احمد بن موسی سه هزار بنده داشت و هزار بنده را آزاد کرد و هزار قرآن با دست مبارکش نوشت و او با عزت و بزرگوار و دارای منزلتی بزرگ بود. و احادیث بسیاری از پدر و اجدادش روایت کرده است. (امین، ۱۴۲۵ ق، ۳: ۱۲۴)

صاحب حدیقه الشیعه نیز در فضیلت احمد بن موسی علیه‌السلام می‌نویسد: محدث نیشابوری، وجود مرقد احمد بن موسی را در شیراز تأیید کرده است، و احمد، محمد و حمزه را از یک مادر می‌داند و می‌نویسد: احمد بن موسی، بزرگواری جلیل‌القدر بود که در نزد پدرش بر همه فرزندان مقدم بود و پدر بزرگوارش او را در وصیت ظاهری به‌عنوان وصی پس از خود تعیین کرده، ولیکن در نسخه وصیت مختمه که خاص امامت من عندالله است، از وی نامی نبرده است.

منابع تاریخی، آگاهی‌های درخور توجهی از زندگی احمد بن موسی علیه‌السلام، پیش از قیام و یا هجرت او به سمت فارس ارائه نمی‌دهند و چنانچه به گزارش‌های معدودی که در

لابه لای متون تاریخی و تذکره‌ها آمده است، اکتفا کنیم، قادر به دریافت زمینه‌های قیام احمد بن موسی علیه‌السلام و شناخت علل آن نخواهیم بود.

آنچه در منابع تاریخی یافت می‌شود، گزارشی است از بیعت مردم مدینه با احمد بن موسی علیه‌السلام پس از انتشار خبر شهادت امام موسی کاظم علیه‌السلام در سال ۱۸۳ و نیز ماجرای تحسین برانگیز واگذاری بیعت مردم به برادرش علی بن موسی‌الرضا علیه‌السلام و همچنین شرکت احمد بن موسی علیه‌السلام و عده‌ای از برادرانش در قیام ابو السرایا به سال ۱۹۹هـ- ق. بنابراین، چیزی که پیش رو داریم، آگاهی‌های اندکی است از دو برهه زندگی احمد بن موسی علیه‌السلام که پاسخگوی پرسش‌های فراوانی ما نیست. برای رسیدن به این مقصود، لازم است در لابه لای حوادث و موقعیت‌های سیاسی، به بررسی رخدادهایی بپردازیم که جامعه علویان آن زمان، به‌ویژه اصحاب و نزدیکان امام رضا علیه‌السلام، در ایجاد و یا نقش‌پذیری آن مؤثر بودند تا از مجموعه گزارش‌های ثبت شده تاریخی، بتوان تصویری از شخصیت و سیره احمد بن موسی علیه‌السلام ترسیم کرد. (عرفان منش، ۱۳۹۱: ۳۶)

مؤلف کتاب زندگی سیاسی هشتمین امام به نقل از اعیان الشیعه، الأنساب نیشابوری، مدینه الحسین و چند منبع دیگر در تحلیل این مطلب می‌نویسد: احمد بن موسی علیه‌السلام چون از حيله مأمون آگاه شد، به همراه سه هزار تن و به روایتی دوازده هزار تن از مدینه قیام کرد. کارگزار مأمون در شیراز به نام قتلخ خان به امر خلیفه با او به مقابله برخاست و پس از کشمکش‌هایی هم او و هم برادرش محمد عابد و یارانشان را به شهادت رسانید. (عاملی، ۱۳۵۹: ۲۵)

برخی از متون و منابعی که با جزئیات بیشتری به شرح قیام احمد بن موسی علیه‌السلام پرداخته‌اند، زمان دیگری را برای قیام حرکت) وی ارائه می‌دهند که آغازش در حیات امام رضا علیه‌السلام است، یعنی هنگامی که احمد بن موسی علیه‌السلام از توطئه مأمون برای برداشتن امام از سر راه خود آگاه شد. به عبارت دیگر، قیام زمانی شکل گرفت که در میانه راه در نزدیکی شهر شیراز خبر شهادت امام منتشر گردید.

احمد بن موسی عزم خراسان نمود. با هفتصد تن از برادران و برادر زادگان و جماعت کثیری از دوستان، از مدینه حرکت نمودند. چون به دو فرسنگی شیراز رسیدند، خبر شهادت

امام رضا علیه‌السلام به آن نواحی رسید، مأمون نیز که از حرکت امامزادگان اطلاع یافته بود، به جمیع حکام و عمال قلمرو خود، نوشته بود که در هر کجا آن ابو تراب (احمد بن موسی علیه‌السلام) را یافتید، به قتل برسانید (سلطان الواعظین، ۱۳۹۶: ۱۱۵).

نقش شهر اهواز در جریان سفر احمد بن موسی (ع) به ایران

خط سیر حرکت احمد بن موسی علیه‌السلام، یکی از راه‌های متداول آن زمان بود. راهی که برادر بزرگوارش حضرت علی بن موسی‌الرضا علیه‌السلام پیش از وی، آن را تا مرو پیمود. این راه، از مدینه به بصره و از طریق سوق الاهواز به فارس می‌رسید و سپس از راه کویر به نیشابور، طوس، سرخس و مرو پایان می‌گرفت. مبدأ قیام احمد بن موسی علیه‌السلام مدینه و مقصد آن، خراسان (مرو) بود؛ هر چند در نتیجه پیکار با عامل مأمون در فارس، هرگز پای آن‌ها به خراسان نرسید.

منابع جغرافیایی، منزل‌های میان بصره تا سوق الاهواز را هفت منزل به مسافت ۳۶ فرسخ ذکر کرده‌اند، که بخشی از این مسافت از طریق آب می‌گذشت. (عرفان منش، ۱۳۹۱: ۸۲)

شهر اهواز در مسیر راه احمد بن موسی علیه‌السلام واقع شده بود، منابع تاریخی گزارشی را از جزئیات عبور کاروان احمد بن موسی علیه‌السلام در این شهر ذکر نکرده‌اند. در بررسی آثار تاریخی شوشتر، دو بقعه به نام‌های امام رضا علیه‌السلام و شاهچراغ (احمد بن موسی) یافت می‌شود که در منطقه «دشت زورک» در انتهای بلوک عقلی واقع شده‌اند. این دو بقعه، علاوه بر این که در مسیر راه قدیم اهواز به فارس واقع نشده است، به لحاظ تاریخی فاقد قدمت و سند می‌باشند. (عرفان منش: ۶۳)

در جریان قیام ابو السرایا، هنگامی که قیام بالا گرفت، زید بن موسی به بصره و اهواز مستولی شد گزارش‌های منابع تاریخی از رخدادهای شهر اهواز از سفری که پیش از این برای حضرت علی بن موسی‌الرضا علیه‌السلام روی داده است، شاید تنها گزارش‌هایی است که به زمانی نزدیک به زمان حضور احمد بن موسی و برادرش میرمحمد عابد در اهواز اشاره دارد.

در عین حال برخی از گزارش‌ها اشاره دارند که مردم این منطقه (اهواز) اعتزالی مذهب بودند و این، در میان آن‌ها بیش از دیگر قوم‌ها، شایع بوده است. (اصطخری، ۸۹)

البته که این موضوع در حد یک ادعا است. چرا که حضور علی بن مهزیار اهوازی به عنوان یکی از محدثان بزرگ شیعه در این منطقه و عهده دار شدن منصب وکالت ائمه در اهواز نشان از تعداد بسیار زیاد شیعیان و پیروان اهل بیت (ع) در این شهر است. چرا که عدم وجود تعداد قابل توجهی از شیعیان با استقرار یک وکیل ائمه در این شهر قابل توجیه نیست.

نتیجه گیری

شهر اهواز در تاریخ حضور امام رضا (ع) و برادر بزرگوارشان احمد بن موسی شاه چراغ در ایران نقش ویژه ای داشته است. این شهر به دلیل حضور در منطقه ای استراتژیک و شاهره ورود به ایران، محل استقرار چند روزه امام رضا (ع) و پس از آن احمد بن موسی (ع) بوده است. رخدادهای روی داده در حین سفر امام رضا (ع) در اهواز بناء مسجدی با نام ایشان به دلیل قرائت نماز ایشان در اهواز نشان از حضور شیعیان متعدد حضرت در اهواز دارد. پس از آن نیز احمد بن موسی شاه چراغ ضمن حضور در اهواز، مسیری را که برادر بزرگوارش امام رضا (ع) طی کرده بود دنبال کرده اند و چند روزی را در شهر اهواز سپری کرده اند.

گرچه که اطلاعات دقیقی از حضور احمد بن موسی (ع) در شهر اهواز وجود ندارد، اما آثار تاریخی در نزدیکی اهواز و در شوشتر، به نام های امام رضا علیه السلام و شاه چراغ (احمد بن موسی) یافت می شود که در منطقه «دشت زورک» در انتهای بلوک عقیلی واقع شده اند و نشان از توجه مردم در طول تاریخ به اهمیت حضور شاه چراغ در منطقه خوزستان است.

منابع

اعتماد السلطنه، محمدحسن بن علی (۱۳۶۷ ه.ش)، مرآة البلدان، ۴جلد، دانشگاه تهران - تهران، چاپ: اول، امین، سید محسن (۱۴۲۵ ه.ق)، اعیان الشیعه، بیروت، دارالکتب العلمی.

خلیلی، جعفر (۱۴۰۷ ه.ق). موسوعه العتبات المقدسه، ۱۲جلد، موسسه الاعلمی للمطبوعات - بیروت، چاپ: دوم، زرگر، محمدامین، (۱۳۹۵) هم قدم با آفتاب، اهواز، انتشارات خوزستان.

سلطان الواعظین، محمد، (۱۳۹۶)، شب های پیشاور، تهران، نشر یادمان اندیشه.

صدوق ، محمد بن علی بن الحسین بن بابویه (۱۴۱۰) ، عیون اخبارالرضا ، بیروت ، دارالکتب العلمی للنشر.

عاملی ، جعفر (۱۳۵۹ ه ش) ، زندگی سیاسی هشتمین امام (ع) ، تهران ، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

عرفان منش، جلیل، (۱۳۷۶ ه.ش.) جغرافیای تاریخی هجرت امام رضا علیه السلام از مدینه تا مرو، ۱ جلد، آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی - مشهد مقدس، چاپ: دوم.

عطاردی ، عزیز الله، (۱۴۱۴) ، مسند الامام الرضا علیه السلام ، بیروت ، دار الصفوة.

علی بن موسی (ع) ۱۳۸۹ ه.ش ، امام هشتم، نامه زرین سلامت: ترجمه رساله ذهبیه منسوب به امام علی بن موسی الرضا.

علیه السلام، ۱ جلد، آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی - مشهد مقدس، چاپ: اول.

قزوینی، زکریا بن محمد، (۱۹۹۸ م) ، آثار البلاد و اخبار العباد، ۱ جلد، دار صادر - بیروت، چاپ: اول

مجلسی ، محمدباقر (۱۴۱۲ ه ق) ، بحارالانوار ، بیروت ، دارالکتب الاسلامیه.

یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله، (۱۳۸۰ ه.ش.) معجم البلدان (ترجمه)، ۲ جلد، سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه) - تهران، چاپ: اول،

مختصری از زندگی نامه حضرت احمد بن موسی شاه چراغ (ع)

مهرداد برون^۱

چکیده

حضرت سید امیر احمد علیه السلام مقلب به «شاه چراغ» و «سیدالسادات الاعظم» فرزند بزرگوار حضرت موسی بن جعفر (ع) و برادر امام علی بن موسی الرضا است. پسران امام هفتم علیه السلام بنا به مشهور نوزده نفر می باشند. حضرت احمد بن موسی (ع) و محمد بن موسی (ع) از یک مادر که «ام احد» خوانده می شد متولد گردیدند. ما در این مقاله به بررسی مختصر از زندگی نامه حضرت احمد بن موسی «شاه چراغ» می پردازیم.

کلمات کلیدی: زندگی نامه، حضرت احمد بن موسی (ع)، شاه چراغ، شیراز، فارس.

^۱ - پژوهشگر آزاد، استان خوزستان؛ پست الکترونیکی: mehrdadboroony95@gmail.com

مقدمه

حضرت سید امیر احمد علیه‌السلام مقلب به «شاهچراغ» و «سیدالسادات الاعظم» فرزند بزرگوار حضرت موسی بن جعفر (ع) و برادر امام علی بن موسی‌الرضا است.

پسران امام هفتم علیه‌السلام بنا به مشهور نوزده نفر می‌باشند. حضرت احمد بن موسی (ع) و محمد بن موسی (ع) از یک مادر که «ام احد» خوانده می‌شد متولد گردیدند. مادر این مقاله به بررسی زندگی‌نامه حضرت احمد بن موسی «شاهچراغ» می‌پردازیم.

مروری بر زندگی‌نامه حضرت احمد بن موسی معروف به شاهچراغ

نام: احمد

لقب: شاهچراغ، سیدالسادات

کنیه: ابوعبدالله

پدر: امام موسی کاظم علیه‌السلام

مادر: امّ احمد

تاریخ ولادت: نامشخص

تاریخ شهادت: بین سال‌های ۲۰۳ تا ۲۱۸ هجری قمری

قاتل: قتلغ خان (حاکم شیراز) به فرمان مأمون عباسی

محل دفن: شیراز

ولادت

تاریخ دقیق تولد حضرت احمد بن موسی شاهچراغ سلام الله علیه مشخص نیست. اخیراً در شورای فرهنگ عمومی استان فارس نام‌گذاری یک روز به نام بزرگداشت آن حضرت مطرح شد و متولیان امر تصمیم گرفتند که روز تولد آن حضرت را به‌عنوان مراسم بزرگداشت انتخاب کنند. لذا برای مشخص شدن روز دقیق تولد، مورخان و محققان تحقیقات خود را آغاز کردند. اما پس از بررسی‌های به عمل آمده کارشناسان به این نتیجه رسیدند که روز تولد حضرت شاهچراغ به‌درستی مشخص نیست و در این خصوص نقل‌های متفاوتی وجود دارد. از این رو تصمیم بر این شد که در دهه کرامت یعنی حداثی تولد حضرت معصومه سلام الله علیها و امام رضا علیه‌السلام یک روز به‌عنوان

روز بزرگداشت حضرت احمد بن موسی «شاهچراغ» تعیین شود.

پدر و مادر حضرت سید امیر احمد(ع) ملقب به شاهچراغ و سیدالسادات، فرزند بزرگوار امام موسی کاظم علیه‌السلام است.

مادر وی، مشهور به «ام احمد»، مادر بعضی از فرزندان حضرت موسی بن جعفر(ع) بوده است. ایشان داناترین، پرهیزگارترین و گرامی‌ترین زنان در نزد آن حضرت بودند و حضرت اسرار خود را به وی می‌گفتند و امانتشان را نزد وی به ودیعه می‌گذاشتند.

بیعت با علی بن موسی‌الرضا علیه‌السلام: چون خبر شهادت حضرت موسی کاظم علیه‌السلام امام هفتم شیعیان در مدینه شایع شد، مردم به در خانه‌ام احمد، مادر حضرت شاهچراغ «احمد بن موسی» گرد آمده و حضرت سید میر احمد را با خود به مسجد بردند، زیرا از جلالت قدر و شخصیت بارز و اطلاع بر عبادات و طاعات و نشر شرایع و احکام و ظهور کرامات و بروز خوارق عادات که در آن جناب سراغ داشتند، گمان کردند که پس از وفات پدرش امام موسی بن جعفر علیه‌السلام امام به‌حق و خلیفه آن حضرت فرزندش «احمد» است.

به اهمیت جهت در امر امامت با حضرتش بیعت کردند و او نیز از مردم مدینه بیعت بگرفت، سپس بر منبر بالا رفت، خطبه‌ای در کمال فصاحت و بلاغت انشاء و قرائت فرمود، آنگاه تمامی حاضرین را مخاطب ساخته و خواست که غایبین را نیز آگاه سازند و فرمود: همچنان که اکنون تمامی شما در بیعت من هستید، من خود در بیعت برادرم علی بن موسی علیه‌السلام می‌باشم، بدانید بعد از پدرم برادرم «علی» امام و خلیفه‌ی به‌حق و ولی خداست. و از جانب خدا و رسول صلی‌الله علیه و آله و سلم او، بر من و شما فرض و واجب است که امر آن بزرگوار را اطاعت کنیم و به هر چه امر فرماید گردن نهیم.

پس از آن شمه‌ای از فضایل و جلالت قدر برادرش علی علیه‌السلام را بیان فرمود، تا آنجا که همه حاضران گفته‌های آن بزرگوار را اطاعت کردند، ابتدا او بیعت را از مردم برداشت،

سپس گروه حاضران در خدمت احمد به در خانه حضرت امام علی بن موسی علیه‌السلام آمده همگی با آن جناب بر امامت و وصایت و جانشینی امام موسی بن جعفر علیه‌السلام بیعت نمودند. و حضرت امام رضا علیه‌السلام درباره برادرش احمد دعا کرد و فرمود: همچنان که حق را پنهان و ضایع نگذاشتی، خداوند در دنیا و آخرت تو را ضایع نگذارد. سید امیر احمد(ع) ملقب به شاه‌چراغ، فرزند بزرگوار امام موسی کاظم علیه‌السلام است.

سفر به ایران

شیعیان و محبان اهل بیت علیهم‌السلام، پس از حضور با برکت امام هشتم علیه‌السلام در خراسان برای زیارت چهره تابناک امامت و ولایت از نقاط مختلف، به‌سوی ایران حرکت می‌کنند. حضرت احمد بن موسی(ع) نیز در همین سال‌ها(۱۹۸-۲۰۳ ه. ق) با جناب سید امیر محمد عابد و سید علاءالدین حسین(برادران ایشان) و جمع زیادی از برادرزادگان و محبان اهل بیت علیهم‌السلام، به قصد زیارت حضرت رضا علیه‌السلام از مدینه حرکت می‌نمایند تا از طریق شیراز به طوس عزیمت کنند. در بین راه نیز عده کثیری از شیعیان به آنان ملحق می‌شوند. خبر حرکت چنین قافله بزرگی مأمون خلیفه عباسی را به وحشت انداخت.

سفر به شیراز

در زمانی که حضرت امام علی بن موسی(ع) با ولایتعهدی تحمیلی در «طوس خراسان» بودند، حضرت احمد بن موسی(س) به اتفاق جناب سید محمد عابد و جناب سید علاءالدین حسین برادران خود و جمعی دیگر از برادرزادگان و اقارب و دوستان، به قصد زیارت آن حضرت از حجاز به سمت خراسان حرکت نمود. در بین راه نیز جمع کثیری از شیعیان و علاقه‌مندان به

خاندان رسالت، به سادات معظم ملحق و به اتفاق حرکت نمودند تا جایی که می‌نویسند: به نزدیک شیراز که رسیدند، تقریباً یک قافله پانزده هزار نفری از زنان و مردان تشکیل شده بود.

خبر حرکت این کاروان را به خلیفه وقت (مأمون) دادند. وی ترسید که اگر چنین جمعیتی از بنی‌هاشم و دوستداران و فدائیان آن‌ها به طوس برسند، اسباب تزلزل مقام خلافت گردد. لذا امریه‌ای صادر نمود به تمام حکام بلاد که در هر کجا قافله بنی‌هاشم رسیدند، مانع از حرکت شوید و آن‌ها را به سمت مدینه برگردانید. به هر کجا این حکم رسید قافله حرکت کرده بود مگر شیراز.

حاکم شیراز مردی به نام «قتلغ خان» بود. وی با چهل هزار لشکر جرّار، در «خان زنیان» در هشت فرسخی شیراز اردو زد و همین که قافله بنی‌هاشم رسیدند، پیغام داد که حسب الامر خلیفه، آقایان از همین جا باید برگردید. حضرت سید احمد (س) فرمود: «ما قصدی از این مسافرت نداریم، جز دیدار برادر بزرگوارمان». اما لشکر قتلغ خان راه را بستند و جنگ شدید خونینی شروع شد اما لشکر در اثر فشار و شجاعت بنی‌هاشم پراکنده شدند.

لشکر شکست خورده، تدبیری اندیشیدند. بالای بلندی‌ها فریاد زدند: «الان خبر رسید که ولیعهد (امام هشتم علیه‌السلام) وفات کرد!» این خبر مانند برق، ارکان وجود مردمان سست عنصر را تکان داد، از اطراف امام زادگان متفرق شدند. جناب سید احمد (س) شبانه با برادران و اقارب از بیراهه به شیراز رهسپار گردیدند و با لباس مبدل پراکنده شدند. آرامگاه شاه‌چراغ در کنار میدانی به نام احمدی در شهر شیراز قرار دارد، که اکنون زیارتگاه عام و خاص است.

شهادت

پس از آن که حضرت احمد بن موسی الکاظم شاهچراغ(ع) به همراه برادرانش، راهی ایران گشت. «قتلغ خان» که جاسوسانی را برای شناسایی و دستگیر نمودن سادات که از مناطق خود فرار نموده بودند قرارداد داده بود، مکان ایشان را بعد از یک سال یافت و او و همراهانش را محاصره نمودند و نبردی بین آن‌ها و مأموران حکومت در گرفت و سید احمد باشهامت و شجاعت هاشمی خود به دفاع از خود و همراهان خود پرداخت.

هنگامی که «قتلغ» دانست که از طریق ستیز مسلحانه، قدرت از میان بردن آنان را ندارد؛ از طریق خانه همسایه او شدند و از طریق شکافی که در خانه همسایه درست کردند وارد خانه‌ای که سید احمد در آن پناه برده بود، شدند و زمانی که او برای استراحت و تجدید قوا، پس از نبردی طولانی به خانه رفته بود، هنگام خروج، با شمشیری بر سر او ضربه‌ای وارد کردند. سپس به دستور «قتلغ خان» خانه را بر روی آن بدن شریف خراب کردند و زیر آوار باقی گذاردند. با توجه به تبلیغ گسترده حکومت و مأموران بر علیه تشیع و اهل بیت(ع) تعداد زیادی از مردم که از مخالفین تشیع بودند، حرمت بدن شریف نوه پیامبر را نگاه نداشتند و آن را در زیر آوار نگاه داشته و به خاک نسپردند.

منابع

ابن بطوطه، سفرنامه، ترجمه‌ی محمدعلی موحد، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۷ شمسی، صص ۲۰۴-

۲۰۵

«ساختمان گنبد حضرت شاهچراغ» (۱). تهران: هنر و مردم. آبان ۱۳۴۱: ۱۲-۱۳. دریافت‌شده در ۱ اسفند ۱۳۹۴.

جمعی از نویسندگان (۱۳۹۴). دانشنامه امام کاظم علیه‌السلام. تهران: پایگاه جامع عاشورا. ص. ۶۴.

نقش حرم مطهر حضرت احمد بن موسی شاه چراغ (ع) در رونق شهر شیراز

شهره مرتضوی^۱

چکیده

گردشگری مذهبی دیرپاترین نوع گردشگری در جهان است. از هزاران سال پیش مردم نقاط مختلف جهان به منظور زیارت اماکن متبرکه و انجام امور مذهبی مختلف سفر می کردند. در دین اسلام نیز سفر با زیارت گره خورده است. در فرهنگ ایرانی زیارت اماکن متبرکه نقش بسیار مهم و پررنگی دارد. شهر شیراز از قدیم به دلیل وجود مساجد بزرگ و اماکن متبرکه منسوب به ائمه شیعیان نقش مهمی در گردشگری مذهبی دارد، به صورتی که به عنوان سومین شهر مذهبی ایران مطرح بوده است. نکته قابل توجه در مورد شیراز این است که این شهر برای گردشگری مذهبی جاذبه های بسیاری دارد که به نوعی پیونددهنده فرهنگ و هنر ایرانی با تاریخ مذهبی شیعه هستند. همین موضوع موجب رونق گردشگری مذهبی در شهر شیراز شده است. با توجه به اهمیت رونق اقتصادی و اجتماعی کلان شهرها در این مقاله به نقش حرم مطهر حضرت احمد بن موسی شاه چراغ (ع) در رونق شهر شیراز پرداخته می شود.

واژگان کلیدی: حرم مطهر حضرت احمد بن موسی شاه چراغ (ع)، رونق شهر شیراز، گردشگری مذهبی، کیفیت خدمات.

^۱ - کارشناسی ارشد مهندسی شیمی، پژوهشگر آزاد؛ پست الکترونیکی: Dabiran@yahoo.com

مقدمه

گردشگری مذهبی یکی از کهن‌ترین انواع گردشگری در جهان است. از هزاران سال پیش مردم نقاط مختلف جهان به منظور زیارت اماکن متبرکه و دیگر مناسک مذهبی سفر می‌کردند. در دین اسلام نیز سفر با زیارت گره خورده است. یکی از مهم‌ترین اعمال مذهبی یک فرد مسلمان حج است که در واقع نوعی گردشگری محسوب می‌شود. از طرف دیگر در فرهنگ ایرانی و شیعی زیارت اماکن متبرکه نقش بسیار مهم و پررنگی دارد. از دیرباز بسیاری از مردم برای زیارت و سیاحت به شهرهای مذهبی سفر می‌کردند. جالب است بدانید شیراز بعد از قم و مشهد سومین شهر مهم مذهبی در ایران است. اگر بسیاری برای زیارت به مشهد یا قم می‌روند، قسمت جنوبی ایران و مناطق مرکزی شیراز مرکز گردشگری مذهبی است (پیش‌قدم و همکاران، ۱۳۹۷).

شهر شیراز از قدیم به دلیل وجود مساجد بزرگ و اماکن متبرکه منسوب به ائمه شیعیان نقش مهمی در گردشگری مذهبی داشته، به صورتی که به‌عنوان سومین شهر مذهبی ایران مطرح بوده است. نکته قابل توجه در مورد شیراز این است که این شهر برای گردشگری مذهبی جاذبه‌های بسیاری دارد که به نوعی پیونددهنده فرهنگ و هنر ایرانی با تاریخ مذهبی شیعه هستند. اماکن زیبایی که به‌عنوان زیارتگاه و مسجد ساخته شده‌اند با معماری چشم‌نوازشان هر گردشگری را به خود جلب می‌کنند. همین موضوع موجب رونق گردشگری مذهبی در شهر شیراز شده است. متأسفانه به دلیل کمبود امکانات رفاهی در اطراف این اماکن مذهبی و همچنین نامناسب بودن راه‌هایی که منتهی به این اماکن می‌شوند یا کمبود پارکینگ، هنوز ظرفیت‌های کامل این گردشگری مذهبی محقق نشده، با این وجود در سال‌های اخیر گردشگری مذهبی در شهر شیراز رونق تازه‌ای گرفته است، به‌خصوص که بسیاری از گردشگران فرهنگی یا خارجی که شاید علایق مذهبی هم نداشته باشند برای آشنایی با معماری و سبک‌های زیبای هنری در این اماکن به دیدار از اماکن مذهبی شیراز می‌پردازند (چیت‌ساز و همکاران، ۱۳۹۷).

بیش از هزار و دویست سال است که منطقه فارس متبرک به وجود احمد بن موسی است. او یکی از شخصیت‌های معنوی و بزرگ شیعه به شمار می‌رود. حضرت سید امیر احمد (علیه‌السلام) ملقب به «شاه‌چراغ» و «سید السادات الاعاظم»، فرزند بزرگوار امام کاظم

(علیه‌السلام) و برادر امام رضا (علیه‌السلام) است. ایشان در زمان خلافت مأمون بین سال‌های ۱۹۸ تا ۲۰۳ ه.ق با جمعی از نزدیکان و محبان اهل بیت از مدینه به‌سوی طوس حرکت کرد و در این مسیر در نزدیک شیراز در جنگ با نیروهای حکومت در محل بارگاه، به شهادت رسید (محبزاده و طاهری، ۱۳۹۷).

شکل ۱. مرقد مطهر احمد بن موسی، شاهچراغ (ع)

مسئله مورد پژوهش با توجه به رونق اقتصادی و اجتماعی کلان‌شهرها در این مقاله به نقش حرم مطهر حضرت احمد بن موسی شاهچراغ (ع) در رونق شهر شیراز پرداخته می‌شود.

پیشینه پژوهش

گردشگری مذهبی را می‌توان پایدارترین نوع گردشگری معرفی کرد، زیرا زیارت و گردشگری مذهبی در باورها و اعتقادات دینی ریشه دارد و به مفهوم تخصصی خود و فراتر از وابستگی به زمان و اوقات فراغت، عامل مهم جغرافیای انسانی در شکل‌گیری مسافرت، ایجاد تمرکز و چشم‌انداز فرهنگی است. با این همه، امروزه گردشگری مذهبی با همه اجزا و گونه‌های مختلف آن، به سبب ویژگی‌های ساختاری و کارکردی خاص، در متن گردشگری جهانی جای گرفته است (جاویدیان، ۱۴۰۰).

شهر شیراز به دلیل وجود مساجد بزرگ و اماکن متبرکه نقش مهمی در گردشگری مذهبی داشته، به صورتی که به‌عنوان سومین شهر مذهبی ایران مطرح بوده است. اماکن زیبایی که به‌عنوان زیارتگاه و مسجد ساخته شده‌اند با معماری چشم‌نوازشان هر گردشگری را به خود جلب می‌کنند. همین موضوع موجب رونق گردشگری مذهبی در شهر شیراز شده است. به‌خصوص که بسیاری از گردشگران فرهنگی یا خارجی که شاید علایق مذهبی هم نداشته باشند برای آشنایی با معماری و سبک‌های زیبای هنری در این اماکن به دیدار از اماکن مذهبی شیراز می‌پردازند. در این قسمت به مهم‌ترین بقاء متبرکه شهر شیراز اشاره شده است (جاویدیان، ۱۴۰۰).

۱- آستان مقدس حضرت شاه‌چراغ (ع)

شاه‌چراغ اصلی‌ترین مکان مذهبی شهر شیراز است. شهرت آن از دیگر مکان‌های مذهبی این شهر بیشتر است. این مکان حرمی است که بنا به اعتقاد مردم شیعه ایران آرامگاه احمد بن موسی کاظم، پسر ارشد امام موسی کاظم است. در کنار وی همچنین محمد بن موسی، برادر امام رضا(ع) مدفون است. بنا به روایت‌های موجود این فرد با پیوستن به امام رضا(ع) در راه سفر به خراسان بود که به دست مأموران مأمون خلیفه عباسی در شهر شیراز به شهادت رسید و در همان‌جا دفن شد. بعدها برای گرامیداشت یاد وی آرامگاهی ساخته شده که اکنون معروف به شاه‌چراغ است و بسیاری از زائران و گردشگران هرساله از آن دیدار می‌کنند.

شاه‌چراغ که در نزدیکی میدان احمدی شهر شیراز واقع شده است و هرساله هزاران زائر و صدها گردشگر خارجی از آن دیدار می‌کنند، اصلی‌ترین مکان گردشگری مذهبی شهر شیراز محسوب می‌شود. ساختمان این آرامگاه در دوره اتابکان فارس ساخته شده است و نکته قابل توجه این است که گنبد و بارگاه آن کاشی‌کاری‌های زیبایی دارد که خودش برای چند ساعت می‌تواند یک گردشگر خارجی را مسحور خود کند (پیش‌قدم و همکاران، ۱۳۹۷).

داخل حرم با آینه‌های ریز رنگین تزیین شده که جلوه‌ای خاص به آن بخشیده است؛ این آینه‌کاری‌ها به سبکی هنرمندانه بوده است. در دل این آینه‌کاری‌ها با انواع خطوط فارسی و

عربی، آیات و ادعیه به زیبایی نوشته شده است. بسیاری از گردشگران خارجی ساعت‌ها وقت خود را در بازدید از این تزیین‌ها که به وسیله آینه و کاشی صورت گرفته است، می‌گذرانند.

ساختمان حرم، شامل یک ایوان بزرگ در جلو آن است که از هر چهار طرف حرم را در برگرفته و هر کدام از آن‌ها شاه‌نشین دارد، در قسمت غربی هم یک مسجد ساخته شده است. ضریح اصلی حرم در شاه‌نشین زیر گنبد واقع شده که از جنس نقره است. حیاط حرم شاهچراغ دو در اصلی دارد؛ ورود و خروج از آن صورت می‌گیرد که شمالی و جنوبی هستند. سردر بزرگ آن‌ها کاشی‌کاری شده است.

در وسط حیاط، حوض بزرگی ساخته شده است که فواره‌های زیبایی دارد. حیاط حرم در فصول بهار و تابستان سرسبز و پر از گل و گیاهان زیباست. حرم شاهچراغ علاوه بر این‌ها دارای دو در فرعی است، یکی از این درها به سمت بازار حاجی باز می‌شود و در دیگر به مسجد جامع عتیق می‌رسد. دورتادور حیاط، اتاق‌هایی دوطبقه برای استفاده طلاب و مجاوران وجود دارد که کاشی‌کاری‌های زیبایی هم دارد (پیش‌قدم و همکاران، ۱۳۹۷).

ستون‌های حرم از جنس آهن است که توسط چوب‌های نفیس پوشانده شده است. منبت‌کاری‌های زیبایی در گوشه گوشه حرم دیده می‌شود که مورد توجه بازدیدکنندگان است. در اطراف و نزدیکی شاهچراغ امکانات خوبی همچون هتل‌ها و رستوران‌ها، مراکز انتظامی، دفتر پست و مخابرات وجود دارد. دسترسی به شاهچراغ آسان است. حرم مطهر شاهچراغ کتابخانه و موزه هم دارد که می‌توان از آن‌ها بازدید کرد.

۲- آستان مقدس حضرت سیدعلاءالدین حسین (ع)

به غیر از شاهچراغ چند زیارتگاه دیگر نیز در شیراز وجود دارد. مثلاً در بخش جنوب شرقی شیراز حرم حضرت سیدعلاءالدین حسین که برادر شاهچراغ بوده است، واقع شده که تزیینات چشمگیری از کاشی‌کاری و گنبدسازی تاریخی در آن دیده می‌شود. آرامگاه علی بن حمزه بن موسی الکاظم یکی دیگر از مقاصد گردشگری مذهبی در شیراز است که در خیابان حافظ و در نزدیکی رودخانه خشک واقع شده است. آرامگاه علی بن حمزه در دوره دیلمیان و به دست امیر عضدالدوله دیلمی احداث و در دوره تیموریان بخش‌هایی از آن مرمت شده است (پیش‌قدم و همکاران، ۱۳۹۷).

۳- مسجد جامع عتیق

این مسجد کهن‌ترین مسجد شهر شیراز است. این بنای تاریخی و قدیمی هم به نام مسجد جامع عتیق معروف است و چون در گذشته نماز جمعه در آن اقامه می‌شده به مسجد جمعه یا مسجد آدینه نیز مشهور است. همچنین این مسجد کهن‌ترین مسجد جنوب کشور هم است. مسجد عتیق از شرق به حرم شاه‌چراغ وصل شده است. البته از داخل صحن حرم شاه‌چراغ نیز دوراهی به این مسجد وجود دارد و این دو را به هم متصل می‌کند. در هزار سال اخیر چند بار به این مسجد حمله شده و متأسفانه بارها آن را ویران کرده‌اند، اما درنهایت در سال ۱۳۱۵ مسجد عتیق به وسیله خیرین و مردم و البته با همکاری اداره باستان‌شناسی تعمیر و بازسازی شده است. از ویژگی‌های این مسجد این است که در میان صحن آن اتاق مکعبی قرار دارد که دورتادور آن را ایوانی که حدود دو متر است احاطه کرده است. نام این اتاق خدای‌خانه یا بیت‌المقدس است. برخی از مردم به آن بیت‌المصحف و دروازه زمان نیز می‌گویند. این اتاق مکعبی دارای چهارستون گرد و مناره است که جلوه خاصی به آن بخشیده است. ساختمان مسجد از قدیم در قلب بافت تاریخی شهر شیراز قرار گرفته بود. مسجد یک بنای مرتفع دارد که چندین حجره و شبستان دارد. یک بخش زیبای این مسجد طاق‌نمای بلندی است که به «طاق مروارید» معروف است. مسجد ۶ در ورودی دارد. در شمالی «دروازه امام» نام دارد که یک کتیبه زیبا در بالای آن قرار دارد (چیت‌ساز و همکاران، ۱۳۹۷).

در دوران بازسازی مسجد عتیق شبستان بزرگ و جدیدی به آن اضافه شده است که یک منبر ۱۲پله‌ای از جنس آهن و سنگ مرمر دارد. از دیگر جلوه‌های خاص این مسجد محراب زیبایی آن است. روی دیوارهای محراب ۱۳آیه و حدیث نبوی به وسیله کاشی و با خط ثلث و نسخ نوشته شده است.

۴- مسجد نصیرالملک

مسجد نصیرالملک یکی از مساجد قدیمی شیراز است. این مسجد در محله گود عربان که در قدیم به محله اسحاق بیگ معروف بوده واقع در جنوب خیابان لطفعلی‌خان زند و در نزدیکی شاه‌چراغ قرار گرفته است. مسجد نصیرالملک از دیدگاه کاشی‌کاری از ارزنده‌ترین مساجد ایران و از دیدگاه ساختمان‌سازی به‌ویژه مقرنس‌بی‌مانند است مساحت آن ۲۸۹۰ متر مربع و زیربنای آن ۲۲۱۶ متر مربع است در این مسجد از شیشه‌های رنگی استفاده شده به همین علت آن را مسجد صورتی ایران نیز می‌گویند.

این مسجد دو شبستان دارد یکی در غرب و دیگری در شرق شبستان شرقی یک شبستان زمستانی بوده که به سمت قبله است همچنین در هوای بسیار گرم تابستان می‌بایست مورد استفاده قرار می‌گرفت که جهت جلوگیری از تابش مستقیم نور آفتاب و گرم شدن شبستان طراحی شده است. در پشت این شبستان دری است که به چاه بزرگی باز می‌شود که به آن گاو چاه می‌گویند این قسمت محل نگهداری حیوان آبکش هدایت . شبستان غربی یکی از زیباترین شبستان‌های مساجد ایران است که با تزیینات کاشی و آجر با نقاشی‌هایی از گل سرخ کار شده بود اما تعمیراتی در حدود ۷۰ سال قبل روی آن انجام شده بود که کاشی فیروزه‌ای روی آن را پوشاند. ستون‌های مسجد نصیرالملک یکی از زیباترین ستون‌های اماکن تاریخی شیراز است که با یک سری گلدان شروع می‌شود این شبستان دارای ستون ۶ تایی است که دو طاق چشمه پوشش سقف را نگه‌داشته پوشش‌ها از کاربرندی ۲۲ است هفت طاق چشمه‌ای در بین دو ستون قرار دارد در انتهای این ردیف و چشم‌های کاشی‌کاری شده به محراب فوق‌العاده زیبا می‌رسیم. بدنه این مسجد عمدتاً آجر است اما معمار برای پرهیز از یکنواختی دیوار کاشی آورده است در شبستان غربی یک محراب بسیار زیبا با ایجاد یک فرورفتگی در بدنه چوبی شبستان ایجاد گردیده است. تمام سقف، داخل و بیرون آن کاشی‌کاری رنگارنگ شده است و بر روی آن آیات قرآنی نوشته شده است.

شبستان شرقی که به زیبایی شبستان غربی نیست، شبستان زمستانه به حساب می‌آید، دارای هفت ستون بدون طرح و ساده است و در یک ردیف در وسط قرار گرفته‌اند. در جلوی شبستان شرقی، ایوانی قرار گرفته که با هشت طاق نما از حیاط مجزا گشته است. در آن شبستان دری وجود دارد که به یک گاوچاه گشوده می‌شود. همچنین در این مکان یک حوضچه و یک دالان جهت تردد گاو آب کش از چاه نیز موجود است. هر دو شبستان برخلاف معمول به خاطر جهت‌گیری ساختمان قبله در امتداد محور قبله واقع شده‌اند.

روش پژوهش

این پژوهش بر اساس مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی متون انجام‌شده است که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای معتبر به نقش حرم مطهر حضرت احمد بن موسی شاهچراغ (ع) در رونق شهر شیراز دست یافته است.

یافته‌ها

با مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی منابع معتبر می‌توان محاسن و نقاط قوت حرم مطهر حضرت احمد بن موسی شاه‌چراغ (ع) را به‌صورت موارد زیر برشمرد (چیت‌ساز و همکاران، ۱۳۹۷):

- ✓ وجود محوطه‌های باستانی و بناهای تاریخی در حرم مطهر شاه‌چراغ(ع)
- ✓ فرهنگ پذیرش گردشگران خارجی از سوی مردم شیراز
- ✓ آثار هنری و آیین‌کاری‌های متعدد در حرم مطهر شاه‌چراغ.
- ✓ شهرت جهانی آستان مقدس احمدی و محمدی علیهم‌السلام و جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی در حرم مطهر.
- ✓ وجود مسیرهای ویژه مترو و اتوبوس منتهی به حریم امامزادگان(ع)
- ✓ وجود چشم‌اندازهای طبیعی و ملی توأم با زیست بوم‌های حائز اهمیت شیراز در اطراف حرم مطهر
- ✓ وجود موزه بزرگ فرهنگی در حرم مطهر حضرت شاه‌چراغ(ع)
- ✓ برخورداری حرم مطهر شاه‌چراغ(ع) از آثار شاخص معماری دوران اسلامی
- ✓ برگزاری مناسبت‌ها و مراسم‌های سنتی مذهبی جذاب مردم مناطق مختلف شیراز در حرم مطهر حضرت شاه‌چراغ(ع)
- ✓ وجود اقامتگاه‌های متعدد جهت اسکان زائرین حرم مطهر شاه‌چراغ(ع) در سطح شهر شیراز به‌ویژه در نزدیکی حرم شاه‌چراغ(ع)
- ✓ قابلیت بالای سرمایه‌گذاری در حوزه تولید محصولات گردشگری و خدمات گردشگری مذهبی در حرم مطهر شاه‌چراغ(ع)

از طرفی دیگر موانعی در جهت بهر برداری هر چه بهتر از ظرفیت‌های گردشگری حرم مطهر حضرت احمد بن موسی شاه‌چراغ (ع) وجود دارند. زیرساخت‌های مناسب توریستی و جهت حرم مطهر و سرمایه‌گذاری نامناسب بخش خصوصی در گردشگری مذهبی سبب شده که کیفیت استاندارد خدمات گردشگری خارجی پایین باشد. تبلیغات نامناسب و اطلاع‌رسانی ضعیف برای جذب گردشگران خارجی به حرم مطهر، عدم

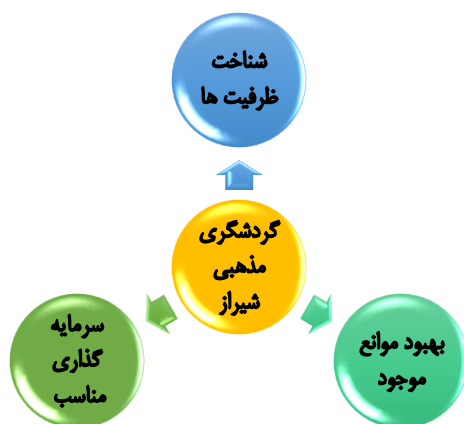
رعایت استانداردهای گردشگری خارجی در اقامتگاه‌های اطراف حرم مطهر شاهچراغ(ع)، کم‌عرض بودن مسیرهای پرتراфик و عدم رعایت مقررات رانندگی در مسیر منتهی به حرم مطهر و وجود ناامنی‌ها در محلات قدیمی بافت تاریخی اطراف حرم مطهر مشکلاتی را در زمینه جذب گردشگران خارجی به همراه داشته است (چیت‌ساز و همکاران، ۱۳۹۷).

همچنین راهنمایان تور و نیروی انسانی ماهر و آموزش دیده در زمینه گردشگری مذهبی شیراز بسیار کم هستند که نشان دهنده عدم بهره‌گیری از متخصصین مذهبی درخصوص تبلیغ جاذبه‌های گردشگری مذهبی حرم مطهر در سطح بین‌المللی است. که نیازمند بررسی‌های گسترده و میدانی متخصصین و کارشناسان برای بهبود کیفیت خدمات ارائه شده است.

از این رو می‌توان پیشنهادهایی زیر را برای بهبود گردشگری در حرم مطهر حضرت شاهچراغ(ع) داد:

- سرمایه‌گذاری برای گردشگری مذهبی
- رسیدگی به وضعیت ترافیک منتهی به حرم مطهر
- بهبود وضعیت پارکینگ‌ها و مراکز اقامتی
- بهره‌گیری از متخصصین بین‌المللی و تعیین استانداردهای گردشگری خارجی در اقامتگاه‌های اطراف حرم مطهر شاهچراغ(ع)
- بالا بردن امنیت در محلات قدیمی بافت تاریخی اطراف حرم مطهر به کمک نیروهای مردمی و پلیس
- برگزاری دوره‌های ویژه آموزشی در زمینه گردشگری مذهبی شیراز برای تورها و دفاتر گردشگری
- آموزش بیشتر کارکنان حرم در برخورد محترمانه و دوستانه با مردم
- تهیه کاتالوگ‌ها و بروشور تبلیغاتی از امکانات اطراف حرم و توزیع رایگان بین مردم و گردشگران برای اطلاعات بیشتر از وجود اماکن و مراکز تفریحی تجاری و گردشگری
- بهبود کیفیت خدمات هتل‌ها و مراکز بوم گردی
- گذاشتن ضوابط و قوانین ویژه برای مشاغل اطراف حرم و در سطح بین‌المللی برای ایجاد خاطره بهتر از حضور در این منطقه

- برگزاری نمایشگاه‌ها با موضوعات تازه‌های گردشگری مذهبی در سطح استانداردهای بین‌المللی برای آشنایی و الگو گرفتن افراد مشغول در صنعت گردشگری
- برگزاری مراسم مذهبی با استانداردهای بین‌المللی در زمان‌های ویژه مانند مراسم محرم و صفر.
- بازدید اصناف و کارشناسان گردشگری به صورت دوره‌ای و تعیین نقاط ضعف و قوت
- بازسازی و تبدیل بافت تاریخی به مراکز گردشگری با بهره‌گیری از متخصصین معماری

شکل ۲. گردشگری مذهبی شیراز (منبع: پژوهشگر)

نتیجه‌گیری

یکی از اصلی‌ترین مزایای صنعت توریسم، توسعه روابط فرهنگی-اجتماعی، محیطی و اقتصادی هست، که می‌تواند نقش بسزایی در رونق بازار گردشگری جامعه میزبان داشته باشد. همچنین موضوع سفر و جهانگردی در فرهنگ و تمدن اسلامی، با اندیشه و باور مسلمانان عجین گردیده است.

شهر شیراز به دلیل وجود مساجد بزرگ و اماکن متبرکه نقش مهمی در گردشگری مذهبی داشته، به صورتی که به‌عنوان سومین شهر مذهبی ایران مطرح بوده است. اماکن زیبایی که به‌عنوان زیارتگاه و مسجد ساخته شده‌اند با معماری چشم‌نوازشان هر گردشگری را به خود

جلب می‌کنند. همین موضوع موجب رونق گردشگری مذهبی در شهر شیراز شده است. به‌خصوص که بسیاری از گردشگران فرهنگی یا خارجی که شاید علایق مذهبی هم نداشته باشند برای آشنایی با معماری و سبک‌های زیبای هنری در این اماکن به دیدار از اماکن مذهبی شیراز می‌پردازند.

با توجه به افزایش جمعیت گردشگران خارجی و مشکلات مرتبط با صنعت توریسم شهر شیراز و لزوم توجه به عواملی نظیر نگهداری از ابنیه‌های باستانی و ایجاد مسیرهای استاندارد جاده‌ای، سرمایه‌گذاری و ارتقا امنیت اجتماعی و همچنین توجه به زیرساخت و فراهم نمودن امکانات گردشگری و توجه به امور هنری و فرهنگی و با عنایت به شرایط محیطی تأثیرگذار و جایگاه ویژه آستان مقدس احمد بن موسی الکاظم شاهچراغ علیه‌السلام در رونق این صنعت ضروری است تا مؤلفه‌های تأثیرگذار را مورد مطالعه قرار دهیم. یکی از اصلی‌ترین مزایای وجود حرمین مطهر امامزادگان، افزایش تعداد زائرین و کمک به توسعه صنعت گردشگری مذهبی هست و این امر با ایجاد برنامه‌ریزی استراتژیک جهت بهره‌برداری از حضور گردشگران میسر می‌شود.

منابع

- چیت‌ساز، فاطمه، احمدی نژاد، محمدرضا، قهرمانی، عبدالرضا، رحمانی، امین، معتقد الحق، محمدحسین، نادری فرد، امیرحسین. (۱۳۹۷). مطالعه نقش حرم مطهر احمد بن موسی الکاظم شاهچراغ (ع) در بازسازی صنعت گردشگری شیراز. فصلنامه رهیافت فرهنگ دینی، ۱(۱).
- پیش‌قدم، کاوه رجایی محمدکاظم، دستغیب، ماندانا و رجایی دستغیب، زراسا (۱۳۹۷). تحلیلی بر نقش حرم مطهر حضرت احمد بن موسی الکاظم شاهچراغ (ع) در توسعه گردشگری مذهبی شهر شیراز. فصلنامه رهیافت فرهنگ دینی، ۱(۱).
- محب‌زاده، مجید، و طاهری، راضیه، (۱۳۹۷). ویژگی‌های شخصیتی حضرت احمد بن موسی و محمد بن موسی (علیهما السلام) (بررسی سبک زندگی آن دو بزرگوار). فصلنامه رهیافت فرهنگ دینی، ۱(۱).
- جاویدیان، عباس، (۱۴۰۰). بررسی نقش عوامل مؤثر بر گردشگری مذهبی در توسعه کارآفرینی شهر شیراز. نشریه گردشگری و اوقات فراغت، ۶(۱۱).